

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

**НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ**

X

СКОПЈЕ, 1990

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА НА НОВИТЕ
ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ
И УМЕТНОСТИТЕ
X

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

OPENING ADDRESSES, CONTRIBUTIONS
AND BIBLIOGRAPHY

OF THE NEW MEMBERS OF THE MACEDONIAN
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

X

SKOPJE, 1990

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА

НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

X

СКОПЈЕ, 1990

Уредник: акад. Крум Томовски

СОДРЖИНА

TABLE OF CONTENTS

ТОМЕ БОШЕВСКИ

Предности на ладењето на термоцентрали со вода од вештачки акумулации — — — — —	11
Библиографија на доп. член Томе Бошевски — — — — —	21

ДАЛИБОР БРОЗОВИЌ

Jezična shvaćanja i djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića i struktura i sudbina makedonskoga standardnog jezika — —	29
---	----

МИЛАН ЃУРЧИНОВ

Книжевната наука на крајот од веков — — — — —	39
Библиографија на доп. член Милан Ѓурчинов — — — — —	47

НИКОЛА КЉУСЕВ

Информациите како развоен ресурс и економски предизвик —	67
Библиографија на доп. член Никола Кљусев — — — — —	81

РИСТО ЛОЗАНОВСКИ

Потенцијални и реални можности за поефикасно искористување на енергијата од сончевата радијација во производството на храна во СРМ — — — — —	89
Библиографија на доп. член Ристо Лозановски — — — — —	107

БОЖИН ПАВЛОВСКИ

Сидане на сенката (Одломка од романот „Враќање во сказните“) —	117
Библиографија на доп. член Божин Павловски — — — — —	127

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

Националната програма на Македонското научно-литературно другарство во Петроград — — — — —	133
Библиографија на доп. член Блаже Ристовски — — — — —	155

ТОМЕ СЕРАФИМОВСКИ

[5 репродукции] — — — — —	181
Попис на делата на доп. член Томе Серафимовски — — — — —	187

На Деветтото изборно собрание на Македонската академија на науките и уметностите, одржано на 7 октомври 1988 година, беше извршен избор на нови членови на Академијата надвор од работниот и во работниот состав. За нови членови надвор од работниот состав беа избрани: д-р Кирил З'мбов, д-р Ратко Јанев (СР Србија), д-р Зоран Константиновиќ (Австрија) и акад. Леонид Ивановиќ Седов (СССР). За нови членови во работниот состав беа избрани дописните членови: д-р Томе Бошевски, д-р Милан Ѓурчинов, д-р Никола Кљусев, д-р Ристо Лозановски, Божин Павловски, д-р Блаже Ристовски и Томе Серафимовски.

На 26 април 1989 година своите пристапни предавања ги одржаа: д-р Томе Бошевски, д-р Милан Ѓурчинов, д-р Блаже Ристовски, д-р Никола Кљусев, д-р Ристо Лозановски, а пристапно читање од своето дело одржа Божин Павловски. Истиот ден беше створена пристапната изложба на дела на Томе Серафимовски, којашто траеше до 10 мај. Пристапно предавање одржа и акад. Далибор Брозовиќ, избран за член надвор од работниот состав на МАНУ на 26 јуни 1986 година.

Во оваа публикација се објавуваат одржаните предавања и неколку репродукции од изложбата.

Томе Бошевски

Д-р ТОМЕ БОШЕВСКИ е роден во 1937 година во Битола. Студирал техничка физика на Електротехничкиот факултет во Белград. На истиот факултет ги завршил и постдипломските студии и ја одбранил, во 1972 година, докторската дисертација. До 1974 г. работел во Институтот за нуклеарни науки „Борис Кидрич“ во Винча. Сега работи како редовен професор на Електротехничкиот факултет во Скопје.

Во својата научна и стручна работа се занимава со повеќе области од електротехниката: експерименталната и теоретската реакторска физика, пресметката на енергетски нуклеарни реактори, топлинското оптоварување на околината од електроенергетски извори, како и планирањето и работењето на електроенергетски системи.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

ПРЕДНОСТИ НА ЛАДЕЊЕТО НА ТЕРМОЦЕНТРАЛИ СО ВОДА ОД ВЕШТАЧКИ АКУМУЛАЦИИ

1. В О В Е Д

Во недостаток на големи речни текови или морска површина релативно малите вештачки акумулации овозможуваат примена на специфичен начин на проточно ладење на термоенергетски објекти. Истовременото постоење на речен тек и акумулација овозможува комбинирано пренесување на отпадна топлина кон атмосферата, преку површината на реката и површината на езерото.

Ваков начин на ладење на термоенергетски објекти има повеќе предности, и тоа како за поефикасно одвивање на технолошкиот процес така и од аспект на топлотното оптоварување на околината. Термоенергетскиот објект во текот на целата година се снабдува со квалитетна отстоена вода за ладење на релативно ниска температура. Со погоден начин на исфрлување на кондензаторската вода во водената маса на акумулацијата отпадната топлина рамномерно се распределува по целата зафатнина на езерото и на тој начин релативно големиот топлотен капацитет на езерото ги прави топлотните промени во околината бавни и блиски на природните сезонски промени.

Со цел да се одредат најпогодни локации за градба на нуклеарни термоцентрали на територијата на СР Македонија анализирани се повеќе изградени или планирани за градба вештачки акумулации. Почитувајќи ги ограничувањата од аспект на топлотно оптоварување на хидросферата, за сите акумулации одредени се најголемите дозволени можности кои можат да бидат ладени без топлотни последици по околината.

2. АМБИЕНТНА ТОПЛОТНА СОСТОЈБА НА ВЕШТАЧКИТЕ АКУМУЛАЦИИ

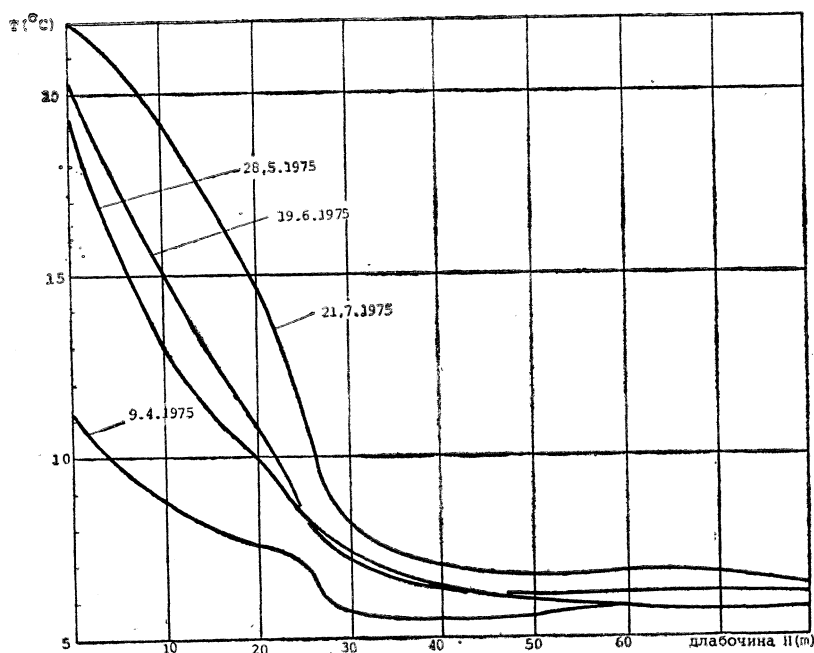
Вештачките акумулации во СР Македонија, кои се со двојна намена — за енергетски цели и за наводнување, се карактеризираат со високи брани (од 80 до 100 м) и вкупна зафатнина на базенот од неколку стотини милиони кубни метри вода. Сместени се во планински предели на надморска височина од 200 до 600 м. Баквите природни услови прават водата во езерата во текот на целата година да биде на релативно ниска температура, а во летниот период да има изразита стратификација по длабочината.

На сликите 1 и 2 за акумулацијата „Шпиље“ прикажани се мерени вредности на температурата на водата во зависност од длабочината на езерото во текот на една година. Од приложените дијаграми се гледа дека природните топлотни промени настануваат само во водата од самата површина на езерото — не подлабоко од 25 м. Преостанатата вода, која изнесува повеќе од 50% од вкупната количина на вода во езерото, засолнета од дејствувањето на сончевите зраци и во текот на целата година се наоѓа на температура од околу 7°C.

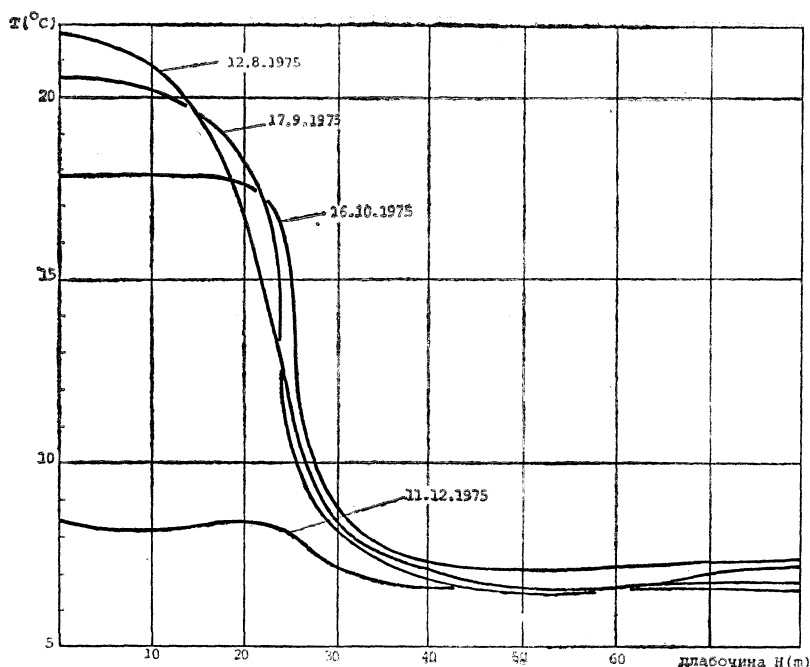
Турбинскиот истек, а во некои случаи и зафатот за наводнување, се наоѓаат на длабочина поголема од 20 м под површината на езерото. Заради тоа и во летните месеци ладна вода од езерото се испушта во речниот тек или во обработени полиња, при што настанува подладување на земјоделските култури или недозволен топлотен удар на живиот свет во хидросферата.

Од друга страна, ваквата амбиентна топлотна состојба на водата во акумулацијата овозможува идеални услови за ладење на термоенергетски постројки, посебно на нуклеарни термоцентрали, чијашто локација не е условена со други критични ограничувања.

Со соодветно изведување на зафатот и испустот на кондензаторските води од термоенергетската постројка се постигнува изедначување на температурата по зафатнината на акумулацијата. На тој начин наместо да ја оптовари хидросферата отпадната

Сл. 1 — Годишна промена на амбиентната температура на водата во Шпиље

Сл. 2 — Годишна промена на амбиентната температура на водата во Шпиље

топлина од термоенергетската постројка дејствува во правец на изедначување на температурата на водата по длабочината на езерото, и тоа со посебен ефект во критичните топли месеци од годината кога и стратификацијата на температурата по длабочината е најголема.

3. МАТЕМАТИЧКИ МОДЕЛ ЗА ТОПЛОТНА СОСТОЈБА НА ВЕШТАЧКА АКУМУЛАЦИЈА

Промената на топлотната состојба на акумулацијата во амбиентни услови може да се опише со следната диференцијална равенка:

$$\frac{dQ^a(t)}{dt} = P_s(t) [\phi_r^a(t) - \phi_L^a(t)] + \rho \cdot C_p [q_{at}^a(t) T_{at}^a(t) - q_{tu}^a(t) T_{tu}^a(t)] \quad (1)$$

При додатно топлотно оптоварување со отпадна топлина од термоенергетска постројка, новонастанатата состојба може да се опише со аналогна диференцијална равенка:

$$\begin{aligned} \frac{dQ(t)}{dt} = & P_s(t) [\phi_r(t) - \phi_L(t)] + \rho \cdot C_p [q_{at}(t) T_{at}(t) - q_{tu}(t) T_{tu}(t)] \\ & + k \cdot (1 - \eta_e) P_w(t) \end{aligned} \quad (2)$$

каде што е:

- $Q(t)$ — количина на топлина на вкупната вода во акумулацијата (kWh)
 $P_w(t)$ — топлотна снага на термоенергетската постројка (kW)
 η_e — ефективен фактор за топлотно искористување на постројката
 k — коефициент на расположливост на постројката
 $P_s(t)$ — површина на воденото огледало на езерото (m^2)
 $\phi_r(t)$ — директен и дифузен флукс на сончевото зрачење (kW/m^2)
 $\phi_L(t)$ — топлотен флукс од акумулацијата кон атмосферата (kW/m^2)
 $q_{dt}(t)$ — дотек на вода во акумулацијата (m^3/s)
 $q_{tu}(t)$ — истек на вода од акумулацијата низ турбините (m^3/s)
 $T_{dt}(t)$ — температура на дотечената вода во акумулацијата ($^{\circ}C$)
 $T_{tu}(t)$ — температура на истечената вода од акумулацијата ($^{\circ}C$).

Ако претпоставиме дека со дополнителното топлотно оптоварување на водата во акумулацијата не се менуваат амбиентните услови во атмосферата и хидросферата на притоците на езерото, односно да е:

$$\begin{aligned}
 \phi^a_r(t) &= \phi_r(t), \\
 d^a_{dt}(t) T^a_{dt}(t) &= q_{dt}(t) T_{dt}(t), \\
 q^a_{tu}(t) &= q_{tu}(t),
 \end{aligned} \tag{3}$$

тогаш со одземање на равенката (1) од равенката (2) и уважување на претпоставките (3) се добива следната диференцијална равенка:

$$\begin{aligned}
 \frac{dQ(t)}{dt} &= \frac{dQ^a(t)}{dt} - P_s(t) |\phi_L(t) - \phi^a_L(t)| - \rho \cdot C_p \cdot q_{tu}(t) |T_{tu}(t) - T^a_{tu}(t)| \\
 &\quad + k \cdot (1 - \eta_e) P_w(t)
 \end{aligned} \tag{4}$$

Годишната промена на топлотната состојба на водата во акумулацијата во амбиентни услови може да се изрази преку:

$$Q^a(t) = \rho \cdot C_p \cdot V(t) \cdot \bar{T}^a(t) \tag{5}$$

каде што е:

$$\bar{T}^a(t) = \frac{1}{V(t)} \int_0^{H(t)} P(h) \cdot T^a(t, h) dh$$

При дополнително топлотно оптоварување на водата во акумулацијата, со погоднo подводно исфрлување на кондензаторските води настанува интензивно мешање на водата во езерото, така што за годишната промена на топлотната состојба на водата во акумулацијата сега важат изразите:

$$Q(t) = \rho \cdot C_p \cdot V(t) \cdot \bar{T}(t) \quad (6)$$

каде е:

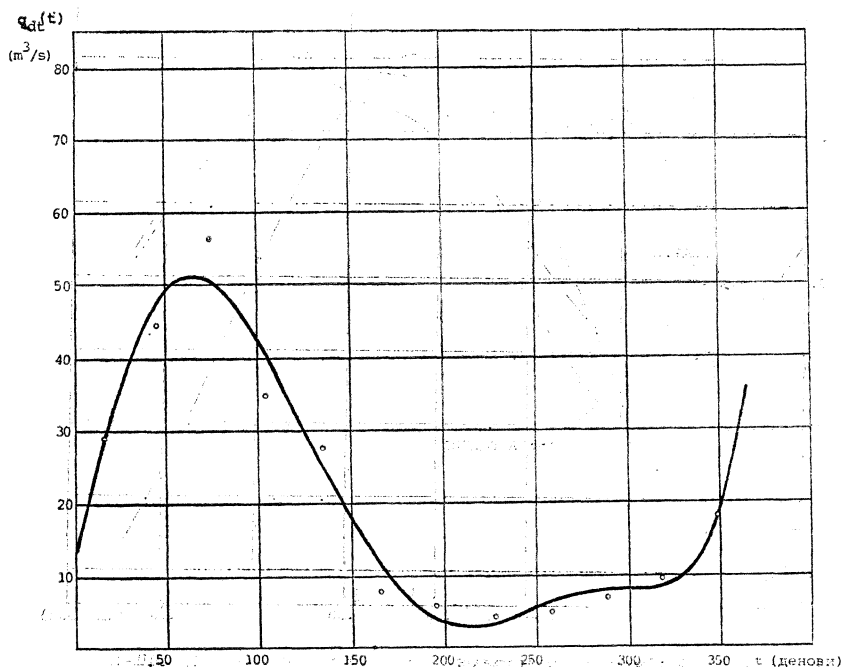
$$\bar{T}(t) = T_s(T) = T_{tu}(t)$$

$T_s(t)$ — температура на површината на езерото.

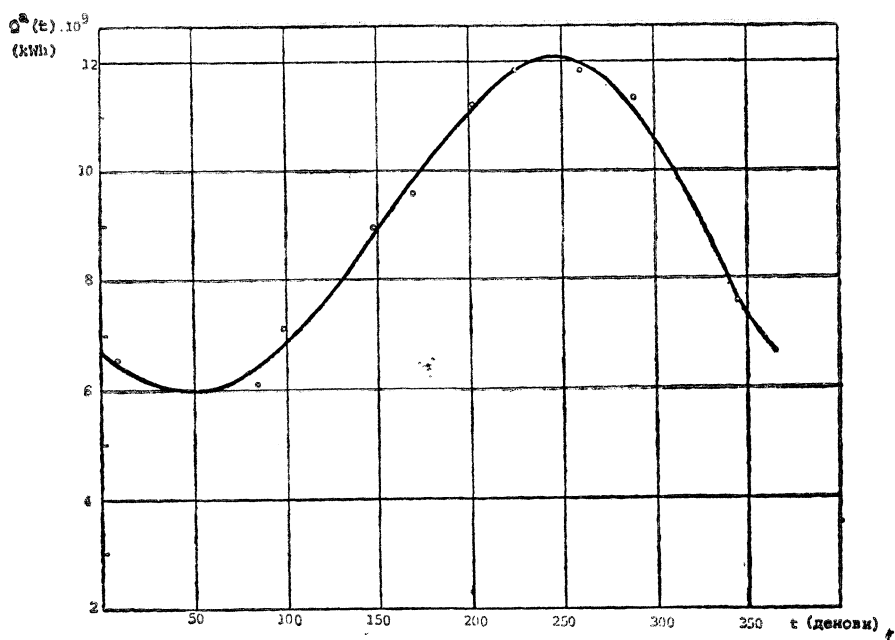
Врз основа на изразите (5) и (6) равенката (4) постанува:

$$\begin{aligned} \frac{d\bar{T}(t)}{dt} = & \frac{d\bar{T}^a(t)}{dt} - \frac{P_s(t)}{V(t)} [\phi_L(\bar{T}(t)) - \phi_L(T_s^a(t))] - \frac{q_{tu}(t)}{V(t)} [\bar{T}(t) - T_{tu}^a(t)] \\ & - [\bar{T}(t) - \bar{T}^a(t)] \frac{dV(t)}{V(t)dt} + \frac{k \cdot (1 - \eta_e) P_w(t)}{\rho \cdot C_p \cdot V(t)} \end{aligned} \quad (7)$$

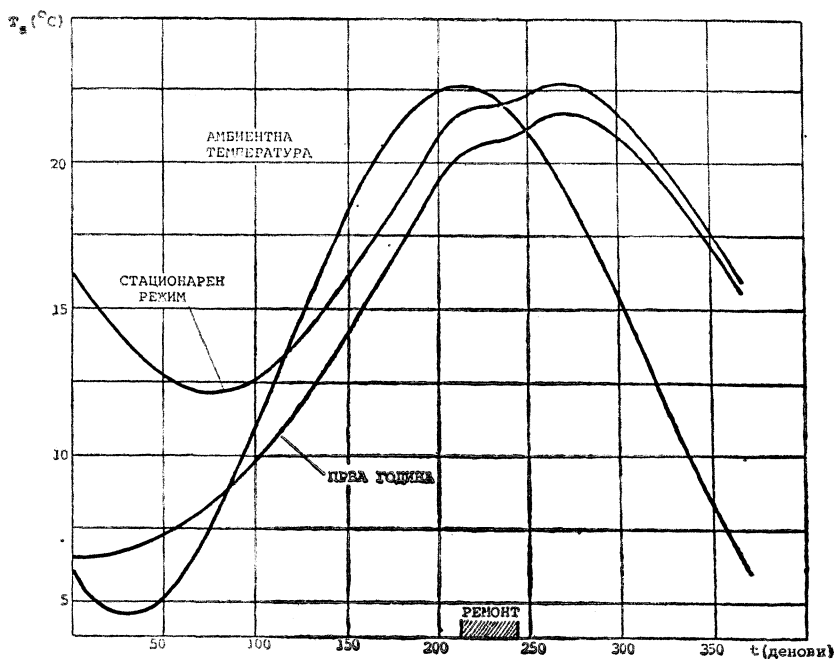
Аналитичките изрази за $\bar{T}^a(t)$, $T_s^a(t)$, $T_{tu}^a(t)$, $q_{tu}(t)$ и $\phi_L(T)$ можат да се добијат врз основа на повеќегодишни набљудувања или теориски да се проценат. На сл. 3 и 4 дадени се интерполациони криви добиени врз основа на повеќегодишни мерења на дотекот и претпоставена стратификација на температурата за најголемата акумулација „Чебрен“.

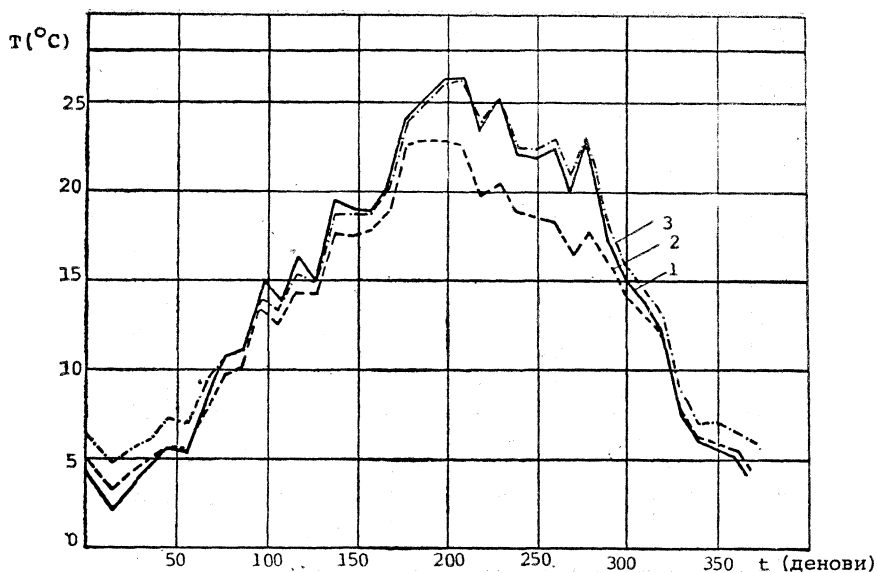
Сл. 3 — Прогнозиран дотек во акумулацијата „Чебрен“

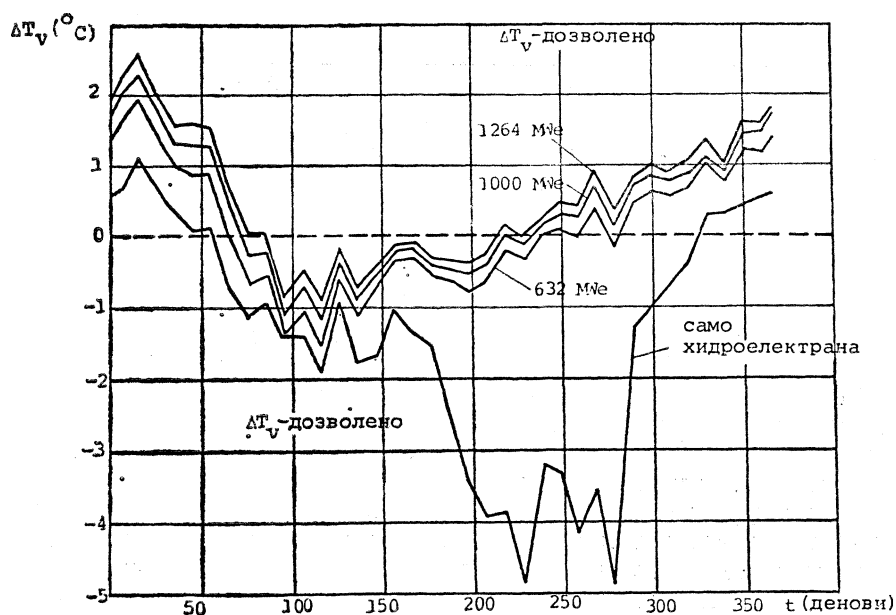
Сл. 4 — Прогнозирана временска зависност на амбиентната топлотна состојба на водата во акумулацијата „Чебрeн“

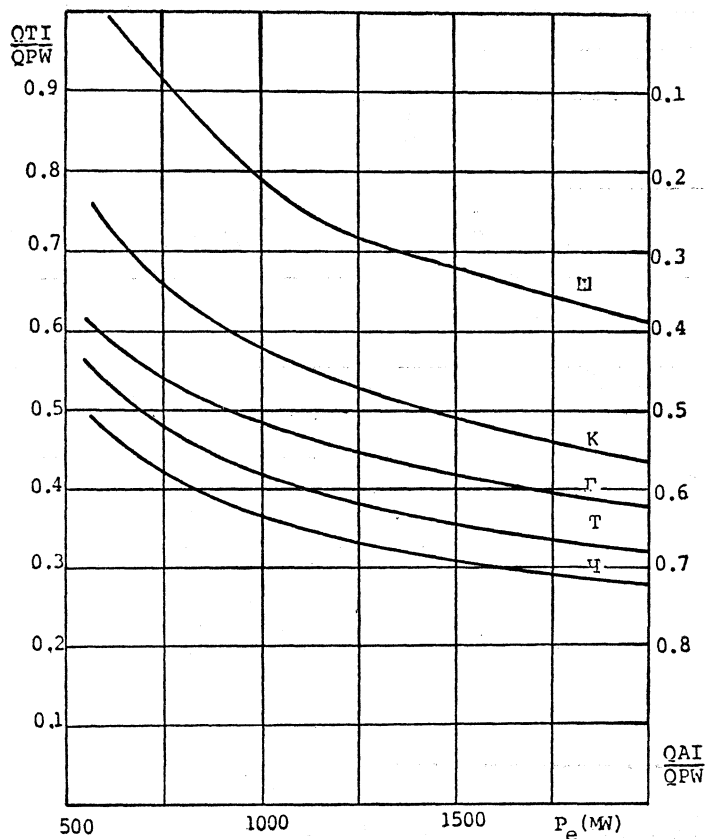
Сл. 5 — Амбиентна и пореметена температура на површината на водата во акумулацијата „Чебрeн“ со лоцирана нуклеарна електрана од 2×632 MWe

Сл. 6 — Годишна промена на температурата на водата на р. Вардар: 1) пред вливот на р. Црна, 2) после вливот на р. Црна во амбиентни услови, 3) после вливот на р. Црна при ладење на ХЕ со моќност од 1246 MWe.

Сл. 7 — Годишна промена на прирастот на температурата на водата на р. Вардар за различна моќност на лоцирани „ХЕ“ ладени со водите на акумулацијата „Тиквеш“

Сл. 8 — Релативен однос на одведената топлина преку турбинскиот истек (Q_{TI}), односно преку површината на езерото (Q_{AI}) во однос на вкупната отпадна топлина (Q_{PW}) за акумулациите: Ш — Шпиље, К — Козјак, Г — Галиште, Т — Тиквеш, Ч — Чебреш.

4. РЕЗУЛТАТИ ОД ПРЕСМЕТКИТЕ

За нумеричка реализација на предложениот математички модел реализирана е програма за сметачка машина „Езеро“ во FORTRAN-VS јазик и извршени се пресметки за различни снаги на термоенергетски постројки ладени со вода од одредени акумулации. Резултатите од спроведената анализа за акумулацијата „Чебреш“ прикажани се на сл. 5.

Со исфрлање на отпадна топлина во акумулационен базен се намалува годишната промена на средната температура на езерската вода, се поместува максималната температура на водата кон есенскиот период на годината, со што се постигнува порамномерна размена на топлина со атмосферата.

На сл. 6 и 7 прикажани се ефектите на промена на температурата на водата во р. Вардар низводно од вливот на р. Црна

на која се наоѓаат анализираните акумулации. Резултатите се однесуваат за амбиентни услови и во случај водите од акумулацијата на р. Црна да се користат за ладење на термоенергетската постројка со моќност од 1250 MWe.

На сл. 8 прикажано е учеството во преносот на отпадната топлина кон атмосферата на турбинскиот истек и површината на езерото за повеќе енергетски акумулации во СР Македонија.

5. ЗАКЛУЧОК

Предложениот начин на ладење на термоенергетски постројки има значајна предност во однос на проточното ладење со речна вода, а особено во однос на рециркулационото ладење со ладилни кули. Предностите се како во однос на подобрувањето на енергетските карактеристики на постројката така и во однос на заштитата и унапредувањето на човековата околина.

Енергетските акумулации се релативно порамномерно распределени во просторот во однос на големите речни текови и овозможуваат поповолен распоред на термоенергетските постројки. Помалата годишна промена на температурата на езерската вода во однос на реките, како и релативно пониската температура на водата обезбедуваат подобар фактор за топлотно искористување на постројката. Релативно едноставното изведување на зафатот и испусот на кондензаторската вода обезбедува знатно поголема сигурност на работењето, односно поголема расположливост на постројката.

Од аспект на зачувувањето и унапредувањето на човековата околина, овој начин на ладење на термоенергетски постројки нуди многу поповолни услови во однос на топлотното оптоварување на хидросферата, ги исправува нарушувањата кои ги внесле вештачките акумулации, намалувајќи ја стратификацијата на температурата по длабочината на езерото и вршејќи дополнително загревање до дозволената температура. Вака загреана езерската вода станува погодна за развој на рибарството, за рекреација и за наводнување.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- [1] Т. Бошевски, Н. Попов: *Прогнозирање на топлотното оптоварување на хидроенергетски акумулации со кондензаторски води од термоенергетски објекти*, Симпозиј „Хидродинамички проблеми заштите вода“, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево, 11 мај 1979 г.
- [2] А. Ношпал, Т. Бошевски: *Математички модел за предикација на струјното и температурско поле при дифузорски излив на кондензаторски води*, Симпозиј Хидродинамички проблеми заштите вода“, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево, 1979.

БИБЛИОГРАФИЈА
НА ДОП. ЧЛЕН ТОМЕ БОШЕВСКИ

1963

Determination of D₂ 0—2% Enriched Uranium Lattice Parameters by Means of a Critical System / N. Raišić, S. Takač, H. Marković. — Simpozium on Exponential and Critical Experiments: Amsterdam, 2—6 Sept. 1963, str. 509—526.

1964

Interpretacija kritičnih eksperimenata na reflektovanim sistemima primenom dvogrupne difuzione teorije / N. Raišić. — IX Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Bled, 12—14 novembar 1964, str. 275—278.

Merenje raspodele neutronskog fluksa poluprovodničkim detektorom / D. Obradović. — IX Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Bled, 12—14 novembar 1964, str. 283—285.

1965

An Improvement of Source-Jerk Method for Measuring High Antireactivities of Reactor Systems / V. Spirić. — IBK—169, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—13.

Gorivni ciklusi i reciklacija plutonijuma kod teškovodnih energetskih reaktora / N. Raišić, A. Stojadinović, Ž. Živković. — IBK—397, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—25.

Ekspperimentalno određivanje raspodele neutronske temperature u ćeliji reaktorske rešetke: [Магистарски труд одбранет на Природноматематичкиот факултет во Белград], 1965. — 19 стр.

Economic Analysis of Plutonium Recycling in BHW R Reactors / N. Raišić. — IBK—376, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—26.

Experimental Determination of the Mean Flux in the Moderator of a Square Lattice Cell / V. Spirić. — IBK—171, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—10.

Calculation of the Probability of Gama Photon Absorption in the Heavy Moderator of a Finite-Height Cylindrical Reactor / V. Spirić. — IBK—170, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—12.

Metode i programi za fizički proračun energetskih teškovodnih reaktora / J. Pop-Jordanov, M. Mataušek, A. Stojadinović, S. Jovanović, Ž. Živković, K. Slepčević. — IBK—241, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—113.

Thermal Neutron Group Constants in Monoatomic-Gas Approximation / M. Mataušek. — IBK—374, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd, 1965, str. 1—19.

1966

A Modified Gaussian Integration Method for Thermal Reaction Rate Calculation in U- and Pu-Isotopes. — RFR 456, AB Atomenergi, Stockholm 1966, str. 1—14; II Jugoslovenski simpozijum iz reaktorske fizike, SFR-2/16R: Herceg Novi, septembar 27—29, 1966, str. 1—14.

Determination of Initial Core Configuration For BHW—200 MWe. — RFR—551, AB Atomenergi, Stockholm, 1966, str. 1—15.

Numerical Calculation Procedure for Criticaly parameters of the Two-Zone Reflected Reactor with Flat Central Zone. / P. Strugar. — IBK—466, published by „Boris Kidrič“ Institute — Vinča, Beograd 1966, str. 1—7.

1967

Verovatnoće sudara za koncentrične cilindrične zone / J. Pop-Jordanov. — IBK—598, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1967, str. 1—11.

Continual Exchange of Fuel in a Reactor with a Flat Central Zone. P. Strugar, J. Pop-Jordanov. — Fuel Burnup Predictions in Thermal Reactors, PL—232/12, Panel Proceeding: Vienna, 10—14 april 1967, str. 191—202.

Program za fizički proračun energetskih teškovodnih reaktora TER—3 / S. Remšak. — IBK—590, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1967, str. 1—42.

1968

Analize osnovnih parametara nuklearne elektrane EP—KUB—17 / M. Jovanović... [i dr.]. — Publikacija Energoprojekta, Beograd, 1968, str. 1—35.

Compensation of Low Burnup Limits of Metallic Uranium in Heavy-Water Reactors by Adjusting the Refuelling Scheme / J. Pop-Jordanov, D. Spasojević, N. Raišić, P. Strugar, N. Afgan. — Proceeding of the IAEA Pannel on Heavy Water Power Reactors, Vienna, 1968, str. 697—704.

Metoda verovatnoće sudara za diskretno prezentovani prostor cilindrične ćelije. — IBK—835, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1968, str. 1—27.

Optimalni raspored prostornih tačaka u ćeliji reaktora. — IBK—679, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1968, str. 1—14.

Uputstvo za korišćenje programa „Vestern“ / J. Kapetanović. — IBK—635, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1968, str. 1—15.

Steam Superheating in BHWs Using Plutonium Enrichment / P. Strugar, N. Raišić, M. Studović, N. Afgan, S. Zarić. — Proceeding of the IAEA Pannel on Heavy Water Power Reactors, Vienna, 1968, str. 229—308

1969

Discrete Energy Representation of Thermal-Neutron Spectra in Uranium-Plutonium Lattices / B. Fredin, M. Mataušek. — American Nuclear Society — Nucl. Sci-Engng. 36, 1969, str. 315—325.

1970

An Improved Collision Probability Method for Thermal-Neutron-Flux Calculation in a Cylindrical Reactor Cell. — American Nuclear Society — Nucl. Sci-Engng. 42, 1970, str. 23—27.

Rešenje energetski zavisne integralne transportne jednačine u cilindričnoj geometriji. — IBK—940, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1970, str. 1—9.

Usavršena metoda verovatnoće sudara za određivanje prostorne raspodele neutronskog fluksa u ćeliji sa klasterom. — IBK—970, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1970, str. 1—13.

1971

Theoretical Methods for Determination of Core Parameters in Uranium-Plutonium Lattices / J. Pop-Jordanov, M. Mataušek, D. Stefanović. — IV Intern. Conf. Peaceful Uses At. Energy, A/Conf. 49/A/351, Geneva 1971, str. 181—195.

1972

Material Buckling Measurements for Mixed Reactor Lattices / S. Remšak. — Radovi Zavoda za fiziku, Beograd, 1972, X, str. 35—44.

The Solution of Integral Transport Equation in Space and Energy Points with Polynomial Interpolation / J. Pop-Jordanov. — IAEA-SM-154/62, Vienna, 17—21, Jan. 1972, str. 329—340.

Usavršena metoda za tretiranje problema transporta neutrona diskretnim predstavljanjem prostora i energije: [докторска дисертација одбрана на Електротехничкиот факултет во Белград], 1972. стр. 65.

1973

Fact Convergent Space-and-Energy Points Transport Theory Method / J. Pop-Jordanov. — American Nuclear Society Transactions, Nineteenth Annual Meeting, June 1973, Chicago, USA, str. 134—135.

1974

Konstruktivne i reaktorske karakteristike simuliranog jezgra reaktora „R“ na nultom eksperimentalnom sistemu „RB“ / S. Takač, O. Šotić, H. Marković, Z. Dimitrijević. — IBK—1323, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1974, str. 1—17.

Mogućnosti programa „SPEGTAR“ i uputstvo za njegovo korišćenje / D. Altiparmakov. — IBK—1267, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd 1974, str. 1—13.

Program „SPEGTAR“ za prostorno multigrupni proračun transporta neutrona u energetskim nuklearnim reaktorima / D. Altiparmakov. — XVIII Jugosl. konferencija ETAN-a: Ulcinj, 1974, str. 1—9.

Proračun energetskog spektra neutrona u ćeliji eksperimentalnog reaktora „RA“ u Vinči / D. Altiparmakov, N. Marinković. — IBK—1324, izdavač Institut „Boris Kidrič“ — Vinča, Beograd, 1974, str. 1—18.

Теоретические, расчетные и экспериментальные методы анализа физических характеристик исследовательских реакторов / И. Поп-Йорданов, М. В. Матаушек, П. Стругар, С. Такач, Д. Алтипармаков. — Симпозиум „Опыт эксплуатации и использования исследовательских реакторов“: Г. Предеал, 30 сентября — 4 октября 1974 г., стр. 645—656.

1975

A Study of Collision Probability and Monte Carlo Approaches to Integral Transport Theory for Heterogeneous Media / J. Pop-Jordanov, A. Kocić, D. Altiparmakov. — IAEA Specialist Meeting on Methods of Neutron Transport Theory in Reactor Calculations, Bologna, Italy, 3—5 November, 1975, str. 1—23.

Transportni proračun kritičnosti RA-reaktorskih rešetki, / D. Altiparmakov. — XIX Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Ohrid, 2—5 juni 1975, str. 1—9.

1976

Услови за изградба на нуклеарна електрана во СРМ. — I советување за енергетската проблематика во СРМ: Скопје, 19—20 мај, 1976, стр. 194—203.

Усовершена методологија за нумеричко решавање на блиското поле при дифузорски излив на кондензаторски флуент / А. Ношпал. — XXI Југословенска конференција на ETAN: Бања Лука, 6—10 јуни 1976.

Методологија и програма за прогнозирање на топлотното оптоварување при подобно исфрлање на кондензаторските води во мирен амбиент / А. Ношпал. — XXII Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Zadar, 12—16 juna 1978, str. 67—77.

1977

Еднодимензиона временски зависна измена на топлина помеѓу воден тек и атмосферата / В. Кусакатов. — XXI Југословенска конференција на ETAN: Бања Лука, 6—10 јуни 1976, стр. 105—113; Електропривреда, 1977, 9—10, стр. 322—325.

1978

Усовершена метода за прогнозирање на временски зависна измена на топлината помеѓу воден тек и атмосферата / В. Кусакатов. — XXII Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Zadar, 12—16 juna 1978, str. 3—13.

1979

Анализа на можностите за ладење на нуклеарни електрани со води од вештачки енергетски акумулации / Н. Попов. — Elektroprivreda, 1979, XXXII, 11—12, str. 303—307.

1980

Extension of Applicability of Integral Neutron Transport Theory in Reactor Cell and Core Investigation / J. Pop-Jordanov, A. Kocić, D. Altiparmakov. — Journal of Engineering Physics, 1980, XXI, str. 5—18.

Распределба на температури во реакторски канал при променливо радијално генерирање на топлина во горивната прачка / Н. Попов. — XXIV Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Priština, 9—13 juna 1980, str. 95—103.

1981

Математички модел за предикација на струјното и температурско поле при дифузорски излив на кондензаторски води / А. Ношпал. — Симпозиум „Хидродинамички проблеми заштите вода“: Сарајево, 11. маја 1979, — Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1981, стр. 195—212.

Prednosti hlađenja termoelektrana vodom veštačkih akumulacija sa aspekta toplotnog opterećenja hidrosfere / N. Popov. — Naučni skup „Energija i sredina“: međusobni uticaji i moguća rešenja: Sarajevo 4 i 5 juni 1981, str. 147—156: Енергетика, 1981, I, 3, стр. 19—23.

Прогнозирање на топлотното оптоварување на хидроенергетски акумулации со кондензаторски води од термоенергетски објекти / Н. Попов. — Симпозиум „Хидродинамички проблеми заштите вода“: Сарајево, 11. маја 1979. — Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1981, стр. 213—224

1984

Споредбена анализа на проточно и рециркулационо одведување на топлина од „НЕ“ на локациите во СРМ / К. Мачковски, Н. Попов. — XXVIII Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Split, 4—8 juna 1984, str. 65—72.

1985

Zavisnost na efikasnosti na ladihnite kuli od meteorološkite priliki na lokacijata / K. Mačkovski, N. Popov i N. Lazarov. — VII stručno sovetuvanje za termoelektrani: Ohrid

Математички модел за управување на класични termoelektrani / V. Fušić, VII stručno sovetuvanje za termoelektrani: Ohrid 1985.

1986

Modifikacija na simnuvačkiot vod na PWR reaktor za reduciranje na baj-pas struenjeto pri LOCA / N. Popov — XXIX Jugoslovenska konferencija ETAN-a: Herceg Novi 1986, str. 1—8.

Optimizacija raspodele opterećenja elektrana i dogovorom uvezene energije u složenom elektroenergetskom sistemu / N. Popov. — VI stručno savjetovanje o upravljanju i informatici u elektroprivredi Jugoslavije: Cavtat, 4—7 novembar, 1986, str. 93—99.

1988

Математички модел система за производњу паре у класичним termoelektranama / V. Fušić. — Elektroprivreda, 1988, 3—4.

Prednosti hlađenja termoelektrana vodom veštačkih akumulacija sa aspekta toplotnog opterećenja hidrosfere. — Skup „Energija za sutra“: Beograd, april 1988.

Студии од проекти

Прогноза на топлотното оптоварување на р. Вардар низводно од ТЕ „Неготино“ / В. Кусакатов. — Скопје: ООЗТ Електротехнички факултет, 1977. — 26 стр.: прил.

Можности за ладење на термоенергетски објекти со езерски води во СРМ / А. Ношпал, Н. Попов. — Скопје: ООЗТ Електротехнички факултет, 1979. — 80 стр.

Студија за одредување на топлинските перформанси на ладилната кула ТЕ „Битола“ I / Д. Поповски. — Скопје: ООЗТ Електротехнички факултет, 1982. — 26 стр.

Студија за спрегната работа на ладилните кули на ТЕ Битола 1 и 2 / Д. Поповски. — Скопје: ООЗТ Електротехнички факултет, 1983. — 66 стр.

Споредбена анализа на можностите за ладење на нуклеарна електрана на локациите Криволак, Брест, Убого и Дуброво / Н. Дурнев, А. Ношпал... /и др./. — Скопје: Електротехнички факултет, 1984. — 259 стр.

Студија за развој на електростопанството на СРМ — енергетско искористување на водите на р. Црна. — Кн. 1: Одредување режим на работа и вкупните енергетски карактеристики на системот хидроелектрани Чебрен, Галиште и Тиквеш / К. Мачковски. — Скопје: Електротехнички факултет, 1986. — 85 стр.

Студија за развој на електростопанството на СРМ — енергетско искористување на водите на р. Црна. — Кн. 2: Работа на хидроелектраната Чебрен и Галиште во електроенергетскиот систем на СР Македонија / Н. Попов, К. Мачковски. — Скопје: Електротехнички факултет, 1986. — 132 стр.

Далибор Брозовић

Д-р ДАЛИБОР БРОЗОВИЌ е роден на 28 јули 1927 г. во Сараево. Студирал на Филозофскиот факултет во Загреб југословенски книжевности и српскохрватски јазик и италијански јазик и книжевност. На истиот факултет докторирал во 1957 година. Работи како редовен професор на Филозофскиот факултет во Задар. Редовен член е на Југословенската академија на науките и уметностите.

Во неговата многустрана и тематски широка научна работа посебно место заземаат студиите од областа на дијалектологијата, стандардниот јазик и компаративистичките студии на словенските јазици во кои доста простор му е одделен на македонскиот јазик.

За член на Македонската академија на науките и уметностите надвор од работниот состав е избран на 26 јуни 1986 година.

JEZIČNA SHVAĆANJA I DJELATNOST
VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA
I STRUKTURA I SUDBINA MAKEDONSKOGA
STANDARDNOG JEZIKA

Dvjestota obljetnica Karadžićeva rođenja proslavljana je u tijeku godine 1987. mnogobrojnim znanstvenim skupovima, u kojima je ličnost i djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića osvjetljavana svestrano i temeljito, što je sve mnogostruko obogatilo naša znanja i spoznaje o tome izuzetnom liku srpskoga 19. stoljeća. Posebno se može reći da je osobita pozornost posvećena svim mogućim izravnim i neizravnim Karadžićevim vezama s drugim narodima, s njihovim jezicima, književnostima, folklorima i povijestima, jer nema sumnje da Karadžićeva važnost daleko nadilazi srpsko-crnogorske okvire. Razumije se, Karadžićev udjel ima razmjerno najveću težinu za južnoslavenske narode, za Hrvate i bosansko-hercegovačke Muslimane, za Slovence, Makedonce i Bugare. U drugome bi se krugu našli sjevernoslavenski narodi s jedne i balkanski Neslavenci s druge strane, a u trećem je krugu Karadžićeva uloga u općeevropskim jezičnim, književnim i folklorističkim zbivanjima u okviru evropskoga romantizma i nacionalnih preporoda mnogih malih naroda. Slavenska, balkanska i evropska filologija u najširem smislu riječi dala je u 1987. golem doprinos u proučavanju velikoga broja najrazličitijih tema što ulaze u tako određen repertoar.

Razni aspekti Karadžićeva odnosa prema Makedoniji i makedonskom jeziku i folkloru obrađivani su u okviru jubilejnih znanstvenih skupova u cijelom nizu zapaženih priloga, pa se može reći da se općenita slika u priličnoj mjeri zaokružila, a materijalne činjenice upotpunile, sistematizirale i po mnogome prikazale u novome svjetlu. Zaista je očito da gotovo nema važnijega lika u makedonskome 19. stoljeću koji ne bi bio u kakvu odnosu prema Karadžiću i njegovu djelu, a i on je sam isto tako očito bio zainteresiran za razne aspekte makedonske problematike. Radi se o već dobro poznatim činjenicama: Jordan Hadžikonstantinov Džinot i Kuzman A. Šapkarev, kao i drugi makedonski poslanici pisane riječi, aktivno prate Karadžićevu reformu, Marko Cepenkov, braća Miladinovci i Đorđi Pulevski ugledaju se u Karadžića u skupljanju narodnih umotvorina, Miladinovci i priređuju svoje slavno izdanje makedonskih narodnih pjesama po uzoru na Karadžićeve zbirke. U tekstovima svih tih makedonskih prošlostoljetnih preporoditelja Ka-

radžić se često spominje, i to ne usputno, a Rajko Žinzifov napisao mu je poznati nekrolog u *Ruskome arhivu* 1864. S druge strane, sam je Karadžić zapisao u Beču od makedonskih trgovaca iz Pirinske Makedonije gotovo trista riječi i 27 pjesama u razloškome dijalektu, što je, uz još neke tekstove, izdao poslije u Beču 1822. u svojoj raspravi *Dodatak k sanktpeterburgskim sravniteljnim rječnicima sviju jezika i narječija s osobitim ogledima bugarskog jezika*. S priličnom je pozornosti pratio makedonska zbivanja, održavao veze s raznim kategorijama makedonskih djelatnika, objavio je ocjenu nekih djela Joakima Krčovskoga i tako dao prvi prilog u makedonskoj književnoj kritici, a i u svojim je zbirkama, osobito ranijima, tiskao i pokoju narodnu pjesmu podrijetlom iz Makedonije. Karadžić je uživao osobit ugled u makedonskih preporoditelja, oni su, uostalom, izuzev Krčovskoga, koji je također rođen u 18. stoljeću, svi znatno mlađi od Karadžića (r. 1787): Dmitrij Miladinov rođen 1810, Džinot 1821, Cepenkov 1829, Konstantin Miladinov 1830, Šapkarev 1834, Pulevski 1838, Žinzifov 1839. To znači da je Karadžić itekako nazočan u makedonskome javnom i kulturnom životu, što se onda moralo odraziti i u širim krugovima, pa se Karadžićeve zbirke čitaju i prepisuju, a pojedine su narodne pjesme iz njegovih izdanja, jezično adaptirane, ušle u puk i pomiješale se s makedonskim folklorom. I na koncu, poznato je također veoma dobro, i podrobno znanstveno opisano, da su Karadžićeva shvaćanja snažno utjecala na razvojne putove makedonskoga standardnog jezika, ona su temom raspravljanja u cijelome makedonskom 19. stoljeću, ona su prisutna i u razmišljanjima Krste P. Mirskova na početku našega stoljeća i na dnevnome redu u raspravama pri konačnoj kodifikaciji makedonskoga jezičnog standarda, grafije i pravopisa 1944—45.

Naslov ovoga izlaganja obvezivao bi me doduše da govorim bar djelomično o cijeloj problematici koja je ovdje sažeto i u izboru ocrtana, no o svem tome može se zaista malo što novo reći, osobito nakon znanstvenih skupova održanih 1987. u jugoslavenskim zemljama i u inozemstvu. U tome sam i sam dao jedan prilog na kolokviju održanome u Parizu, gdje sam u okviru teme „Vuk Stefanović Karadžić i južnoslavenski narodi“ obradio i raznovrsne obosmjerne odnose Karadžić — Makedonija, u konfrontaciji i usporedbi sa sličnom problematikom u svih drugih Južnih Slavena.¹ Stoga ću se ovdje zadržavati samo na pitanjima povezanim sa suvremenim makedonskim standardnim jezikom, prije svega što se tiče grafije i pravopisa. Istina jest također da je i o tome već gotovo sve rečeno, bar na činjeničnoj razini, no interpretacija samih

¹ Vuk Stefanović Karadžić et les peuples slaves du Sud, *Vuk Stef. Karadžić. Actes du Colloque international tenu en Sorbonne les 5 et 6 octobre 1987*, Paris, Université de Paris Sorbonne, Centre de recherches sur les langues et cultures slaves, 1988, str. 49—57; originalna hrvatska verzija „Vuk Stefanović Karadžić i južnoslavenski narodi“, *Književni jezik*, Sarajevo, 17/1988, br. 1, str. 1—12, nešto kraća verzija *Zadarska revija*, 36/1987, br. 6, str. 429—440; uža problematika: Vuk Stefanović Karadžić i razvoj književnog jezika u Hrvata, *Forum*, JAZU, 26/1987, br. 9—12, str. 423—430.

činjenica uglavnom ne obuhvaća svih aspekata njihove prave, unutarnje prirode. A to je upravo ono o čemu želim ovdje govoriti, s raznih stanovišta.

Što se tiče same fizionomije makedonskoga standardnog jezika, njegova mjesta u tipologiji slavenskih standardnih jezika i standardnih idioma uopće, stvari su posve jasne.² To je standardni idiom izgrađen na svjesno izabranoj živoj dijalektnoj osnovici, određenoj prema stanovitim objektivnim kriterijima: reprezentativnost u okviru dijasistema, optimalan geografski položaj, diferencijalnost prema materijalnim osnovicama genetski srodnih standardnih jezika, povoljan odnos prema jezičnomu izrazu folklornoga naslijeđa, literarnim tradicijama i već postojećim interdijalektnim i razgovornim idiomima. Većinu tih kriterija imao je u vidu i Vuk Karadžić pristupajući svojoj reformatorskoj jezičnoj djelatnosti, pa je ugledanje na njega općenito priznato kada je riječ o formiranju makedonskoga standardnog jezika. To se uostalom ne odnosi samo na ključne procese ovoga stoljeća u 40-im godinama, jer iste ocjene vrijede i za stavove Krste Misirkova, na kojega su se ti procesi i oslanjali, a on sam otvoreno se poziva na Karadžićeva načela. To je sve izvan sumnje, o tome sam već iznosio svoja viđenja pišući o drugim povodima³ pa se ovdje ne moram na tim temama zadržavati. Bitno je nešto drugo. Ne uzima se naime dovoljno u obzir sama makedonska jezična situacija predstandardnoga razdoblja i prihvaća se kao gotova činjenica da je na makedonski izbor odlučno utjecao Karadžićev autoritet i srpski razvojni model uopće. No Karadžićeva shvaćanja ne predstavljaju apsolutan i aprioran recept za svaku jezičnu situaciju u kojoj je na dnevnom redu formiranje jezičnoga standarda. Karadžićeva veličina i jest upravo u tome što je uvidio i shvatio da je srpska jezična situacija njegova doba takva da zahtijeva baš one mjere koje je on stvarno i poduzeo. A to nije bilo lako shvatiti u srpskome slučaju, jer mnogi su Karadžićevi protivnici bili i umni i naobraženi ljudi, a ipak nisu shvaćali da njihova vizija jezičnoga razvoja vodi u srpskoj situaciji u diglosiju (u Fergusonovu smislu) ili bar u dugotrajnu jezičnu nesređenost. Nije dakle Karadžićeva genijalnost u tome što bi iznašao neka općevrjedeća načela primjenljiva u svim slu-

² Problem sam obradio u radu „Славянские стандартные языки и сравнительный метод“, Вопросы языкознания, 16/1967, № 1, str. 1—33, šira hrvatska verzija „Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika“ u mojoj knjizi *Standardni jezik*, Zagreb, MH, 1970, str. 9—62.

³ Misirkovljevoj problematiki posvetio sam dva opsežnija rada: Knjiga „За македонските работи“ i suvremena sociolingvistička shvaćanja (južno)slavenske jezične problematike, Krste П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето, Скопје, Институт за македонски јазик К. Мисирков, 1976, str. 23—42; Postparolo al la libro 'Por makedona lingvo', *Por makedona lingvo*, Zagreb, Instituto por makedona lingvo „Krste Misirkov“, 1982, str. 81—91; hrvatska verzija: Pogovor knjizi „За македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, 34/1983, str. 89—103; nešto prošireno: *Sveske*, 3/1985, Sarajevo, br. 15, str. 229—245; makedonska verzija: *Поговор кон книгата „За македонскиот јазик“*, *Литературен збор*, 32/1985, kn. 4, str. 37—55.

čajevima, bitno je bilo ispravno prosuditi situaciju, a onda je tek u drugome redu određivanje konkretnih rješenja što odgovaraju upravo takvoj situaciji.⁴

Kada stvari ne bi stajale tako, morali bismo smatrati genijalnim svakoga misionara koji za kakav bespismeni afrički jezik primijeni pri standardizaciji postupke slične Karadžićevima, a tamo su jezične situacije često u načelu slične srpskoj na početku 19. stoljeća, samo što je to posve očito, jer nema komplikacija koje je u Srba predstavljala domaća i ruska crkvenoslavenska pisana tradicija, pa primjena jedne „vukovske“ koncepcije u standardiziranju predstavlja u takvim uvjetima jednostavno rutinski postupak. Zato i u makedonskom slučaju uspješnost standardizacijskih procesa i kvaliteta postignutoga rezultata nisu uvjetovane samom činjenicom da su ti procesi ostvarivani uz ugledanje na Karadžićevu koncepciju standardnoga jezika kako je ostvarena u Srba (jer takvo bi ugledanje u nekim drugim jezičnim situacijama urodilo katastrofalnim plodovima u kulturnom i civilizacijskom pogledu), nego je odsudno bilo što je prihvaćen razvojni put adekvatan za konkretnu makedonsku jezičnu situaciju. Druga je pak stvar da je u susjedstvu već postojao toj situaciji primjeren na vukovskim idejnim zasadama temeljen primjer — ugledanje u nj povisilo je u bitnoj mjeri kvalitetu mnogih pojedinosti.

Tu se dakle radi o nekim načelnim pitanjima u pristupu problematici, u optici kroz koju je promatramo. Još jasnije nego u općoj fizionomiji makedonskoga standardnog jezika vidljivo je to u dvama njegovim konkretnim segmentima, u njegovoj grafiji i u njegovu pravopisu. Zato ću se na (orto)grafijskoj problematici malo duže zadržati, jer problemi iz te sfere zahtijevaju nešto podrobnije razmatranje, uz privođenje određenih primjera za uspoređivanje.

Ne može biti nikakve sumnje o tome da je suvremena makedonska ćirilička grafija i tipološki i materijalno najbliža srpskoj, kojoj je autor Vuk Stefanović Karadžić, i da je suvremeni makedonski fonološki pravopis kudikamo najbliži srpskohrvatskomu, ili točnije, srpskom i hrvatskomu, koji se i opet oba temelje na Karadžićevim idejama i praksi. To su veoma očigledne činjenice: od trideset grafema u konačnoj verziji Karadžićeve grafije,⁵ i to sve jednoslovnih, makedonska ne posjeduje samo dva, to jest *h* i *ћ*, a obuhvaća još samo tri druga, to jest *s*, *k* i *z*. Od 28 zajedničkih grafema golema većina ima približno identičnu ortoepsku fonetsku vrijednost, odstupaju samo *л* i *љ*, u nekim situacijama *е*, donekle i

⁴ Bitne značajke Karadžićeva djela obrađivao sam u nizu priloga: Vuk i naš standardni jezik, *Mogućnosti*, 11/1964, Split, br. 9, str. 910—917; Srpskohrvatski standardni jezik i Vuk Stefanović Karadžić, *Anali Filološkog fakulteta*, 5/1965, Beograd, str. 27—34; Vuk i novoštokavska folklorna *koine* (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika), *Slavia*, 34/1965, Praha, seš. 1, str. 1—27 (pretiskano u knj. *Standardni jezik*, Zagreb 1970).

⁵ U prvoj verziji Karadžićeve grafije bilo je i slovo *ѣ* (ali ne kao samostalan grafem, nego kao dijakritički znak *ѣp* ili *pѣ* kada je /r/ valjalo odjeljivati od vokala).

и и ј⁶. Razlika je zapravo i u tome što je u makedonskoj grafiji apostrof također grafemskom jedinicom, a ne samo pravopisni znak izvan grafijskoga inventara. No to su sve sitne specifičnosti, očito je da u općoj tipologiji ćirilčkih grafija srpska i makedonska predstavljaju posebnu skupinu, suprotstavljenju svim ostalima. Što se tiče pravopisa, stanje je posve slično. Izuzmu li se neke razlike, vezane uz nabrojenih pet grafema s različitom vrijednosti u makedonskoj i srpskoj grafiji,⁷ sve je ostalo praktički identično, čak su u makedonskom pravopisu na snazi pravila o asimilaciji *d* ispred bezvučnih šumnih kakva su bila u Beličevu reformiranome pravopisu i poslije napuštena. Bar što se tiče pravopisnih odredaba koje se odnose na fonetsko-fonološka i morfonološka pitanja, razlike gotovo da i nema (izuzev već spomenute sitne specifičnosti), samo što je tretiranje dentalnih šumnih ispred afrikatâ bolje riješeno u makedonskome pravopisu, no i to je samo detalj.

Kako se tumače sve te inače nesumnjive činjenice? One se obično objašnjavaju na način koji se na prvi pogled čini posve logičan, to jest da se radi o neposrednom utjecaju uvjetovanome time što se makedonski standardni jezik formirao u jugoslavenskoj zajednici i što i danas u njoj živi i funkcionira. Ta se tvrdnja može u pojedinostima formulirati na razne načine, u ovisnosti od izvanjezičnih pogleda ovoga ili onoga pojedinca, i te formulacije mogu biti više ili manje simpatične, ali njihova se jezgra ne dovodi u pitanje.

Stvari ipak stoje nešto drugačije. U prvom redu, tipološka izoliranost srpske i makedonske ćirilčke grafije, iako nesumnjiva, ipak je nešto manja nego što se misli. Od specifičnih zajedničkih grafema same su љ и њ isključivi, no oni i nisu tako „egzotični“, jer predstavljaju ipak samo modifikaciju dvaju osnovnih ćirilčkih slova, zajedničkih svim grafijama, a druga dva, zaista neobična u općem repertoaru suvremenih ćirilčkih slova, to jest *u* i *j*, nisu tako isključiva: *u* posjeduje i abhaska ćirilica, i to zapravo još od prošloga stoljeća, a *j* se nalazi u azerbajdžanskoj i još u nekima u Sibiriji. Pri tome je važno da su upravo azerbajdžanska i u jednom čak ekstremnom obliku abhaska ćirilčka grafija one koje su organizirane u osnovnim crtama po istome načelu kakvo leži u Karadžićevoj grafiji, iako je sam slovni inventar prilično različit od njezina, osobito abhaski, i očito nije sačinjen u vukovskoj tradiciji. Radi se dakle o dva posve različita pitanja — o principima koji su sadržani u strukturama pojedinih ćirilskih grafija, i o slovni in-

⁶ Grafemi л и љ predstavljaju foneme bitno različite od onih koje zastupaju njihovi pandani u srpskoj ćirilici, a grafem е u makedonskoj je grafiji dvofunkcionalan. Što se tiče и и ј, ti grafemi sudjeluju u prikazivanju specifično makedonskoga odnosa slogova i mora (o morama govorim u radu: Das Grundgesetz der makedonischen Prosodie, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 21/1975, str. 43—48).

⁷ Makedonski pravopis zahtijeva u nekim slučajevima pisanje л umjesto љ, a svi grafemi za zvučne šumne suglasnike (kojima u makedonskome pripada i /v/) ponašaju se ortografski bar u finalnom položaju po morfonološkome a ne po fonološkom pravopisnom načelu (в čak u svim položajima).

tarima kojima su ti principi ostvareni. U tipološkom smislu sve se ćiriliske grafije dijele na dvije osnovne skupine. U prvoj su one grafije koje su prilagođene jezicima s fonološki relevantnom dijeznošću (to jest: palataliziranosti) u parovima neslogotvornih fonema, i one grafije koje su mehanički preuzele taj model, iako ne odgovara fonološkoj strukturi jezika za koje su predviđene, a drugoj skupini, znatno manjoj, pripadaju grafije prilagođene jezicima u kojima je dijeznost nekih fonema samo redundantna, a opozicije se zasnivaju na drugim razlikovnim obilježjima, prvenstveno na kompaktnosti /nekompatnosti. Za tu su manju skupinu tipične srpska, makedonska, azerbajdžanska i abhaska ćirilićka grafija.⁸

Jezici s relevantnom dijeznošću imaju u pravilu znatno veći broj neslogotvornih fonema nego inače slični jezici bez nje. Uzmimo za primjer model s dvadeset parova različitih asilabičnih fonema oponiranih po dijeznošću, s 5 asilabičnih fonema izvan te opozicije (bez obzira jesu li redundantno dijezni, što je inače češći slučaj, ili nisu), i konačno, s pet vokalskih fonema. To je ukupno 50 fonema: 2 puta po dvadeset + 5 + 5. Po načelu fonoloških grafija da svakom fonemu pripada poseban jednoslovni grafem (što vrijedi, naravno, i obratno), za taj bi jezik trebalo 50 grafema, a to je prilično nezgodno u tipografskom i mnogome drugom pogledu⁹. No ako se relevantna opozicija po dijeznošću grafijski ne registrira dvama distinktnim grafemima za same asilabične foneme, nego se ta funkcija prenese na grafeme za registriranje silabičnih fonema, onda za dvadeset parnih fonema treba samo dvadeset grafema, a ne četrdeset, ali se zato udvostručuje broj grafema za slogotvorne foneme, to jest od pet na deset. Po tome drugom načelu bit će za isti jezik potrebno ne 50 nego samo 35 grafema, to jest 20 + 5 + 10. To praktički znači da bi se fonološka opozicija na primjer u paru /n/ prema /n'/ izražavala grafemski ne kao *н* prema *н'*, ili slično, dakle u sekvenci s vokalom ne kao *на* prema *на'*, nego kao *на* prema *ня*. Istina jest da je takav grafijski postupak sa slogotvornim fonemima nešto teži i nespretniji,¹⁰ ali dobitak u uštedi od 35 umjesto 50 grafema ipak je važniji od tih popratnih pojava.

U jednome sličnom jeziku bez relevantne dijeznosti fonemni bi inventar iznosio samo 30 fonema, to jest umjesto 20 parova imao bi dvadeset pojedinačnih fonema + još 5 nesilabičnih i 5 silabičnih. Pretpostavimo da je od 25 nesilabičnih fonema njih 5 redundantno dijeznih, pa pogledajmo kako bi izgledao grafemski inventar organiziran prema svakome od dvaju već izloženih načela. Budemo li opozicije redundantno dijeznih fonema prema drugim fonemima izražavali posebnim grafemima, grafemni će inventar brojčano odgo-

⁸ O tome detaljno govorim u svojem referatu 17. međunarodnom naučnom sastanku slavista u Vukove dane, Beograd, septembra 1987: Mjesto Karadžićeve ćirilice u općoj tipologiji ćiriličkih grafija (u pripremi za tisak).

⁹ Poteškoće s pisaćim strojevima i opremom tiskarskih potencijala; učenje novih slova ili velikoga broja raznih dijakritika.

¹⁰ Očito je prirodnije da sve značajke pojedinoga fonema budu predstavljene samim grafenom koji ga zastupa, a ne da jednu od njih nosi susjedni grafem.

varati fonemnomu, dakle po 30 jedinica u obama. Opozicija tipa /n/ prema /ń/ može onda biti grafijski izražena na primjer kao *н* prema *њ*, uz vokal *на* prema *ња*, da ostanemo kod istih znakova. Ukoliko pak želimo primijeniti onaj drugi princip, onaj gdje se grafijsko registriranje opozicije prebacuje na grafeme za slogotvorne foneme, onda valja za svaki redundantno dijezni fonem naći kakav sličan nedijezan par, pa za oba ta fonema zadržati isti grafem, ali udvostručiti njihov broj za silabeme. To onda znači smanjiti broj grafema za neslogotvorne foneme za 5 i za isto toliko povećati broj za slogotvorne, što daje isti rezultat. Kako je prebacivanje funkcije na grafeme za slogotvorne foneme, vidjeli smo, nespretnije rješenje, a to bi i u ovoj prilici značilo *на* prema *ня*, imali bismo slabiji rezultat bez rekompenzacije na drugoj strani. Ako sada konstatiramo da od slavenskih standardnih jezika s ćiriličkim grafijama sva tri istočnoslavenska i bugarski imaju relevantnu dijeznost, a nemaju je makedonski i srpskohrvatski (ili sinonimno: hrvatsko-srpski, ili u ovom strukturalnom kontekstu najbolje: standardna novoštokavština), onda moramo zaključiti da svih tih šest standardnih jezika ima onakve grafijske principe kakvi odgovaraju njihovoj fonološkoj strukturi i fonemnomu inventaru¹¹. To pak znači da je makedonska grafija organizirana po načelu koje odgovara materijalnoj to jest dijalektnoj osnovici standarda, i tu je pravi odgovor na pitanje zašto je primijenjen onaj princip koji je primijenjen, jer ne bi bilo mudro pretpostaviti da se moglo dogoditi da Makedonci jedini promaše u izboru načela. No drugo je pitanje kako je u kojem slučaju konkretno ostvaren izabrani princip, to jest kako je po kvaliteti pojedina grafija. Ako se o tome radi, onda se slobodno može reći da je makedonska vrlo kvalitetna, s vrlo malo ozbiljnih propusta¹². To je onda prava domena za raspravu o Karadžićevu utjecaju i o ugledanju na njegovu grafiju.

Veoma se slično složila i problematika makedonskoga pravopisa. Makedonski standardni jezik i standardna novoštokavština predstavljaju vrlo izrazito prozirne idiome sa stanovišta akustičke percepcije, to jest imaju umjeren broj jasno distinktnih fonema, nemaju izrazite vokalske redukcije, ritam im je ravnomjeran, itd., a

¹¹ Usp. Яковлев Н. Ф., Математическая формула построения алфавита, *Культура и письменность Востока*, I, Москва 1928, стр. 41—64. Ocjenu Karadžićeve grafije s Jakovljevljeva stanovišta dao je Pavle Ivić u svojem pogovoru fototipskomu izdanju *Rječnika* iz 1818. Time su obespredmećene, bar na znanstvenoj razini, romantičke zablude koje su o toj problematici vladale do tada u Srbiji, pa i uopće u serbokroatistici.

¹² Izbor vizualno i grafički usustavljenih grafema *л* i *њ* sugerira jednakost $л : н = љ : њ$, što ne odgovara stvarnosti (za razliku od situacije u srpskoj grafiji, gdje je ta jednakost istinita). Nezgoda je i apostrof kao grafijska jedinica, uz svoju normalnu funkciju pravopisnoga znaka. Općenito se može reći da bi u svim trima ćiriličkim grafijama što imaju apostrof kao jedinicu, bolje odgovarao *ѣ* (u ukrajinskoj i bjeloruskoj za funkciju sličnu kao u ruskoj, u makedonskoj za funkciju sličnu kao u bugarskoj), a šteta je i što je *ѣ* napušten u Karadžićevoj srpskoj grafiji. Podrobnosti vidi u radu iz bilj. 8, a o tome govorim i u prilogu: O typologii grafických soustav v slovanských jazycích, *Slovo a slovesnost*, 33/1972, Praha, str. 275—282.

što je najvažnije, nemaju oštarih morfonoloških alternacija, bar ne onih s visokom frekvencijom u tekstu.¹³ Za takve idiome odgovara fonološki pravopis, to jest pravopis organiziran po načelu da se registriraju fonemi koji se zaista ostvaruju, uključujući tu i promjenu u alomorfima. Ukoliko to tradicija i kulturne i ostale izvanjezične prilike dopuštaju, valja dakle za prozirne idiome izabrati fonološko pravopisno načelo. Ostali su slavenski standardni jezici ili manje prozirni od makedonskog i srpskohrvatskoga, ili su naprosto intransparentni, neki čak i u visokom stupnju (ruski)¹⁴. Za perceptivno neprozirne jezike odgovara morfonološko pravopisno načelo, to jest da ortografija registrira samo fonemni sastav u „jakom“ alomorfu svakoga morfema, ne obazirući se na alternacije. Sada se ponavlja obrazac po kojem smo raspravljali o grafijama: slavenski standardni jezici primjenjuju ono ortografijsko načelo koje odgovara njihovoj fonološkoj fizionomiji — standardna novoštokavština i standardni makedonski fonološko načelo, ostali morfonološko. Ponavlja se i opet pitanje kako je gdje konkretno ostvaren inače ispravno izabran princip. I tu makedonska ortografija dobro prolazi u usporedbi s ostalima, no možemo i opet ponoviti da su i u tome blagotvornu ulogu odigrala Karadžićeva shvaćanja.¹⁵ Ali s druge strane, ne smije se smetnuti s uma ni jedan drugi aspekt problema. Da je zbog nekih drugih izvanjezičnih razloga bila izabrana drugačija dijalektna osnovica, što je teorijski uvijek moguća pretpostavka, iako se nije ostvarila, da je dakle bila prihvaćena, na primjer, jugoistočna makedonska baza, a ne centralno-jugozapadna, makedonski standardni jezik bio bi idiom s relevantnom dijeznomosti i s intransparentnom fizionomijom.¹⁶ U tom bi slučaju izbor grafije i pravopisa kakvi su u današnjem postojećem standardnom jeziku bio duboko pogrešan i mogao bi biti samo nametnut!! U stvarnome pak stanju stvari svaka je pomisao o odsudnome izvanjskom utjecanju ili čak o nametanju posve bespredmetna, no ponekad se i ponegdje raspravlja o toj problematici i s takvih bar prešutnih polazišta.

¹³ Pojedinositi u mojem pariškom referatu, bilj. 1.

¹⁴ Morfem VOD- u ruskome mijenja svoj fonemni sastav (/o/ : /a/, /d/ : /t/ : /d'/ itd.), no u standardnoj novoštokavštini fonemi se ne mijenjaju (svi padeži imenice *voda*, zatim *vodeni*, *vodni*, *vodovod*, *vodenica*, itd.), a tako je uglavnom i u makedonskome.

¹⁵ Mogla su se naime prihvatiti i kakva lošija rješenja, uz kompromise s prethodnom pismenom tradicijom, neadekvatna ugledanja i sl.

¹⁶ U kakvoj povijesnoj konstelaciji drugačijoj od one stvarne moglo se bilo dogoditi da Solun postane centrom makedonske nacionalne koncentracije, a onda bi vjerojatno i jezična standardizacija tekla drugačijim smjerovima i uz drugačiju dijalektnu bazu.

Милан Гурчинов

Д-р МИЛАН ГУРЧИНОВ е роден на 28 јули 1928 година во Белград. Завршил студии на славистика на Универзитетот во Белград. Докторирал на Универзитетот во Скопје во 1960 година. Работи на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје како редовен професор по теорија и методологија на проучувањето на литературата. Во 1980 година ја формира Катедрата за компаративна книжевност.

Неговото научно ангажирање се однесува на книжевно-историските истражувања од областа на современа македонска книжевност, светската книжевност и теоријата на литературата. Од областа на руската книжевност автор е на одделни книги за Чехов, Достоевски и Пастернак. Развива богата и разновидна општествена и културна дејност, пред сè како критичар, со што е сврзана и неговата дејност како антологичар.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

КНИЖЕВНАТА НАУКА НА КРАЈОТ ОД ВЕКОВ

Изминаа 40 години откако во своето прочуено предавање „Уметноста на толкувањето“ Емил Штајгер, еден од најзначајните книжевни теоретичари на нашиов век, ги изрече зборовите: „Со книжевната наука работите стојат мошне чудно: оној кој неа ја практикува доаѓа во ситуација да се размине или со науката или со книжевноста.“

Можеме ли денес, на крајот од веков, да кажеме дека опасноста на која укажа швајцарскиот учен е надмината, дека неговото предупредување е лишено од секаков основ?

Книжевната наука во современа смисла, како што е познато, беше родена среде големиот подем на егзактните науки во минатиот век, што бездруго не беше случајно совпаѓање, но надежите дека тој паралелизам ќе биде од решавачко значење за нејзиниот натамошен развој, се покажаа не наполно оправдани. Експлозијата на научните и технолошките дострели на XX век беа нов и уште посилен предизвик за неа, но и покрај сите придонеси на статистичко-компјутерските истражувања и на математичката поетика, теориските и методолошките дилеми во врска со „книжевната научност“ (кои никако не се само од термилошка природа) сè до овој момент ни малку не се дезактуализирани.

Глобалната слика на развојот на книжевната наука во нашево столетие укажува на непрегледно богатство од идеи, на широка разгранетост на истражувањата, на цел спектар од критичко-теоретски модели: од стилистичката критика во почетокот, преку руската формална школа, англо-саксонската нова критика, феноменолошкиот пристап, психоаналитичката критика, различните варијанти на марксистичката критика, егзистенцијализмот, структурализмот, советската семиотичка школа, Јаусовата теорија на рецепцијата, архетипската критика, сè до постструктурализмот, интертекстуалноста и деконструктивизмот во последнава деценија.

По сите мени и осцилации, крајот на веков книжевната наука во светот го пречекува под знакот на една нова парадигма што се појавува во контекстот на една нова духовна, интелектуална и уметничка клима, што условно можеме да ја означиме како *постмодернизам*. На филозофско-естетички план таа се конституира врз делата на основачот на „граматологијата“ Жан Дерида и врз двете книги на Жан-Франсоа Лиотар — „Постмодерна судбина“ (1979) и „Различност“ (1984), кои сега предизвикува-

ат живо интересирање, но и бројни полемички реакции. И двајцава филозофи го објавуваат „крајот на антропоцентричното мислење“, прогласувајќи го историското и социјалното за „тривијална емпирија“. Но, додека Дерида, надоврзувајќи се на Хајдегер, смета дека на крајот од векот во „бестатковинството на нихилизмот“ слепо лута не — човекот, туку — неговата суштина, Лиотар ги поставува глобалните координати на постмодернистичкиот пресврт, кој, според него, произлегува од ситуацијата со знаењата воопшто во развиените светски општества. „Со настапот на информационалото општество, вели тој во својата програмска книга, знаењето станува основен предмет на трансферот и главен носител на моќта, а јазикот — екстремна рација на капитализмот. Со тоа информатиката и мас-медиумите целосно ја потиснуваат хуманистичката визија на знаењето како напредување на субјектот и како еманципација на човечкото заедништво.“ Стремежот кон „дифузната рационалност“ и „несводливите разлики“, кон склектицизмот и „неконтролираната самоекспресија“ се рамки во кои се движи новото струење. Тоа го објавува залезот на „Големите учења“ (просветителството, марксизмот, фројдизмот, структурализмот) кои ја хранеа идејата на Модерноста. Радикално отфрлување на вредностите, невозможност за меѓусебна комуникација со посредство на естетско-експресивното се натамошните параметри на постмодернистичката идеја која, анулирајќи ја историјата, единствениот израз на општествените врски го гледа во лабавата, неповрзана мрежа на прагматичните односи.

Наша задача овде не е идејно и филозофски да ја оспоруваме новата парадигма, што компетентно го сторија бројни автори, посебно од кругот на антидогматската марксистичка мисла, на чело со германскиот теоретичар и филозоф Јирген Хабермас, ниту пак да констатираме дека таа, „in ultima linea“, не е нешто друго туку нов облик на позитивизмот кој привидно гарантира поголема демократичност, а всушност останува заробен на технократската рационалност, туку да ги проследиме нејзините консеквенци врз актуелните струења во науката за литературата. Преминот од деструкцијата кон деконструкцијата што се одигра кај Дерида и големото влијание што тој го изврши врз критичката школа на деконструктивизмот во САД во тој контекст се од примарна важност. Накратко речено, различно од Штајгеровиот херменеутички круг, Дерида и неговите следбеници се залагаат за „херменеутички парадокс“ кој е изразен преку синтагмата: „секоја интерпретација е всушност погрешна интерпретација, а секое разбирање е поправо погрешно разбирање“. Џон Калер го формулира тоа на следниов начин: „Ако текстот воопшто може да се разбере, тој може повторно да биде разбран од различни читатели во различни околности. Се разбира, овие дејства на читањето или разбирањето не се идентични. Тие ги вклучуваат модификациите и разликите, но разликите што треба да се сметаат за небитни. По тој пат можеме да речеме дека секое разбирање (на некој текст) е поправо само посебен случај на кривото разби-

рање, на посебната девијација или детерминација, на искривеното разбирање.“ На таков начин клучната консеквенца од теоријата на Дерида стана оспорувањето на автономијата на уметничкото дело и неговиот сопствен естетски идентитет, а паралелно со тоа и радикалното одречување на можноста книжевната критика, при какви-годе услови, да може да оствари каков и да е научен статус. Дерида и неговите едномисленици од Универзитетот Јале кој, покрај универзитетите во Мериленд и Балтимор, стана центар на деконструктивизмот — го одредуваат нејзиниот статус на сосема спротивниот пол од оној за кој се залагаше Рене Велек: „Книжевната критика, велат тие, не е никаков научен потфат. Таа е подложена на истите реторички мерила, како и нејзиниот литературен предмет. Со оглед дека не можат да бидат научни, критичките текстови треба да се читаат со истата таква свест за амбивалентноста со која им се пристапува на читањето на некритичките литературни текстови“ (Пол де Ман). На крајот се доаѓа до идентификација на литературата со филозофијата и до поимот на „општ текст“ при што секој посебен текст ја губи својата автономија: преостанува п.и.с.м.о.т.о кое се пишува самото себеси како медиум во кој секој текст е преплетен со сите други. Така доаѓаме до најактуелниот вид на постмодернистичката парадигма, до интертекстуалноста и критичките модели што под знакот на неа се обликуваат.

Новиот модел трага по она што текстот ќе го ослободи од него самиот, отворајќи го за средбата со другите текстови што него го условиле. „Секој текст е конструиран како мозаик од цитати, секој текст е апсорпција и трансформација на некој друг текст“, ќе речат претставниците на новиот правец, отворајќи ѝ го патот на наратологијата која последниве години станува еден од најатрактивните делови на модерната поезика. „Критиката досега беше затворена, трагајќи по „иманентноста на текстот“, доаѓа време таа да се сврти кон она што е нејзина директна спротивност, — кон „трансценденцијата на текстот“, вели Жерар Женет, еден од најеминентните нејзини претставници. Покрај критиката на трансцендентното и хипертекстуалното што ја застапува Женет во својата програмска книга „Палимпсести“ (1984), новото струење, кое никако не треба да се сфати како монолитно, познава цел спектар од диференцирани варијанти кои дури ни по однос на централниот термин на „интертекстуалноста“ ни од далеку не се согласни. Ограничени со времето, ќе укажеме овде на две од нив: на критиката на „семиолошката интертекстуалност“ што ја застапува Мајкл Рифатер денес, веројатно најпознатиот протагонист на новата струја и концептот на „дијалошката критика“ за кој пледира некогашниот структуралист Цветан Тодоров. „Од почетоките на реториката, ќе рече Рифатер во својот програмски текст „Референцијална илузија“, — сè до современата семиотика, индиректното значење на поезијата беше предмет на бројни студии, но тоа значење се сфаќаше како појава стриктно затворена во текстот. Многу плодотворен пристап е оној кој ја зема во

обсир симултаноста на читателот и на песната: оној кој интерпретира, едновременно со она што се интерпретира. Книжевниот феномен на литературното не се содржи ниту во авторот, ниту пак во изолираниот текст, туку во дијалектичката игра помеѓу текстот и читателот. „Рифатеровиот приод кон прашањето за преминот од мимезис во семиозис завршува со цврсто убедување дека референцијалноста на поетскиот текст е поправо обична илузија. Поетскиот текст е доволен сам на себеси. Постои само надворешна референцијалност што упатува на други текстови.“

Најавен како разрешување на антиномијата помеѓу класичниот догматизам и модерниот релативизам, концептот на „дијалогската критика“ поправо ја следи естетичката мисла на Михаил Бахтин, ингениозниот советски литературовед кој долги години беше фрлен во заборав. Можеме слободно да речеме: онака како што во 60-те години откривањето на формалната школа и делата на Јакобсон, Шкловски и Тињанов претставуваше снажен импулс за подемот на структуралистичката парадигма која потоа го обиколи светот, сега тоа се случува со Михаил Бахтин и неговата теориска заоставштина. Се покажува дека и нукулеот на новата интертекстуална парадигма поникна врз неговиот принцип на „полифоничноста“ со кој уште во крајот на 20-те години тој на радикално нов начин го протолкува творештвото на Достоевски. Полифонизмот всушност беше заснован врз интересубјективноста, а од неа до интертекстуалноста беше само еден чекор. Во пледоајето за новата дијалогска критика, инспирирана од Бахтиновото дело, откриваме остар свиок кон хоризонтите кои, од аспект на постмодернистичките модели се чинеше беа веќе напуштени. Враќање кон вредносните значења на литературата, јакнење на моралниот аспект во комуникацијата со книжевниот текст, а со тоа и со хуманистичката ориентација, обнова на стојалиштето за динамичкиот тоталитет на книжевното дело, сето тоа претставува нова страница во еволуцијата на книжевната наука во последните децении на нашиов век. „Делото е, истакнуваше Бахтин, мост поставен помеѓу две личности секоја од кои е и социјално детерминирана... Еден роман е напишан од еден човек — но за другите луѓе.“ Тој, како и Достоевски, цврсто веруваше дека „интерхуманото е длабоко конститутивно за хуманото“. Оттука и Цветан Тодоров, застапникот на „дијалогската критика“ пишува: „Дијалогската критика зборува не за делата, туку со делата. Авторот на делото за критичарот не е „тој“, туку — „ти“, т.е. еден собеседник со кого тој води дебата за човечките вредности... Она што пред сè денес нè интересира не се веќе фактите, туку — мислата. Задачата на критиката е не само да праша: „Што рече писателот?“, туку и да одговори: „Има ли тој право.“ Иако не треба да ја бараме смислата на делото во некоја вистина што однапред би ни била дадена, немаме никакво право да се откажуваме да ја бараме и истражуваме или пак да ја конфронтираме на смислата на текстот. Таквото откривање на вистината на делото може да се оствари само преку дијалогот.“

Гледаме дека, како и кај Рифатер и Женет, и овде појдовната точка е — читателот. Но, за разлика од нив, крајната цел на критичката анализа не е ниту затворениот семиотички круг (Рифатер), ниту трансценденцијата на текстот преку сопоставувањето со другите текстови партиципанти во обликувањето на разгледуваниот текст (Женет), туку — повторно отворениот херменеутички круг, кон човекот, кон животот.

Гласови во прилог на таквиот круг можат да се чујат и во другите делови на Европа каде што Бахтиновите идеи служат како плоден хумус врз кој се надградуваат новите современи теориски модели, каков што е оној кој се разви во рамките на семиотичките истражувања на Тартуовската школа во СССР. Но, не само таму. Директна реплика на Рифатеровото стојалиште за преминот од мимезис кон семиозис може да се види и во погледите на советскиот учен Дмитриј Лихачов и неговата значајна книга „Историска поетика на руската литература од X до XX век.“ Таа содржи еден нов теориски поглед базиран врз најдобрите традиции на руската книжевна наука од крајот на минатиот век (историската поетика на Веселовски), сè до најново време. Во него се укинати термините на надворешната и внатрешната реалност, односот помеѓу поетската форма и поетската содржина се прикажани преку нивната дијалектичка фузија и условеност, а прашањето за книжевната рецепција добива нови конотации преку нагласувањето на компонентите на историскиот контекст и на интердисциплинарноста. Современиот структурализам, според советскиот теоретичар, може да му послужи на истражувачот само како појдовна основа. Но, во својата целост, анализата која го одделува делото од неговата епоха, од книжевната историја, најодзади, која го изолира делото од неговиот автор и која ја одбегнува историјата на неговото создавање, во ниеден случај не може да се смета за комплетна и да има објективно значење. „Една книжевна слика, ќе истакне Лихачов, е секогаш на одреден начин некомплетна; читателот е оној што ја комплетира. Тој соучествува во креативниот процес, „погодувајќи“ ја зад сликата мислата и книжевната идеја на писателот. Процесот низ кој читателот доаѓа, преку литературното дело, до спознавањето, е еден процес на „препознавање“ и „откривање“. Таа „заедничка креација“ е есенцијален фактор на естетското задоволство.“ Во тоа, како што гледаме, историската поетика не само што битно не се разликува од актуелната „интертекстуална“ критика, туку во многу нешта ѝ е блиска, дури идентична.

Какво е местото на југословенската книжевна наука во контрапунктот на идеите и моделите за кои досега стануваше збор? Слободно можеме да речеме дека во своите егземпларни видови таа ги следи и ги вградува актуелните светски искуства во сопствените теориски параметри, прилагодувајќи ги кон сопствените услови и потреби. Традицијата на европскиот позитивизам сè повеќе се напушта и во нашите услови. Сè повеќе преовладува иманентното и автономно проучување на книжевните феномени,

а сè поширок е кругот на авторите познати и ценети и надвор од границите на нашата земја. Истражувањата на јазикот и на стилот, како и на другите компоненти на книжевното дело и книжевниот процес во рамките на т.н. „загрепска стилистичка школа“, интернационалната афирмација на списанието „Umjetnost riječi“, остварувањата на угледните белградски теоретичари и компаратисти, свежите идеи на теориската мисла од Љубљана, Сараево, како и од другите универзитетски центри во земјата, бранот на младите автори кои дејствуваат со нескриени афинитети кон структуралистичката и постструктуралистичката книжевна анализа, — сето тоа укажува на жива, динамична флукуација на нови истражувања преку кои современиот и автономниот пристап наполно ја потиснува некогашната миметичка, национално-просветителска и соц-реалистичка парадигма.

Интегрален дел на овој процес е и состојбата на македонската книжевна наука која во минатото немаше поголеми традиции, што, од една страна значеше соочување со императивот за зголемени напори во поставувањето на нејзините фундаменти, а од друга, неоптовареност и отворена можност за забрзан современ развој. Патот од позитивистичката втемелност во почетокот кон барањата за проучувања во духот на „иманентната поетика“ водеа во прво време преку острите конфронтации што се одигруваа во сферата на критиката, за подоцна, благодарение на брзиот подем на нашата современа книжевна уметност, тие да стивнат и да отпаднат. Проучувањата сè повеќе се насочуваат кон комплексното толкување на книжевните феномени, афирмирајќи ги одделните критичко-теоретски проседеи според степенот на креативноста на личностите што ги застапуваат.

Не е можно да го завршам своето излагање за ситуацијата на книжевната наука на крајот од веков, а да не спомнам едно мошне значајно нејзино подрачје во кое исто така се одигруваат крупни промени. Станува збор за компаративната книжевна наука и за нејзиниот сегашен статус. По знаменитото пледоаје на Рене Велек во Чапелхил (1958) за „реформа на академското проучување на литературата, а против безживотната фактографија и романтичарскиот национализам“, последниве две децении забележливо е наполно изменето сфаќање на книжевниот компаративизам. Компаративната книжевност престана да биде обичен додаток на националната книжевна историја или пак историја на интернационалните книжевни врски и влијанија. Таа го побара сопственото место во науката за литературата: ја воведе најшироко книжевната теорија во своите истражувања и, настојувајќи да изгради своја компаративна поетика, го напушти некогашното проучување на изворите и влијанијата како доминантна преокупација на традиционалната компаративистика. Теориските основи на новото сфаќање на компаративизмот мошне се значајни и за актуелните задачи на нашата книжевна наука. Тие донесуваат вистински пресврт во низа суштествени домени. Сè повеќе се нагласува ставот дека „проучувањето на европскиот литературен про-

цес во целост може и треба да се остварува не само преку водечката еволуциона линија, туку и преку земање во обзир развојните патишта на помалку диференцираните литератури, на литературите со „забрзан развој“, на оние национални книжевности кои во нашиов век доживуваат вистинска преродба и остваруваат сестран и голем подем“. Со право се истакнува дека без земање во предвид она што во тој „ешалон“ на книжевниот процес се создава, претставата за историјата на европската и светската литература би била еднострана и осиромашена. Сето тоа има непосредно значење и стимулативна вредност и за унапредувањето на нашите компаративни и книжевно-историски студии, за адекватното проучување и интерпретирање на материјалот на нашата македонска книжевност и за определување на нејзиното адекватно место во југословенскиот, балканскиот и светскиот литературен контекст.

Во својата книга „Структура на уметничкиот текст“ Јуриј Лотман го нагласи фактот за неделивоста на уметноста од човекот и неговиот досегашен историски развој. „На разни етапи од историјата, пишува тој, се појавуваа обиди уметноста да се прогласи за ненужна и штетна. Но, сите закани да се замолчи и запре гласот на уметноста завршија со неуспех: уметноста постојано воскреснуваше, надживувајќи ги своите прогонувачи. Историјата на човештвото не познава, освен како ретки аномалии, општества кои немале своја уметност!“ Зарем тоа не укажува дека сите прогнози за смртта на уметноста и крајот на човекот како активен субјект на историјата се исто така химери кои иднината нема да ги потврди?

Големиот подем на информатиката и на комуникациските медиуми, врз кои го темели својот поглед актуелната постмодернистичка идеја можат бездруго многу да сторат во натамошната демократизација и интеграција на светот. Тие, впрочем, тоа веќе и го прават. Но, можеме ли да сметаме дека тој процес ќе значи вистински напредок, доколку се одвива независно и надвор од духовната, моралната и креативната сфера на човекот? Литературата се менувала, се менува, и ќе се менува, но нема доволно уверливи индиции дека таа ќе исчезне или престане, зашто низ сите свои модификации таа останувала како извонредно и незаменливо средство за човековото самоспознавање, за неговата радост и игра, за освојувањето на нему неопходната вистина.

Отаде, ако литературата е можна, дури неопходна, без оглед на скептицизмот и прагматизмот на времето што го живееме и што е пред нас, убеден сум, верувам дека освојувањето на новите подрачја на свеста за феноменот на литературното сè уште не ќе може да се развине со она барање што Штајгер го беше поставил уште во средината на нашиов век:

„Доколку веруваме дека науката за литературата е можна, мораме да ја градиме врз темелот кој е сообразен со темелот на поезијата — врз нашата љубов и почитување, врз нашето не-

посредно чувство“. „Само оној кој толкува, не гледајќи ни лево ни десно, а особено не зад поезијата, суди за неа вистински и ја чува сувереноста на книжевната наука.“

Впрочем, зарем пред цело едно столетие Лав Толстој не пишуваше:

„Најважното во едно уметничко дело е фактот што тоа поседува нешто како фокус во кој сите зраци се соединуваат или од него поаѓаат. А тој фокус не смее да биде достапен на целосното објаснување преку зборот. Доброто уметничко дело и се одликува со тоа што неговата главна содржина во сета своја полнота може да биде изразена единствено преку него самото“?

Не е ни малку случајно инсистирањето на модерниот естетичар Теодор Адорно врз „загадочниот карактер на уметничкото дело“.

„Со разбирањето и толкувањето не е поништен тој загадочен карактер. Дури и најсреќно протолкуваното дело бара сè уште да биде толкувано; тоа како да го очекува и натаму пронижувачкиот збор пред кој би се повлекла неговата конститутивна затемнетост и проникливост“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бахтин, М. М.: *Вопросы литературы и эстетики*, Москва, 1975.
- [2] Бахтин, М. М.: *Эстетика словесного творчества*, Москва, 1986.
- [3] Лотман, М. Ю.: *Структура художественного текста*, (The Brown University, 1971).
- [4] Derrida, Jacques: *De la grammatologie*, Paris, 1967.
- [5] Derrida, Jacques: *L'Écriture et la différence*, Paris, 1967.
- [6] Đurišin, Dionýz: *Teória literárnej komparatistiky*, Bratislava 1985.
- [7] Habermas, Jürgen: *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb, 1988.
- [8] Hassan, Ibn: *Pristup pojmu postmodernizma*, „Polja“, br. 297/98 Novi Sad, 1983.
- [9] Genette, Gerard: *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, 1982.
- [10] Jaus, Hans Robert: *Estetika recepcije*, Beograd, 1978.
- [11] Kristeva, Julia: *La révolution du langage poétique*, Paris, 1985.
- [12] Likhatchov, Dmitri, *Poétique historique de la littérature russe (X — XX siècle)*, Lausanne, 1988.
- [13] Lyotard, J.-F.: *La condition post-moderne*, Paris, 1979.
- [14] Lyotard, J.-F.: *Le différend*, Paris, 1983.
- [15] Marino, Adrian: *Comparatisme et théorie de la littérature*, Paris, 1988.
- [16] Riffaterre, Michael: *L'illusion référentielle*, во зборн. „Littérature et réalité“, Paris, 1982.
- [17] Štajger, Emil: *Umeće tumačenja i drugi ogledi*, Beograd, 1978.
- [18] Todorov, Tzvetan: *Critique de la critique. Un roman d'apprentissage*, Paris, 1984.
- [19] *Introduction aux études littéraires*, Methodes du texte, sous la direction de Maurice Delcroix et Fernand Hallyn, Paris, 1987.
- [20] *Tekst u kontekstu*, „Književna kritika“, Beograd, 1988/br. 6.
- [21] *L'intertextualité, intertexte, autotexte, intratexte*, Texte, Toronto, 1983/2.

БИБЛИОГРАФИЈА*

НА ДОП. ЧЛЕН МИЛАН ЃУРЧИНОВ

К н и г и

1956

Време и израз : критики и огледи. — Скопје : Култура, 1956. — 176 стр.

1963

Присутности : книжевни критики и огледи. — Скопје : Култура, 1963. — 198 стр.

1969

Македонски писатели. — Скопје : Мисла, 1969. — 126 стр.

Определувања : огледи — обраќања — поводи — присутности 1962—1968. — Скопје : Култура, 1969. — 216 стр.

1974

Живо и мртво. — Скопје : Мисла, 1974. — 237 стр.

1976

Критички сведоштва за новата македонска литература (1953—1973). — Скопје : Култура, 1976. — 343 стр.

1978

Огледи и критике. — Београд : Народна књига, 1978. — 280 стр.

1979

Problemi vrednovanja kulturnog stvaralaštva. — Beograd : „Komunist“, 1979. — 111 str.

1981

Достоевски : (три огледи). — Скопје : Култура, 1981. — 194 стр.

Moderna tumačenja književnosti / N. Koljević, N. Kovač... [i dr.]. — Sarajevo : Svjetlost, 1981.

1982

У ширем кругу. — Сарајево : Веселин Маслеша, 1982. — 190 стр.

* Во библиографијата не се внесени библиографски единици од трудовите објавени во дневниот печат. Целосна библиографија е објавена во: Годишен зборник, Филолошки факултет, Скопје, 1988, кн. 14, стр. 15—49.

1983

Современа македонска книжевност. — Скопје : Мисла, 1983, — 502 стр

1986

Проникнувања : прилог на југословенското книжевно заедништво. — Скопје : Наша книга, 1986 — 244 стр.

1987

Б. Л. Пастернак : (студии и материјали). — Скопје : Култура, 1987. — 169 стр.

1988

Марксизам, творештво, вредности : книжевното во светлината на марксизмот. — Скопје : Комунист, 1988. — 369 стр.

Nova makedonska književnost : 1945—1980. — Beograd : Nolit, 1988. — 251 str.

Антологији

1961

Antologija savremene makedonske poezije i proze / poeziju sastavio Aleksandar Spasov; prozu sastavili Milan Đurčinov i Dimitar Solev. — Beograd : Nolit, 1961. — 317 str.

1967

Narratori macedoni : antologia / testi e autori scienti da Milan Gjurčinov; traduzione e notte di Giacomo Scotti. — Siena : „Casa Edit. Maia“, 1967. — 264 str.

1968

Антологија македонске поезије / саставио [и] предговор [написао] Милан Ђурчинов; превео Влада Урошевић. — Београд : Просвета, 1968. — 329 стр.

1969

Bugarska poezija XX veka / priredio i predgovor napisao Milan Đurčinov. — Beograd : Nolit, 1969. — 256 str.

1971

Makedon hikayeleri antolojisi / hazirlayan Milan Gjurčinov; turkçeye çeviren Necati Zekeriya. — Istanbul : Yelken Matbaasi, 1971. — 119 str.

1972

La poésie macédonienne : anthologie des origines à nos jours / introduction, choix et notices par Milan Djurcinov. — Paris : Les Editeurs Français Réunis, 1972. — 238 str.

Проблесоци на болот и непокорот : (избор од македонската поезија од прапотоците до наши дни) / составил Милан Ђурчинов. — Скопје : Струшки вечери на поезијата, 1972. — [непагинирана].

1973

Песни и раскази од современи македонски писатели / избор и белешки Слободан Мицковиќ и Милан Ѓурчинов. — Скопје : Култура, 1973. — 237 стр.

1977

Soleil noir : la poésie macédonienne d'aujourd'hui / préface de Jean Rousselot; introduction de Milan Djurcinov. — Paris : Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 1977. — 47 str.

1983

Jugoslavenko pjesništvo NOB i Revolucije. Priredio Predrag Matijević, Tom: SR Slovenija — SR Makedonija. SR Makedonija — Izbor Milan Đurčinov. Zagreb : „Spektar“, 1983.

1988

Antologie de la poésie macédonienne. — Edition établie par Jacques Gaocheron. Preface, notices et choix des poèmes par Milan Gjuričinov, — Paris : Editions Messidor, 1988.

Редакции и избори

1961

За литературата / А. П. Чехов; избор, предговор и коментари Милан Ѓурчинов. — Скопје : Култура, 1961.

1962

Избор : раскази / А. П. Чехов; избор, предговор и белешки Милан Ѓурчинов. — Скопје : Кочо Рацин, 1962.

1963

Избор / А. С. Пушкин; избор, предговор и белешки Милан Ѓурчинов. — Скопје : Кочо Рацин, 1963.

1964

Поезија / Борис Пастернак; избор и поговор Милан Ѓурчинов. — Скопје : Култура, 1964.

1971

Капитални романи од Достоевски / редакција М. Ѓурчинов, С. Мицковиќ... [и др.]. — Скопје : Мисла, 1971.

1973

Писма до Борис Пастернак / Марина Цветаева; приредил Милан Ѓурчинов. — Скопје : Мисла, 1973. — 139 стр.

1978

Macedoine : literatures et arts / izbor i redakcija: Milan Đurčinov, B. Ivanov, V. Urošević. — Paris, „Europe“, avril 1978.

1981

„La Battana“ : numero speciale: Macedonia / a cura di Milan Djurčinov, Cvetan Stanojevski, Eros Sequi. — Fiume, 1981, 5.

1984

Книжевната наука во светот : прилози од колоквиумот на Меѓународната асоцијација за компаративна книжевност : Охрид, 20—25 август 1981 / приредиле Милан Ѓурчинов и Лилјана Тодорова. — Скопје : Филолошки факултет, 1984.

Поезија / Андреј Вознесенски; избор и предговор Милан Ѓурчинов. — Скопје : Македонска книга, 1984. — 243 стр.

1986

Избор / Владо Малески; приредил Милан Ѓурчинов. — Скопје : Мисла, 1986. — 540 стр.

Отклучување на патиштата / Радован Павловски; [избор, редакција и предговор Милан Ѓурчинов]. — Скопје : Наша книга, 1986. — 403 стр.

Поезија / Радован Павловски; [избор, редакција и предговор Милан Ѓурчинов]. — Скопје : Наша книга, 1986.

I. — 385 стр.

II. — 340 стр.

Статии во списанија и зборници

1951

Povodom novih izdanja makedonske proze. — *Naša reč*, 1951, II, 2, str. 88—92.

1953

Како настанал романот „Демони“ — (Прилог кон мислењата за потеклото на антинихилистичкиот роман на Ф. М. Достоевски). — *Млада литература*, 1953, III, 6, стр. 41—48.

Стихови и неспокојства. — *Млада литература*, 1953, III, 7—8, стр. 37—41. За стихозбирката на Гане Тодоровски „Тревожни звуци“.

1954

В. Марковски : Сказна за резбарот. — *Разгледи*, 1954, I, 22, стр. 3—4.

Гого Ивановски: Луѓе по патот. — *Современост*, 1954, IV, 1—2, стр. 99—104.

Достоевски. — *Стремеж*, 1954, I, 2, стр. 28—31.

Записи и импресии од еден роман — (Ернест Хемингвеј „Имати и немати“, Београд, 1954). — *Млада литература*, 1954, IV, 4—5, стр. 37—45.

Коле Чашуле: Раскази. — *Современост*, 1954, IV, 3, стр. 201—206.

Маргиналии на тема „ново“. — *Млада литература*, 1954, IV, 2, стр. 34—39.

„Наведнат над еден лирски текст“. — *Разгледи*, 1954, I, 12, стр. 4—5. Критички импресии за расказот „Црвени обетки“ од Србо Ивановски.

1955

Блаже Конески: „Позје“. — *НИН*, 10. VII 1955, V, 236.

Една неодговорна аналогича *ad hoc* — („Млада литература“, октомври) — *Разгледи*, 1955, II, 22 (48), стр. 14.

За списанието „Млада литература“.

50

За еден вид поезија. — Млада литература, 1955, V, 1—2, стр. 47—50.
Блаже Конески: „Песни“.

За ликот на Ставрогин — (Одломка од студија). — Разглед, 1955, II, 15 (41), стр. 5.

Јован Бошковски: „Људи и птице“. — НИН, 22. V 1955, V, 229.

Kvadratura mladosti. — Omladinska riječ, 26. XI 1955, XII, 502—503. —
За младите поети од Македонија.

Книжевната критика вчера и денес. — Разглед, 1955, II, 20 (46), стр. 9.

Мотив и инспирација. — Разглед, 1955, II, 24 (50), стр. 1—2.

Nova makedonska književnost. — Nova Jugoslavija, 1955, str. 437—439.

Проза на хумани и поетски акценти — (Јован Бошковски: „Љуѓе и птици“, „Кочо Рацин“, 1955). — Разглед, 1955, II, 9 (35), стр. 4.

Прозниот деби на Блаже Конески. — Современост, 1955, V, 5, стр. 375—383.

За збирката раскази „Лозје“.

Просторот на една мисла. — Млада литература, 1955, V, 10, стр. 62—71.

Рабиндранат Тагоре: „Бродолом“. — Разглед, 1955, II, 21 (47), стр. 14.

Теми и разговори за луѓето — („Кловнови и луѓе“ од Славко Јаневски). — Разглед, 1955, II, 4 (30), стр. 5, 10.

1956

Ацо Шопов: „Слеј се со тишината“. — НИН, 25. III 1956, VI, 273.

Б. Пендовски: Игра. — Разглед, 1956, III, 20 (72), стр. 6.

Димитар Солев: „Окопнети снегови“. — Млада литература, 1956, VI, 5—6, стр. 54—58.

Допири и знаци (медитација). — Разглед, 1956, III, 4 (56), стр. 4.
За поезијата и читателот.

Една книжевна пасквила. — Разглед, 1956, III, 2 (54), стр. 4.

Nova makedonska književnost. — Deset godina nove Jugoslavije. — Beograd, 1956.

„Окопнети снегови“ — нови роман Димитра Солева. — НИН, 10. VI 1956, VI, 284.

„Поезија зад стаклениот ѕид“ — Ацо Шопов „Слеј се со тишината“, Скопје, 1955. — Млада литература, 1956, VI, 5—6, стр. 58—63.

По трагите на зреењето — Од предговорот на антологијата „Современ македонски расказ“. — Разглед, 1956, III, 23(75), стр. 4.

Путеви и остварења. — НИН, 5. II 1956, VI, 266. — За актуелните литературни проблеми во Македонија.

Сјај и сенки на озарените поврвнини — (Блаже Конески: Везилка, „Култура“, Скопје, 1955). — Разглед, 1956, III, 1(53), стр. 11.

Смислата на едно враќање. — Разглед, 1956, III, 14(66), стр. 1—2.

Чехов, „Три сестри“ и „Художествениците. Разглед, 1956, III, 15(67) 1 и 5.

1957

Чехов: „Галеб“ — (Белешки). — Разглед, 1957, IV, 10(88), стр. 3; 11(89), стр. 3, 4; 13(91), стр. 1, 2; 14(92), стр. 1, 2.

Јануарска маргиналија. — Разглед, 1957, IV, 4(82), стр. 5.

Кон читателот (I) — Разглед, 1957, IV, 8(86), стр. 5—6.

Кон читателот (II). — Разглед, 1957, IV, 9(87), стр. 5—6.

Методи и импровизации — По повод: Србо Ивановски, „Жена на прозорецот“; Славко Јаневски, „Две Марији“. — Разглед, 1957, IV, 1(79) стр. 7.

Оплеменета едноставност — (Неколку констатации кон Гане Тодоровски: „Спокоен чекор“, Култура, Скопје, 1956). — Разглед, 1957, IV, 6(84), стр. 3.

Slavko Janevski: „Dve Marije“. — Delo, 1957, III, knj. 4, str. 933—935

Tragovima zrenja (1946—1956). — Delo, 1957, III, 2, str. 267—280.

1958

А. П. Чехов и Д. В. Григорович. — Разглед, 1958, V, 8(108); 9(109).

Ацо Шопов: „Ветрот носи убаво време“ — („Кочо Рацин“, 1957 година). — Разглед, 1958, V, 5(105).

За писателите и поротниците. — Разглед, 1958, V, 4(104), стр. 10—11.

Радосни тренутак македонске книжевности — (Димитар Солев: „Под уситеност“). — НИН, 13. VII 1958, VIII, 393.

Шест кварнерски деноноќија — Поетски парламент. — Разглед, 1958, V, 11(111), стр. 1, 9.

1959

Единаесет белини со црвено — За романот „Она што беше небо“ од Владо Малески. — Разглед, 1958/59, I, 3, стр. 314—324.

Гого Ивановски: „Глас“. — (Кочо Рацин, Скопје). — Разглед, 1958/59, I, 1, стр. 84—87.

Једанаесет белина са црвеним — (Владо Малески: „Она што беше небо“). НИН, 11. I 1959, IX, 419.

Книжевните погледи на А. П. Чехов во периодот на пресвртните години. — Разглед, 1958/59, I, 10, стр. 1187—1203.

1960

А. П. Чехов и А. С. Суворин. — Трудови, 1960, I, 1/2, стр. 63—72.

Vlada Urošević: „Eden drug grad“. — Mladost, 25. V 1960, V, 189.

„Један други град“ — збирка Владе Урошевића. — НИН, 6. III 1960, X, 478.

Пред еден мал повторно создаден свет — (Влада Урошевиќ: „Еден друг град“, Култура, Скопје, 1959). — Разглед, 1959/60, II, 5, стр. 492—496.

Три реминисценции (I, II, III). — Разглед, 1960, II, 6, стр. 558—563; 9, стр. 863—872.

1961

Во потрага по една литература — Една сезона во Париз. Разглед, 1960/61, III, 10, стр. 1031—1034.

Дилеме које не престају — (Гане Тодоровски: „Божилак“). — НИН, 19. XI 1961, XI, 667.

Писмата на А. П. Чехов за литературата. — Разглед, 1960/61, III, 4, стр. 350—359; 5, стр. 483—491; 6, стр. 568—578; Избор / А. П. Чехов. — Скопје, Култура, 1961, стр. 5—43.

1962

Антон Чехов. — Избор / Антон Чехов. — Скопје : Кочо Рацин, 1962, стр. 5—12.

Ацо Караманов (1926—1944). — Разглед, 1961/62, IV, 2, стр. 113—119.

Горѓи Абациев: „Пустина“. — Разглед, 1961/62, IV, 3, стр. 280—284.

Јован Стрезовски: „Луѓе со лузни“ — „Кочо Рацин“, Скопје, 1961. — Разглед, 1961/62, IV, 6, стр. 585—587.

Љубе Ванковски: „Југ крај градот“ — „Кочо Рацин“ — Скопје, 1962. — Разглед, 1961/62, IV, 8, стр. 789—792.

Македонска поезија у 1961. — НИН, 1. IV 1962, XII, 586.

Непотврдена присутност — Петар Ширилов: „За детството и светулките“, раскази, „Кочо Рацин“, Скопје, 1961. — Разглед, 1961/62, IV, 7, стр. 698—702.

О прози Димитра Солева. — Крај пролећа / Димитар Солев. — Нови Сад : Прогрес, 1962.

По трагите на квазимодернизмот — Томе Момировски: „Грешна недела“, роман, „Кочо Рацин“, Скопје, 1961. — Разглед, 1961/62, IV, 5, стр. 464—469.

Право на копнеж. — Разглед, 1961/62, IV, 10, стр. 941—948.

За современата прозна книжевна и критичарска продукција кај нас.

1963

Александар Сергеевич Пушкин. — Избор / А. С. Пушкин. — Скопје : Кочо Рацин, 1963, стр. 5—18.

Непрестани можности на поезијата — Материјали од првите Струшки вечери на поезијата. — Разглед, 1962/63, V, 3, стр. 235—238.

Пастернак — (Обид за пристапен коментар кон поетското творештво на Б. Л. Пастернак). — Разглед, 1962/63, V, 10, стр. 870—882.

Простори и неспокојства. — Стремеж, 1963, IX, 5, стр. 14—21.

1964

Поет на одмерениот збор. — Културен живот, 1964, 5—6, IX, стр. 30—32
За Матеја Матевски.

Поетската посебност на Борис Пастернак. — Поезија : избор / Борис Пастернак. — Скопје : Култура, 1964, стр. 71—78.

Простори и неспокојства. — Разглед, 1963/64, VI, 3, стр. 235—236.
За Струшките вечери.

1965

Ангажираноста во литературата денес. — La Battana, 1965, 5.

Ангажираноста и литературата. — Разглед, 1964/65, VII, 3, стр. 210—224.

Буна, пораз, тага низ велеградските самраци — Ф. М. Достоевски и неговиот роман „Злосторство и казна“. — Злосторство и казна / Ф. М. Достоевски. — Скопје : Кочо Рацин, 1965, стр. 561—573.

Животот има предност или една современа варијанта на антидогматизмот. — Време е, пријателе / Василиј Аксјонов. — Скопје : Кочо Рацин, 1965, стр. 169—178.

Историја књижевности и књижевна критика. — О историји југословенских књижевности. — Бања Лука, 1965.

Књижевна историја и книжевна критика — (Некои претпоставки за една на имагинарна историја на книжевноста и нејзиниот однос кон книжевната критика). — Разгледи, 1964/65, VII, 7, стр. 636—646.

Новите вредности во уметноста и уметничката критика. — Погледи, 1965, II, 2, стр. 69—73.

O sodobni makedonski poeziji. — Dijalogi, 1965, I, 10, str. 513—515.

1966

За современата македонска поезија. — Мисла, 1966, I, 9—10, стр. 4—5.

Romantičarski duh i današnja poezija. — Savremenik, 1966, XII, knj. XXIV, 10, str. 251—278. — Учесник и Милан Ѓурчинов.

Савремена македонска поезија. — Октобар, 1966, VII—VIII, I, стр. 4—5

Трагања по коренот и по смислата на продолжувањето. — Избор / Владо Малески. — Скопје : Кочо Рацин, 1966, стр. 5—15.

1967

Pesma stroga i prosta — (Blaže Koneski: „Vezilja“, drugo dopunjeno izdanje, Skopje, 1966). — Rukovet, 1967, XIII, knj. XXI, 1, стр. 60—63.

Поезијата и иднината. — Стремеж, 1967, XIII, 8, стр. 10—14.

Трагања по коренот и по смислата на продолжувањето. — Разгледи, 1967, IX, 6, стр. 554—570.

За творештвото на Владо Малески.

1968

Авангардизмот и новата македонска литература. — Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага — Скопје : Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ, 1968, стр. 73—82.

Један поглед на македонску поезију. — Књижевност, 1968, XXIII, књ. XLVI, 6, стр. 541—552.

Оглед за македонската поезија. — Разгледи, 1968, X, 13, стр. 1457—1479.

Пред прозното дело на Владо Малески. — Она што беше небо / Владо Малески. — Скопје : Култура, 1968, стр. 189—202.

Poezia contemporana din Macedonia. — Gazeta literara, 25. I 1968.

Proza contemporana din Macedonia. — Lucaforul, 2. I 1968.

Putovi makedonske poezije. — Telegram, 9. II 1968, IX, 406.

Размислувања за современата македонска драма. — Петти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1968, стр. 147—157.

Современа македонска проза. — Предавања на I семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје — Охрид, 21. VIII — 7. IX 1968. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1968, стр. 1—5.

1969

La poésie macédonienne aujourd'hui. — *Esprit*, 1969, 37, 384, стр. 19.

Роман за селскиот праведник Змејко. — Белата долина / Симон Дракул. — Скопје : Македонска книга, 1969, стр. 251—253.

1970

Антон Чехов. — Раскази / Антон Чехов. — Скопје : Македонска книга, 1970, стр. 185—190.

Живко Чинго. — Стварање, 1970, XXV, 11—12, стр. 1085—1091.

Idejno-neutralna kritika i stvaralaštvo. — *Socijalizam*, 1970, 6.

Literatura si critica literata astari. — *Lumina*, 1970, XXIV, 1—3, стр. 3—31.

Пастернак и Мајаковски. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, (1970) 22, стр. 421—440.

Primo convegno italo-jugoslavo d'arte cinematografica. Laurana; 8—12. X 1969. — *La Battana*, 1970, VII, 21, стр. 3—8.

1971

Едно непознато писмо до Борис Пастернак. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, (1971), 23, стр. 435—440.

Литературната критика и дистанца. — *Комунист*, 8. I 1971.

Локалната боја и универзалното значење на поезијата. — *Современост* 1971, XXI, 1, стр. 24—26.

Македонската поезија во периодот од 1960—1970 година. — Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 19. VIII — 2. IX 1971. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1971, стр. 147—157.

Митови и предрасуди. — *Комунист*, 15. I 1971.

Плодоносните соништа на македонските младици. — *Комунист*, 22. I 1971.

Постојано побунетиот човек. — *Комунист*, 5. X 1971, XXIX, 763.

Фјодор Михајлович Достоевски. — Бедни луѓе и Двојник / Ф. М. Достоевски. — Скопје : Мисла, 1971, стр. 5—42.

Шта се ново догаѓа у југословенској књижевности. — *Књижевне новине*, 10 и 24. IV и 8. V 1971, XXIII, 388—390.

1972

Андреј Платонов или апотеоза на многугласниот живот. — Цан / Андреј Платонов. — Скопје : „Нова Македонија“, 1972, стр. 5—24.

Еволуцијата на книжевно-критичките пристапи во современата македонска литература (1945—1972). — Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 14. VIII — 30 VIII 1972. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1972, стр. 99—106

A Poet of the Moderate Word. — *Macedonian Review*, 1972, II, 2, стр. 223—229.

За М. Матевски.

Проблемски боли и непокорности : выбор из македонской поэзии от начала до наших дней / составил Милан Ѓурчинов; перевод Таня Уршевич. — Скопье : Стружские вечера поэзии, 1972. — [непагинирано].

Современата македонска поезија (1960—1970). — Македонското современо литературно творештво. — Скопје: „Просветно дело“, 1972, стр. 35—43.

1973

Антиромантичарскиот принцип во поетиката на Б. Л. Пастернак. — Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, — Скопје : Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ, 1973, стр. 85—93.

Крлежини естетички упитници. — Крлежа у школи. — Сарајево, 1973.

Низ хаосот кон повисокиот степен на смислата. — Писма до Борис Пастернак / Марина Цветаева; приредил Милан Ѓурчинов. — Скопје : Мисла, 1973, стр. 9—26.

Okrugli sto „Krlеža u našoj školi“. — Odjek, 1973, XXVI, 11, str. 6—8.

Песната и времето. — Разглед, 1973, XV, 1/2, стр. 48—55.

Пред поетскиот свет на Радован Павловски. — Разглед, 1973, XV, 10, стр. 1037—1057.

1974

Два прилога за Б. Л. Пастернак. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 1974, 26, стр. 359—365.

Дијаболнични визии на злото — (Петар Бошковски: „Постела од трње“, „Мисла“, 1970) . — Македонската книжевност во книжевната критика. — Том 5 : Уметничко творештво. — Скопје : Мисла, 1974, стр. 255—257.

Живко Чинго. — Македонската книжевност во книжевната критика. — Том 5 : Уметничко творештво. — Скопје : Мисла, 1974, стр. 135—144.

Ленин и уметноста. — Погледи, 1974.

Marksizam i umetnost. — Delo, 1974, 3.

Матеја Матевски или поет на одмерениот збор. — Македонската книжевност во книжевната критика. — Том 4 : Уметничко творештво. — Скопје : Мисла, 1974, стр. 231—240.

На прагу нових збивања — Један поглед на македонску поезију у овом тренутку. — Книжевне новине, 1. V 1974.

O makedonskoj književnoj tradiciji — (Haralampije Polenaković: „Odabrana dela“ 1—5, Skopje, 1973). — Odjek, 1—15. V 1974, XXVII, 9.

Поглавје за критиката. — Разглед, 1974, XVI, 1—2, стр. 52—83.

Прозното творештво на Владо Малески. — Разбој / Владо Малески. — Скопје : Култура, 1974, стр. 523—540.

Современиот македонски роман. — Предавања на VII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје — Охрид, 15. VIII — 31. VIII 1974. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1974, стр. 130—136.

1975

Dileme i raskršća kritičke misli. — Delo, 1975, XXI, 7, str. 1116—1127.

Evolucija književno-kritičkih pristupa u savremenoj makedonskoj književnosti. — *Književna kritika*, 1975, VI, 2, str. 89—93.

Запис о „Записима“ Блаже Конеског. — *Летопис Матице српске*, 1975, CLI, CDXVI, 6, str. 907—910.

Македонската поезија (1945—1970). — *Literatura na świecie*, 1975, 6.

Марксизмот, книжевната критика и проблемот на вреднувањето. — *Единаесетти Рацинови средби*: Титов Велес, 1974. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1975, стр. 84—95.

Марксизмот, книжевната критика и проблемот на вреднувањето. — *Погледи*, 1975, XII, 5, стр. 98—105.

Savremena makedonska poezija. — *Zajedničke reči*, „Studentski grad“, Novi Beograd, avgust, 1975.

Savremeni smisao Krležinih estetičkih upitnika. — Miroslav Krleža 1973, — Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1975, str. 105—108.

Теоријски оквири книжевно-критичких погледа Светозара Марковића. — Светозар Марковић и српска книжевност. — Београд, 1975, стр. 77—87.

Шта је било ново и добро у нашој националној книжевности током прошле године. — *Књижевне новине*, 16. I 1975, XXVII, 479.

1976

Антиномия „романтизизм — реализм“ в поэтике Б. Л. Пастернака. — *Славистички студии*, 1976, I, 1, стр. 49—57.

Во просторот на неспокојната реч. — *Војната, луѓе, војната* / Владо Малески. — Скопје : Култура, 1976, стр. 5—22.

Књижевни догађаји 1975. — *Књижевне новине*, 1—16. I 1976, XXVIII, 502—503.

FEST 76 : „Žena na filmu“. — *Socijalizam*, 1976, XIX, 3, str. 405—467.

1977

Звездани тренутак нове македонске книжевности. — *НИН*, 12. VI 1977.

Некои особености на Рациновиот поетски јазик. — *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 1977, 3, стр. 235—250.

Однос измеѓу усмене и писане книжевности у модерном песничком искуству. — *Научни састанак слависта у Вукове дане* : Београд, Приштина, Тршић, 13—19. IX 1976. — 6. — Београд, 1977, стр. 27—34.

Pesma i vreme. — *Polja*, 1977.

1978

Биноминалниот расказ „Диптихон“ Владо Малескиот как пример „ускореној еволуцији“ в новој македонској литератури. — *Zeitschrift für Slavistik*, 1978, XXIII, 4, str. 548—522.

„Доба на противречностите“ од Георги Старделов. — *По повод книгата*. — *Разгледи*, 1978, XX, 9, стр. 1005—1045.

Zračenje Ristićeve književne misli u novoj makedonskoj književnosti. — *Odjek*, 15—31. III 1978, XXXI, 6, стр. 9—10.

Estetičko vizionarstvo i trajan uticaj jednog Krležinog predgovora. — Zbornik o Krleži i Cesarcu. — Zagreb, 1978.

Estetičko vizionarstvo i trajan uticaj jednog Krležinog predgovora. — Naše teme, 1978, XXII, 9, str. 2140—2148.

Књижевна година 1977. — Књижевне новине, 16. I 1978, XXX, 551.

Kritika i umetničko stvaralaštvo. — Socijalizam, 1978, XXI, 1, str. 11—30.

Критичка инспирација Зорана Мишића и нова македонска књижевност. — Зборник у част Зорана Мишића. — Београд : „Нолит“, 1978.

Нашата современа драма на сцената на Драмскиот театар во Скопје. — Зборник на трудови од симпозиумот на тема: „Домашната драма на нашата сцена“. — Скопје, 1978.

Синтезата на фолклорниот елемент и модерната поетска експресија во новата македонска поезија. — Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб — Љубљана. — Скопје : Македонски славистички комитет, 1978, стр. 105—112.

Sur la nouvelle poésie macédonienne. — „Europe“, avril, 1978.

Творештвото на Владо Малески. — Предавања на X семинар за македонски јазик литература и култура : Скопје и Охрид, 5. VIII — 25. VIII 1977. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1978, стр. 128—140.

У простору неспокојне речи. — Летопис Матице српске, 1978, CLIV, 421, 3, стр. 303—317.
За Владо Малески.

1979

Б. Л. Пастернак и рускиот футуризам. — Славистички студии, 1979, II, 2, стр. 53—60.

Гравири на младиот немир. — Гравири / Славе Ѓорѓо Димоски. — Скопје : Книжевна младина на Македонија, 1979, стр. [3—4].

Дали је могућ другачији сусрет. — Филм, позориште и књижевност. — Београд, 1979.

За поимот на вредноста. — Разглед, 1979, XXI, 4, стр. 237—246.

„Модернизмот“ во новата македонска литература. — Предавања на XII Семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 11. VIII — 31. VIII 1979. — Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1979, стр. 113—120.

Naznake o poeziji Blaže Koneskog. — Izraz, 1979, XXIII, XLVI, 7—8, str. 1—15.

O modernizmu i posle njega. — Delo, 1979, XXV, 2, str. 3—16.

Песната меѓу две лета : Избор и предговор за македонската поезија Милан Ѓурчинов. — Струга : Струшки вечери на поезијата, 1979.

Поезијата на Блаже Конески. — Разглед, 1979, XXI, стр. 68—74. — Вонреден јубилеен број.

Послератни српски роман и развој романа у савременој македонској књижевности. — Научни састанак слависта у Вукове дане : Београд, Нови Сад, Тршић, 13—18. IX 1977. — 7. — Београд, 1979, стр. 113—122.

Тумачење дечјег света у приповеткама Иве Андрића и Блаже Конеског. — Зборник радова о Иви Андрићу. Београд : САНУ 1979, стр. 535—548.

Антиномия „романтизъм — реализъм“ в поезиите на Пастернака. (Борис Пастернак 1890—1960). — Colloque de Cerisy la Salle. — Paris, 1980.

Биномниот расказ „Диптихон“ од Владо Малески како пример за „забрзаната еволуција“ и единствена идејно-тематска и естетска структура. — Разглед, 1980, XXII, 1, стр. 97—107.

На Титовата територија на слободата и творештвото : (Излагање на комеморативната седница одржана на 6. V 1980 година во ДПМ). — Разглед, 1980, XXII, 5, стр. 561—565.

Mogućnosti i perspektive marksističke kritike. — Zbornik „Moderna tumačenja književnosti“. — Sarajevo : „Svjetlost“, 1980.

Општествена и уметничка критика. — Млад борец, 3. III 1980, XXXVI, 1305.

Песништво Васка Попе. — Книжевне новине, 25. XII 1980, XXXII, 617.

Поезија Оскара Давича. — Книжевне новине, 21. VI 1980, XXXII, 607.

Поет на црвеното разденување : (100 години од раѓањето на Коста Абрашевиќ). — Спизалит, 1980, III, 1, стр. 3—8.

Развој на романот во новата македонска литература. — Трета програма на Радио Скопје, 1980, 1, стр. 263—275.

Рацин и современа македонска поезија. — Действителност, искусство, традиции. Литературно-художествена критика во СФРЈ. — Москва : „Прогресс“, 1980, стр. 163—169.

Racin in naš pesniški čas. — Sodobni jugoslovenski esej 3. — Ljubljana, 1980.

Роман на егзистенцијални пораки. — Развој / Владо Малески. Скопје : „Македонска книга“ : „Култура“, 1980, стр. 489—496.

Современа македонска поезија : (во чест на 150 години од раѓањето на Константин Миладинов). Избор и вовед Милан Ѓурчинов. — Струга : Струшки вечери на поезијата, 1980.

Сон за водата и слободата. — Големата вода / Живко Чинго. — Скопје : „Македонска книга“ : „Култура“, 1980, стр. 163—170.

Стваралачком припадносту свом времену ка другачијем савршенијем животу и свету. — Книжевност, 1980, XXXV, LXIX, 2, стр. 262—267.

The Esthetic Vision and Lasting Influence of Krleža's preface. — The Bridge — Most, 1980, 56—57—58.

1981

Белата долина. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 12.
За романот на Симон Дракул.

Големата вода. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 39.
За романот на Живко Чинго.

Дува. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 27.
За романот на Божин Павловски.

Јован Павловски. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 21.

La lotta di liberazione e la letteratura. — La Battana, 1981, XVIII, 59, стр. 41—46.

Ljudske sudbine. — Odjek, 1981, XXXIV, 23, стр. 3. — Од собирот „НОВ и Револуцијата и литературното творештво“.

Македонската поезија. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 3.

Несналажења у освајању савремених смислова. — Стремљења, 1981, XXII, 1, стр. 165—171.

Nuove correnti poetiche. — La Battana, 1981, XVIII, 59, стр. 47—49.

Она што беше небо. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 24.
За романот на Владо Малески.

Под усвитеност. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 34.
За романот на Димитар Солев.

Развој на романот во новата македонска литература. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 1.

Razvoj romana u novoj makedonskoj književnosti. — Izraz, 1981, XXV, knj. XLIX, 6, стр. 527—539.

Семејна фреска. — Мисла, 1981, XVII, 30, стр. 20.
За романот на Зоран Ковачевски.

Stvaralaštvo B. L. Pasternaka i ruska književna avangarda. — Umjetnost riječi, 1981, XXV, стр. 391—409. — (Izvanredni svezak).

Тема рата и револуције у новој македонској књижевности. — Мост, 1981, VIII, 37, стр. 43—47.

У простору надреалног. — Књижевне новине, 21. V 1981, XXXIII, 626. — За „Астропеус“ од Славко Јаневски.

1982

L'évolution du roman dans la littérature macédonienne : (genese, developpement, caractères typologiques). — Proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature Association, Innsbruck, 1982, стр. 187—192.

Крлежини путокази. — Књижевне новине, 7. I 1982, XXXIV, 639.

Mozaik raznovrsnih doprinosa — (30 godina makedonskog romana). — Oko, 9—23. XII 1982.

Nove funkcije dramskog teksta. — Dalje, 1982, I, 1, стр. 11—14.

1983

Една друга птица во едно друго време. — Разгледи, 1983, XXV, 1, стр. 24—27. (По повод објавувањето на стихозбирката на Радован Павловски во Париз).

Маркс и светската књижевност. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 1983, 9(35), стр. 259—268.

Новата македонска поезија во контекстот на југословенската книжевност. — Реферати на македонските слависти на IX меѓународен славистички конгрес во Киев. — Скопје : Македонски славистички комитет, 1983, стр. 91—97.

Помладата македонска поезија. — Предавања на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 5. VIII — 26. VIII 1983. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1983, стр. 195—203.

Стварност као стални изазов. — Књижевност, 1983, 11.

Суштината на книжевните судири во македонската литература во почетокот на 50-тите години. — Gesta, 1983, V, 17—19, стр. 203—208.

Суштината на книжевните судири во македонската литература во почетокот на 50-тите години : (Заедништвото на книжевно-естетските идеи од тој период со другите југословенски литератури). — Зборник „Comparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti“. — Zagreb — Vараžдин, 1983.

1984

Владо Малески. — Разглед, 1984, XXVI, 7—8, стр. 671—674.

Ghiusel: *Un'immersione nell'esistenza*. — La Battana, 1984, XXI, 74, стр. 98—100.

За поезијата на Богомил Ѓузел.

Zoran Kovačevski: „Aristotel iz Resna“. — Skopje, 1984 — Književni glasnik, 1984, I, 2, стр. 41.

Identifikim i gjithamshëm me bashkëm me bashkëkohësinë. — Jehona, 1984, XXII, 6, стр. 12—15.

За Андреј Вознесенски.

Контакти новије македонске књижевности са савременим југословенским књижевним токовима. — Научни састанак слависта у Вукове дане : Београд, Нови Сад, Тршић, 15—18. IX 1983. — 13. — Београд, 1984, стр. 247—252.

La nouvelle littérature macédonienne (de 1945 à nos jours). — Revue des études slaves, 1984, LVI, 3, стр. 447—453.

Нова македонска поезија у југословенском поетском контексту. — Симпозијум о савременој југословенској поезији : (Сарајево, 22. и 23. октобар 1983). — Сарајево : Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1984, стр. 31—36.

О делу „Биће и језик“ Радомира Константиновића. — Књижевност, 1984, XXXIX, LXXVII, 2—3, стр. 328—336.

O prirodi sukoba u makedonskoj književnosti na početku 50-ih godina. — Dalje, 1983/84, III, 7—8, стр. 69—73.

Perspectives et possibilités des recherches comparatistes en Macédoine. — Actes du colloque de l'AILC. — Скопје : Филолошки факултет, 1984, стр. 63—66.

Песник Богомил Ѓузел. — Књижевна реч, 1984, VII—VIII, 238—240.

Садашњи тренутак македонског романа. — Стремљења, 1984, XXIV, 1, стр. 173—178.

Силуета на надежта во прелудиумот на катастрофата : (За поезијата на Анри Мишо). — Стремеж, 1984, XXVII, 6, стр. 84.

Трасн порив кон неосвоеното. — Поезија / Андреј Вознесенски. — Скопје : „Македонска книга“, 1984, стр. 13—24.

Ф. М. Достоевски и новата македонска книжевност. — Зборник во чест на Блаже Конески. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1984, стр. 295—300.

1985

Градители на естетскиот плурализам. — Денес 1953—1983 : Јубилеен зборник. — Скопје : Уметничка галерија, 1985, стр. 17—23.

Doprinos Koste Racina jugoslovenskoj marksističkoj književno-kritičkoj misli u periodu između dva rata. — Zbornik radova — Socijalistička misao i književnost u Bosni i Hercegovini između dva rata. — Sarajevo : Institut za jezik i književnost, 1985, str. 263—269.

Книжевност без меѓи — Книжевност, нација, заедништво. — Млад борец, 25. XII 1985.

Коста Рацин и југословенскиот експресионистички контекст. — Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. — 5. — Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985, str. 293—303.

Krležine vizije naše kulturno-istorijske autentičnosti. — Sveske, 1985, III, 10, str. 129—134.

Надреализмот и револуцијата / Анка Ѓурчинова. — Разглед, 1985, XXVII, 6, стр. 584—600.

Новата македонска драма (1945—1980). — Современост, 1985, XXXV, 6, стр. 33—34.

О своеобразии пастернаковскогo реализма в романе „Доктор Живаго“. — Славистички студии, 1984—1985, IV—V, стр. 43—49.

Прожимање книжевности. — Книжевне новине, 1. V 1985, XXXVI, 687.

Прозното творештво на Живко Чинго. — Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 3. VIII — 24. VIII 1984. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1985, стр. 221—226.

Творештво на Прокрустови постели — (По повод написот на Димитар Димитров: „Помеѓу творештвото и идеологијата“). — Комунист, 25. X 1985, XLIII, 1493.

Upitanost kao primarno opredelenje. — Odjek, 15—31. XII 1985, XXXVIII, 24. — За Радомир Константиновиќ.

1986

Време на опасни делби — Патишта и крстопати: четири записи на иста тема. — ЛИК, 26. XI 1986, I, 1, стр. 6—7.

Evolutia romanului in nova literatura macedoneana. — Lumina, 1986, XL, 3—4, str. 48—64.

Кон прашањето за теоретско-методолошките основи на историјата на литературата (I). — Спектар, 1986, IV, 7, стр. 137—158.

Кон прашањето за теоретско-методолошките основи на литературата (II). — Спектар, 1986, IV, 8, стр. 93—112.

Крај или обнова на вредносната критика. — Разглед, 1986, XXVIII, 5—6, стр. 347—354.

Личноста и делото на Ацо Караманов не исчезнуваат од нашето секавање. — Дело 74, 1986, XIII, 6, стр. 626—630.

Надреалистички импулси у новијој македонској поезији и везе са београдским надреалистичким книжевним кругом. — Научни састанак слаvista у Вукове дане : Београд, Нови Сад, Тршић, 10 — 14. IX 1986. — 16. — Београд, 1986, стр. 129—136.

Нова македонска драма (1945—1980). Зборник радова о Српском народном позоришту (1861—1986). — Нови Сад, 1986, стр. 97—106.

О можностях и искушениях критики ценностей. — Most, 1986, 4, стр. 58—61.

О mogućnostima i iskušenjima vrednosne kritike. — Republika, 1986, XLII, 7—8, стр. 754—758.

Поетското творештво на Радован Павловски. — Предавања на XVIII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 2—22. VIII 1985. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1986, стр. 131—139.

„Разбој“ — роман на егзистенцијалните пораки. — Разбој / Владо Малески. Скопје : „Мисла“, 1986, стр. 5—17.

Рецепција Шолоховлевих дела у Македонији. — Поетика стваралаштва Михаила Шолохова. — Нови Сад : Филозофски факултет, 1986, стр. 155—160.

Сонцето во мене на песна е осудено : Пред поетскиот свет на Радован Павловски. — Избрани дела / Радован Павловски. — Том I. — Скопје, „Наша книга“, 1986, стр. 7—48.

1987

Бук и македонски писци 19 и 20 века. — Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу. — Сарајево : Институт за језик и книжевност, 1987, стр. 521—525.

Jugoslovenski kulturni prostor. — Naše teme, 1987, XXXI, 8—9, стр. 1178—1181.

Kultura i prevladavanje zatvorenosti. — Kulturni radnik, 1987, XL, 2, стр. 14—19.

Летопис свакодневице. — Книжевно југословенство. — Летопис Матице српске, 1987, CLXII, 439, 3—4, стр. 490—495.

Možnosti za komparativno proučavanje na ponovata makedonska književnost vo jugoslovenskiot kniževan i kulturnen prostor. — Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Komparativno proučavanje jugoslovenskih/južnoslovenskih književnosti“, 2. Zagreb, 1987, стр. 19—23.

Нашата културна преродба во светлината на АСНОМ. — АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ : реферати од научен собир одржан од 29 до 31 октомври 1984 година во Скопје. — Скопје : МАНУ, 1987, стр. 383—389.

Пред прагот на иднината. Македонската литература во светлината на jubилејот на ДПМ. — ЛИК, 13. V 1987, II, 13, стр. 4—5.

Преминот од поетиката на социјалниот реализам кон модерните книжевни проседи во новата македонска и словенечка книжевност : Контакти, сличности, коинциденции, разлики. — Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. — 7. — Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987, str. 395—403.

Тема войны и революции в современной македонской литературе. — Война и память. Из опыта советской и югославской литератур. — Москва : „Наука“, 1987, стр. 67—72.

Трагање по смислата на мигот : (Кирил Бујуклиев: „Мигови“. Скопје, Студентски збор, 1987). — Дело 74, 1987, XIV, 4—5, стр. 443—444.

1988

La poésie, pierre et miroir de l'âme : (La nouvelle poésie macédonienne et ces expériences). — Anthologie de la poésie macédonienne. — Paris, Éditions Messidor, 1988, str. 7—19.

Никола Кљусев

Д-р НИКОЛА КЉУСЕВ е роден на 2 октомври 1927 година во Штип. Студирал на Економскиот факултет во Белград. На истиот факултет докторирал во 1964 година. Работел во Институтот за научни истражувања на индустријата во СРМ и во Економскиот институт во Скопје како научен соработник до 1968 г. и како редовен професор на Економскиот факултет на Универзитетот во Скопје сè до пензионирањето во 1988 г.

Покрај наставничката и општествената дејност како самостоен научен истражувач учествувал во изработка на голем број анализи, елаборати, студии и проекти — од стручни анализи и инвестициони проекти за одделни индустриски објекти до економски студии за стопанскиот развој на СРМ и СФРЈ и меѓународни макропроекти. Во своите истражувања врши успешно поврзување на макроекономијата од областа на стопанскиот развој на земјите и регионите со микроекономијата од областа на инвестициите во стопанските организации.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

ИНФОРМАЦИИТЕ КАКО РАЗВОЕН РЕСУРС И ЕКОНОМСКИ ПРЕДИЗВИК

*Некои карактеристики во преминот од индустриско
кон информатичко општество*

Ако фрлиме поглед на историската еволуција на индустриското општество и револуционерните завои во немирниот научно-технолошки развој на средствата за производство, видливи се три технолошки револуции за релативно кус период од двесте години. Тие радикално ги изменија методите, организацијата, односите и начинот на производството, подигајќи ја за стотина и илјада пати продуктивноста на општествениот труд и начинот на човековото битисување.

Првата технолошка револуција почна со појавата на парната енергија и машинското производство. Двесте години нè делат од нивната примена, период во кој се изгради индустриска цивилизација и култура, а економската наука го доживеа својот најголем расцвет со плејадата имиња на класичната граѓанска економска мисла (В. Петит, А. Смит, Д. Рикардо и др.) и со класичната мисла на научниот социјализам (К. Маркс, Ф. Енгелс), чии сознанија и пораки останаа длабоко вкоренети до денешен ден.

Во втората технолошка револуција човештвото влезе од предсто години. Карактеристична е со примената на електрицитетот и неговото просторно ширење: телеграфот, телефонот, шифруваните пораки, појавата на првата сијалица — осветлението, електричното покренување на сложените машински постројки и огромните турбини, дигалки, чекани и напредокот на хемијата и петрохемијата и од нив уловената супституција на природните материјали и производи со синтетички својства. Тоа е период на огромна концентрација и централизација на капитал во крупните монополни корпорации и на појава на државно регулирање во економијата. Тоа е наедно и епоха на империјалистички војни за поделба на светот и на економско јакнење на колонијалните империи. Истовремено, во тој период се јавуваат и првите социјалистички земји, пред сè СССР кој во услови на недоволно развиени производни сили ги прифатија развојните цели — електрификација, индустријализација и колективизација како идеали и мотиви во развојот.

Третата технолошка револуција почна во втората половина на педесеттите години на овој век, означувајќи ја новата епоха на постиндустриското општество, како што своевременно го нарече Даниел Бел, а денес веќе познато како информатичко општество. Како историски предвесник на информатичката револуција се зема првото полетување во космосот во 1957 година на славниот советски космонаут Јуриј Гагарин, кое гозначи не само почетокот на вселенската епоха туку најави, како што вели американскиот социолог и футурист Џон Неизбит, епоха на глобално комуницирање со посредство на сателит. Може да се рече дека вистинска информација практично почнува да се добива со примената на компјутери во управувањето на производството. Периодот 1956/57 година беше пресвртнички и во други домени. За прв пат во стопанската историја на стопански најразвиените земји (САД) вработените со бели мантили (научници, истражувачи, техничари, програмери, лаборанти, наставници и други административно-финансиски работници) станаа побројни од вработените со сини мантили, односно физичките индустриски работници. Така, во 1950 година само 17% од вкупно вработените во САД тогаш извршувале информациски дејности, за по три и пол децении тој број да се качи на 60%. Денес само 15% од работната сила извршува, според класичното сфаќање, производствени работи.

Најновите истражувања укажуваат дека околу 1990 година речиси 75% од работната сила на стопански развиените земји ќе биде вработена во услужните и во производствените дејности опремени со висока информациона технологија.

Во овој кус период во светот на развиените земји, а пред сè САД, Јапонија и СССР, е создадена огромна научна инфраструктура и многуброен научен потенцијал. Врз таа основа сè повеќе се шири информационата технологија, чии основи ја сочинуваат: микроелектрониката, сметачката технологија — компјутерите, телекомуникациите, роботиката и информатиката. Нивниот брз развој овозможува зраковидно ширење на дејностите поврзани со информационата технологија, и тоа: ширење на електронската пошта и пораки, добивање на информации на телефонски барања од организирани информациони системи, односно добивање на услуги организирани преку меѓуактивни терминали, ширење на мрежата на говорните комуникации, користење на механичко преведување, основање на посебни научно-стручни системи за контрола и управување на производствените процеси и сл.

Во врска со преминот од индустриско кон информатичко општество треба да се имаат предвид некои значајни констатации:

Прво, информатичкото општество не е интелектуална апстракција, туку економска стварност. Тука условно ја земаме синтагмата „информатичко општество“, не навлегувајќи во дискусија со разните гледишта во литературата, меѓу кои преовладува мислењето дека постојните развиени капиталистички и социјалистички општества се само варијанти на информатичкото опште-

ство, притоа укажувајќи на дејствувањето на законот на конвергенцијата: дека разликите меѓу нив стануваат сè помали, а сличностите сè поголеми.

Второ, новите средства за комуницирање и новата компјутерска технологија ќе го намалат времето на добивање информации, а наедно ги забрзуваат промените.

Трето, новата информациозна технологија ќе може да се користи за старите индустриски дејности и постепено ќе се формираат нови дејности, процеси и производи.

Четврто, во ова време на писменост значително ќе се зголемат потребите на луѓето за повисоко ниво на писменост и образование. Образовниот систем тешко се приспособува кон новите потреби, лиферувајќи сè положи свои производи.

Петто, технологијата на новото информатичко општество не е неприкосновена; нејзиниот успех или неуспех ќе зависи од усогласеноста со начелото: висока технологија — висока мисловна емотивност за креација.

Во новите производи суровинскиот состав постојано се намалува, односно се напуштаат тешките производи и процеси со големо количество на материјал. Под дејството на научно-техничкиот прогрес настануваат радикални промени на супституција во материјалните елементи на производството. Така, на пример, 40 килограми оптички влакна во еден кабел пренесуваат исто количество на информации, колку што до вчера тоа го вршеше еден тон бакарни жици. Енормното намалување на суровинскиот состав на производите доаѓа не само поради минијатурните форми на новите микроелектронски производи (примерот со компјутерските чипови и друго) и не само поради намалување на потрошувачката на енергија, туку исто така, и поради револуцијата во науката за материјалите.

Се очекува со влегувањето во првите децении на XXI век да настапи процес на брзо зреење на третата технолошка револуција, а со тоа крупни мутации во економскиот и технолошкиот развој. Пред сè ќе настапи процес на спојување на компјутерите од петтата, шестата и наредните генерации со телекомуникациите, односно ќе настапи тродимензионална телевизија, телефони кои ќе бираат броеви со говорна команда, сложени мрежни компјутери за обработка на податоци и давање на информации на масовни потрошувачи, овозможување на користење на факсимили, текстови и сл. во единствен светски систем, а истовремено издвоен по земји итн.

*
* *
*

Оваа кратка историска ретроспектива во развојот на индустриското и футуристичкото видување на информатичкото општество експлиците ни ја покажува радикалната измена на улогата и значењето на основните фактори на производството, а и пошироко — економскиот развој.

Долго време класичната граѓанска економска наука, а подоцна и марксистичката, го исцрпувале своето истражување врз трите основни фактори на производството, и тоа: земјата, односно природните ресурси, капиталот и трудот. Понагласена улога долго време им била припишувана, а и реално ја имале, материјалните фактори, потесно земено како предмети на трудот и срудијата за работа, за подоцна живиот човечки фактор да стане поддоминантен.

Земјата, како општ услов за производство, заедно со природните услови и природното богатство, со милениуми години била предмет на спојување со човечкиот труд кој ја одвивал својата производна дејност со примитивни орудја за работа. Фазата на раниот индустриски развој, исто така, не можела да се замисли без развој на примарниот сектор што овозможувал цел ред на предмети на трудот — сировини од земјоделството, шумарството, рударството, ловството и др.

Епохата на машинската индустрија ги разви до невидени граници орудјата за работа, разните машински постројки, уреди, инсталации, средства за комуникации и сл., станувајќи основна движечка сила на економскиот развој.

Човечкиот гениј конечно исфрли на виделина нов основен развоен ресурс во информациите и во информационата технологија, отворајќи огромни можности за општествено-економски и технолошки развој, ширејќи ја окалата на влијанија врз голем број други фактори.

Со право се укажува дека ако за развој на одреден биолошки систем денес се земаат голем број фактори, меѓу кои се најбитни: биолошкото наследство, вградениот имунитет спрема негативните причинители што однадвор го напаѓаат организмот, како и способноста за авторегулација, зошто тогаш кај општествено економскиот систем, како мошне комплексен и неспоредливо сложен систем, не би било битно да се утврди влијанието на историското наследство и степенот на развиеноста, отпорноста на негативните влијанија врз природното и меѓународно опкружување, способноста за авторегулација во зависност од карактерот на системот на управувањето и сл.

Од интерес е да се констатира дека преминот од индустриското кон информатичко општество не значи престанување со дејноста на класичните индустриски гранки, туку нивно оспособување успешно да се ревитализираат со новите процеси на автоматизација, компјутеризација и роботизација. Како што своєвременно индустриското општество, произведувајќи машини, го решаваше проблемот за поефикасно земјоделско производство, така денес информатичкото општество, произведувајќи информациона спрема и информации, го решава проблемот за поефикасно индустриско производство. Развојот на микроелектрониката и врз неа темелената информатичка опрема се предуслови за модерно и конкурентно индустриско производство.

Овој аспект е посебно важен за нашата земја, која треба организирано да го премостува процесот на технолошко доцнење со информатичка опрема.

Југословенското стопанство временски мошне доцни во развојот на информационата технологија. Заостанувањето на Југославија само во користењето на компјутери по единица остварен општествен производ, во споредба со земјите-членки на ОЕЦД во периодот од 1974 до 1983 година, се зголемило од 1 : 2 на 1 : 7. Притоа уште и недоволното користење на опремата и недостатокот на софистицирани програми условуваат дури неспособност да се отплатат инвестициите за нивна набавка.

Освен тоа, Југославија има технолошки високо зависно стопанство. Иако недоволно развиено, речиси сите производи на информационата технологија се произведуваат по странски лиценци.

Производството на полупроводнички компоненти и интегрирани кола во микроелектрониката (ЕИ — Ниш и „Искра“-Микроелектроника, Љубљана), производството на стандардни чипови и монтирањето на неколку типови на сметачки машини во „Искра“-Целта — Љубљана, РО Рачунари — Ниш, БРИ — Белград и др., сосем нискиот степен на развој на софтверите и информационите системи, не овозможуваат шанса за пазар на апликативниот софтвер и компјутерски услуги, како и првите нукулци на работи во последната деценија во Институтот „Михаило Пупин“ во Белград и во неколку претпријатија во СР Словенија. Тоа е скромната слика на развој на информационата технологија во Југославија. Стопанството на СР Македонија во тој поглед е наполно периферно и инфериорно.

Во нашата земја дури и официјалната статистика не води посебна евиденција за дејноста на информационата технологија. Не се располага со основни показатели за нејзиниот развој и нејзино компарирање со достигнуањата во другите земји.

Некои податоци зборуваат дека во Југославија во истражувачката дејност за развој на информационата технологија се вработени околу 3.000 истражувачи, од кои: во микроелектрониката 100, телекомуникациите 1000, компјутерската технологија 1500, информатиката 200 и роботиката 200. За илустрација да наведеме дека само Јужна Кореја, која силно го отвори процесот на информатиката во своето стопанство, до средината на осумдесетите години школувала во САД околу 6000 инженери по електроника. За нашите услови 3000 истражувачи е значителен истражувачки потенцијал, иако од тоа околу 2/3 отпаѓаат на помошен кадар. Раситнетоста и автархијните процеси во Југославија не го прават овој истражувачки потенцијал продуктивен. Скромното домашно знаење сè уште има епизодна улога во развојот на информационата технологија.

Недоволната функционална организираност на домашната научноистражувачка дејност е следена и со опаѓачкото издвојување на средства за нејзино финансирање. Пред повеќе од една

деценија земјата издвојуваше 1% од општествениот производ, а денес 0,9%. Фрапантни се и територијалните разлики во овој домен, и тоа: потесна Србија издвојува 1,28%, СР Словенија 1,14%, САП Косово 0,97% а СР Македонија најниско — 0,25% од општествениот производ.

Италија и Југославија во 1970 година издвојуваа иста стапка од 1%. Денес, како што рековме, Југославија издвојува 0,9%, Италија 1,5%, Франција 2,4%, Јапонија 2,7% и САД 3%. Меѓутоа, и при стапка од 1%, што се смета како релативно поволна за финансирање на научноистражувачката дејност, во нашиот југословенски случај значи повеќе трошок одошто научна креација и подигање на продуктивноста и ефикасноста на стопанството.

Информациите — основен развоен ресурс

Се поставува прашање што се информациите, како се манифестира нивната улога како развоен ресурс, што е нивната специфичност и чиј производ се тие. Конечно, што се менува со нив во економската наука?

Современата економска развојна теорија, како граѓанската така и марксистичката, во последно време, покрај материјалните фактори и ангажираниот жив труд како субјективен фактор, го вклучуваат и факторот информации како еден од основните, без кој не може да се организира процес на производство. Поточно, информациите како развоен фактор учествуваат во процесот на создавање на стоковна вредност на ист начин на кој учествуваат и енергијата, сировините, основните средства, мануелниот труд. Во таа смисла може да се рече дека информациите претставуваат врвна општествена употребна вредност, основен стратешки ресурс, главен трошок на секоја човечка дејност и главен развоен фактор, поважен и од материјалните фактори. Според тоа, информациите се вткаени во сите човечки активности, а пред сè стопанските, почнувајќи од целокупниот систем на општествени потреби од употребните вредности за нивно подмирување, вклучувајќи ги сите ресурси за произведување на тие употребни вредности, како и сите методи и технолошки процеси за добивање на производи и услуги, сè до нивните конзументи. Тоа значи дека информациите го опфаќаат целокупниот процес на општествената репродукција. Тие се составен дел на производството, размената, распределбата и потрошувачката. Информациите, преку научната креација, иновациите, трансферот на технологија, технолошкото знаење и сл. се мошне значајна компонента на современиот економски развој. Станува збор за тоа дека информациите во репродукциониот процес влегуваат во трошоците на производството, а со тоа и во конечната создадена вредност. И не случајно денес не се зборува само за акумулација на капитал, туку и за акумулација на информации. Уште повеќе доаѓа до израз ако се испитуваат трошоците на развојот, а не само на про-

изводството. Тогаш во трошоците на развојот ги вклучуваме не само инвестираниот капитал во опрема и технологија и во перманентно усовршување на стручните кадри, во воведување на нова организација на трудот и нов систем на управување, туку во трошоците на развојот треба да се вклучат и вложувањата во информации во целост. Поради тоа, за да се добијат квалитетни информации, потребен е мошне сложен квалификуван труд на стручњаци од разни профили: за прибирање, средување, обработка и анализа на податоци што ќе послужат како основа за информациона ресурс.

Врз таа основа, големите пробиви во информациите значително влијаат врз намалување на трошоците на производството и ризикот, ја зголемуваат конкурентната способност на претпријатијата, а наедно и ефикасноста на работењето.

Во норматизираното и стандардизирано производство ограничени се заштедите во сировини, репроматеријали и енергија во однос на заштедите во доменот на управувањето, контролата, евиденцијата, сметководството, во маркетиншките служби и сл., кои се под влијание на информациите и информационата технологија.

Благодарейќи на примената на микропроцесори, радикално се намалени трошоците за обработка на информации. Така, на пример, бројот на функциите на еден чип се зголемуваат секои пет години со фактор 10, а брзината на операциите околу 20 пати во последните 10 години, додека чисто економската цена на хардверот е намалена за над 100 пати во последните 10 години, сметано по единица информација.

Информационата технологија овозможува огромни ефекти во економијата на времето кај сите други ангажирани фактори на производството, било во репродукцискиот процес, било во процесот на иновирање на производството со нова техника и технологија, со ефектуирање на нови производи и производни информации.

Информациите како производ, односно стока, се јавуваат во рамките на информатиката како производна гранка која се карактеризира со следните елементи:

1. како сировина — таа ги користи податоците;
2. како опрема — компјутерот;
3. како работна сила — висококвалификувани кадри од разни профили за користење на опремата;
4. како финален производ — информациите.

Економската наука во седумдесеттите години на овој век ја прошири дотогашната тројна секторска поделба на стопанството на четири сектори. Тоа прв го стори Марко Пората во неговиот пионерски труд „Информациона економија“, 1976 година, предлагајќи ја поделбата на стопанството на:

1. земјоделство — односно порано означениот примарен сектор;
2. индустрија — секундарен сектор;
3. услужни дејности — терцијален сектор и
4. информатика — квартален сектор.

Во изминатата деценија голем број научни работници укажуваат на цел ред специфичности што ја издвојуваат информатиката како стопанска, односно производна гранка, доделувајќи ѝ посебно место во стопанството и во општеството. Во таа смисла се укажува дека информатиката е гранка која користи најмодерна технологија и ангажира високостручни кадри, било за хардверите било за софтверите; информатиката е најекспанзивна гранка, со највисока стапка на раст и со најголеми екстерни ефекти; таа е гранка со највисок степен на интернационализација, поврзувајќи го светот во собирањето, обработката и дистрибуцијата на информации. Наедно, таа е и најважен дел на современата инфраструктура.

Економската наука со особен интерес ги истражува карактеристиките на информациите, со цел да се откријат можните специфичности во нивното јавување и користење како развоен ресурс. Во таа смисла, ќе укажеме на некои позначајни карактеристики на информациите како развоен ресурс, што посебно се издвојуваат од другите развојни ресурси.

Прво, овој нов производствен ресурс по својата природа е *неисцрпен*. Неговата неисцрпност произлегува од фактот дека тој не е материјално ограничен, како што е случај со природните ресурси. Информациите, како нематеријален фактор во производството, создаваат истовремено *неограничени можности* за нивно *ширење* и претставуваат основен ресурс за користење на современите производствени сили.

Второ, информациите, како ресурс во процесот на своето трошење, *не ја уништуваат сопствената содржина*. Во досегашната економија е познато дека секој ресурс во чинот на производството или потрошувачката може да настапи само еднаш. Сите ресурси во процесот на производството го менуваат својот состав, форма и намена, за на крајот добиеното производство да биде наменето за потрошувачка. Меѓутоа, сега располагаме со ресурс кој за *иста функција може повеќекратно да се користи*. Исто така, информациите *не се временски ограничени* во нивната експлоатација, за разлика од многуте производи и сировини, кои временски се ограничени во својата употреба.

Трето, информациите можат да задоволат *истовремено повеќе конзуматори*. Станува збор за еден нов тип на користење на ресурс кој има *мултифункционална природа*, односно во исто време и на разни локации неограничено можат да се користат маса конзуматори. Сите досега познати ресурси можеле само *еднократно* да се користат, односно сите ресурси и производи ја

извршувале својата функција само во еден производствен процес или со нив располагал само еден корисник. Оттука, наместо индивидуално располагање и користење, информациите овозможуваат масовно нивно користење, неограничено задоволување на потребите за секој корисник кој за нив покажува интерес.

Четврто, информациите зачувани во некоја информациона база (банка на податоци — банка на знаење) можат да се користат еднаш или повеќе пати, но нивната употребна вредност нема да се измени. Тие се нечувствителни на должината на користењето и не се одразуваат врз нивната вредност. Ова е сосем спротивно на досегашното економско гледање кога станува збор за меѓусебниот однос на вредноста и времето на употребата на некое добро, односно производ. Имено, досега важеше едно општо начело во економијата: со текот на користењето да се намалува или исчезнува вредноста на таквото добро (случајот со амортизацијата на основните средства, пренесувајќи ја годишно својата вредност на новиот производ за векот на нивната експлоатација).

Тука се поставува едно крупно теоретско прашање пред економската наука. Имено, во услови кога информациите, како производ — стока, односно развоен ресурс, не се исцрпуваат, ако со трошењето на информациите не се уништува нивната содржина, ако ја користат истовремено повеќе конзументи, ако во процесот на своето користење не ја намалуваат својата употребна вредност, тогаш што ја определува нивната вредност, и што на крајот бива со категоријата вредност?

Во услови кога критериумот на ограниченост — реткост, односно функцијата на понудата и функцијата на побарувачката — се однесуваат неутрално, како може да се определи вредноста на стоката? Тука можат да се постават и цел ред други прашања. Имено, од кои елементи се состои економската вредност на информациите како стока? Колкав вишок на труд е предметен во таа специфична стока? Кому му припаѓа таа, односно правото на сопственост над неа, нејзиниот квалитет и цена на чинење? Ако е информацијата стока, дали за неа ќе се плаќа набавна цена или е таа јавно добро? Со користењето на информациите како ќе се утврдува индивидуалната продуктивност на трудот? Итн. Значи, настануваат крупни дилеми и проблеми воопшто во економијата и нејзините категории. Се бараат од економската наука, посебно од политичката економија, нови објаснувања.

И уште еден проблем да издвоиме од многуте други што стојат пред економската наука кога станува збор за информациите како развоен ресурс и вткаеното технолошко знаење во нив. Имено, се поставува опортуноста на Марковата „трудова теорија на вредноста“ во услови на голема реструктурираност на вработените во информатичкото стопанство, во кое, како што рековме, се ангажирани повеќе од 60% од вкупната вработеност во развиените земји. Во такви услови Alvin Toffler во својата книга „Третиот бран“ (1980), а потоа и Џон Неизбит, во книгата

„Мегатрендови“ (1982), го поставуваат прашањето дали трудот во Марксовото сфаќање ја создава новата вредност или тоа го прави знаењето — информациите? Тие укажуваат на потреба од изградување на нова „информациска теорија на вредноста“, односно „теорија за вредноста на знаењето“, како замена на „трудова теорија на вредноста“. Ова се големи прашања и предизвици на економската наука. Јасно е, меѓутоа, дека технолошкото знаење и информациите како производствен фактор од исклучително значење ќе бараат темелно научно расветлување, за разлика од постојното сфаќање на нашите сизови за наука и вулгаризираната практика на таканаречената слободна размена на трудот. Но, сепак, останува за почитување една луцидна Маркова констатација, а тоа е: со развојот на производствените сили на општеството ќе се остварува траен премин од простиот (мануелен — физички) кон сложен (висококвалификуван научноистражувачки) труд. Фактички ние зборуваме за тој сложен, згуснат интелектуален труд преточен во информациите и во информационата технологија.

Заклучни размислувања и сугестии

Светот на нашето опкружување сè посмело чекори напред, ширејќи го технолошко-економскиот јаз на наша штета. Стануваме сè поинфериорни и понемоќни.

Ако се осврнеме врз нашите доскорешни предвидувања и ветувања дека сме станале општество богато, хумано и демократско, „посебен случај за испитување“, и ако тоа го споредиме со грубата реалност во која се наоѓаме, тогаш можеме да кажеме колку лоши и погрешни биле тие предвидувања на нашите брзоилети фалбести челни предводници.

Идеолатриски скловани во духот на харизмите и легендите, сè уште се настојува да се напојуваме со надминатите мисли, идеи и методи, задушувајќи се во митологија и култоманија.

Неостварените надежи оставаат трауматични последици врз социјалното битие, кое сè повеќе и побрзо се раслојува. Создадените нови елити, стегнати во челичен национален обрач, се движат во скаменети норми на идеи и мисли, наоѓајќи се во голем расчекор со новите барања на информатичкото општество. Тие ја зацврстуваат својата моќ и власт врз своите тесни територијални интереси, уривајќи ја визијата на дамнешните соништа за изградување на правично општество.

Пред разбрануваниот подем на информатичкото општество и инертноста на нашиот систем во барање за ново се наоѓа големата неизвесност пред која се исправени југословенското општество и неговата економија. Наоѓајќи се пред големи искушенија, останува вербата науката со својата објективна скрупула и критичка анализа да го расчистува патот за излез од кризата, поттикнувајќи го колективниот ум на сè што е творечко и способно, чие знаење и умевање станува основен развоен ресурс.

Со право, методолошки науката се сомнева во сè, па и во вистинитоста и рационалноста на сопствената етика. Искуството на поданичкото однесување на дел од нашата наука во блиското минато, кога се аплаудираше од научните клупи, а општеството и стопанството паѓаше во страшниот кризен амбис, тоа еклатантно го потврдува. Критичката наука решително ги отфрла сите нормативни обрасци и општообврзни параметри — доколку тие им противречат на гледиштата и на проверените искуства — и како таква претставува постојано застрашување на секој доследно устроен систем на скаменети идеи, на секоја стилизирана идејна ортодоксија, која што не може да ја издржи критичката проба на времето.

Ова време наметнува свои проблеми, поставува нови прашања, бара одговори, открива невидени можности за експанзија и создава големи предизвици и конкуренција во немирниот научно-технолошки и економски развој.

Преломните периоди помеѓу две епохи, односно големите свиоци и крстопати, во одот од минатото и постојното кон новото, носат секогаш неизвесности, превирања, ризици, но и надежи во иднината. Потребно е само осет за новото, способност за промени и приспособувања. Исто така, се бара изградување на нова развојна концепција, развојна стратегија и нов систем на управување на технолошките достигнувања и процесите на информатизација на целото општество.

Големите кризи во светското стопанство секогаш бараат нови видови и излезни патишта, го прошируваат хоризонтот на човештвото, радикално менувајќи ги односите во сите сфери на живеењето. Исто така, економската теорија, како секоја научна дејност во текот на времето, пред големите пресвртни периоди подлежи на значителни промени како во својата методолошка основа на истражување така и во својата категоријална апаратура на користење. Во таа смисла, по секоја голема економска криза значително се развива економската наука, нудејќи нови теории, методи и модели за развој. Најдинамични промени настануваат во напуштањето на старите надминати категории и во воведувањето на нови. Еклатантен е случајот со појавата на кејнсијанство и државно-регулирана економија по големата економска криза во 1929—1932 година. Исто така, големите кризни потреси во југословенското стопанство низ кои минуваме веќе една деценија бараат од економската теорија, посебно развојната, напуштање на застарените идеологизирани шеми на развој и утопискиот модел на социјализам и изградување на нов пазарен модел на стопанството со јасно утврдена регулативна функција на државата во оние сегменти каде што е таа неопходна.

Промените што ги носи третата технолошка револуција, односно информатичката технологија и информациите како развоен ресурс, нè упатува на нови гледања и потреби, и тоа пред сè во следните насоки:

— Паралелно критички да се истражува блиското минато и сегашноста за подобро и појасно да се види иднината.

Веднаш да кажеме: од досегашните оознанија ние сè уште не сме ги премостиле проблемите на зрелоста на аграрниот сектор и излезот од ниската фаза на индустрискиот развој. Уште цврсто се држиме врз политиката, принципите, критериумите на индустријализацијата и вредносниот свет на таа цивилизација. Како да го осмислиме времето на големите промени и преиспитувања? Ќе бидеме ли заробеници или негови активни соборци? Чинам дека единствена ориентација би било: со сите можности да се оди во пресрет на новите научно-технолошки процеси. Притоа, пред големиот предизвик не смее да се изгуби рамнотежата помеѓу технологијата и човечкиот фактор. Оттука, вработеноста и обезбедувањето со информатички кадри ќе претставува најголем предизвик. Вработените ќе подлежат на радикално реструктурирање. Затоа е потребна брза пресвртница во образовниот систем, за тој да понуди нови профили на стручни кадри.

Вработената работничка класа е воспитувана во работно време да присуствува на конференции, митинзи, дочеци, да дискутира за распределба на доходот, за цените, да ја утврдува границата на својата минимална егзистенција наместо да учи и да се подготвува за овладување и управување на современата информациона технологија, како да се подига нејзината писменост и култура.

— Потребно е изградување на соодветна економска теорија и политичка идеологија, примерена на фазата низ која минуваме и иднината што се очекува. Врз таа основа — изработка на темелна теоретска анализа на најважните општествено-економски промени што се денес присутни е потребна за да може нешто повеќе да се каже за иднината. Или, поточно, што позитивно или негативно, конструктивно или деструктивно се очекува во иднина. Што треба побрзо да се напушта, да умира, а што да се раѓа, формира, настанува во перманентниот процес на општествениот развој, во социјалната структура на општеството, во етичките норми — моралот, односно во изградувањето на нов вредносен свет.

Можеби тука вреди да се потсетиме и на една размисла на Андре Горз, кој се прашува дали информациите и информационата технологија како синоним на третата технолошка револуција ќе доведе до општество на невработеност или до општество на слободно време? Ќе ги ослободи ли луѓето од работи што осакатуваат, или уште повеќе ќе ги направи наकाзи, присилувајќи ги на безделништво? Дали ќе доведе до ново златно време во кое ќе се работи сè помалку, а ќе се располага со сè поголемо богатство, или пак едни ќе ги осуди на невработеност, а други на хиперпродуктивност?

Овие прашања се поставуваат речиси пред сите цивилизирани индустриски земји денес.

*
* *

Значи, потребно е комплексно испитување на феноменот информации и како развоен ресурс, и како стока, и како специфичен општествен однос. Ова е посебно важно во нашиот систем на одлучување во пресрет на епохата во која навлегуваме. И токму оваа епоха бара од нас постојано да се прашуваме за состојбата и подготвеноста на социјалниот субјект на информираноста, за социјалниот лик на производителот и конзуматорот на информации, за промените во карактерот и структурата на стопанството, а посебно на работната сила и нејзиното образовно ниво предизвикано од брзиот развој на информациона технологија, за изградување на нова етика и естетика на живеење во информатичкото општество, за социјалната сигурност на луѓето и користењето на слободното време, што го наметнува класната природа на системот во кој се наоѓаме итн. Се поставуваат за испитување прашања било од универзална, општочовечка природа — независно од системот во кој живееме, било од нашиот конкретен „социјален метаболизам“ со сите негови карактеристики и противречности што ги носи, било во доменот на економската наука во теоретската разработка на нова научна апаратура, нови категории и поими.

И токму тој интердисциплинарен научен ангажман на информатиски гладниот југословенски, а уште повеќе македонски простор е голем предизвик за нашата наука и за стопанската практика.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, London, 1974.
2. Alain Touraine, *Postindustrijsko društvo*, Globus, Zagreb, 1980.
3. Marco Porata, *Information Economy (Definition and Measurement)*, OT Special Publication, Washington, 1977.
4. Gene Gregory, *Japanese Electronics Technology (Enterprise and Innovation)*, Tokyo, 1985.
5. John Naisbitt, *Megatrendovi*, Globus, Zagreb, 1985.
6. Радован Рихта и сарадници: *Цивилизација на раскршћу*.
7. Velimir Srića, *Sistem, informacija, kompjutor. Primena sistemskog mišljenja u ekonomiji*, Informator, Zagreb, 1981.
8. Друштвене границе технолошке револуције, Центар за упоредно изучавање технолошког и друштвеног прогреса, Нови Сад и Марксистички центар СК Београд, 1987.
9. *Проблем запослености*, Академија наука и уметности БиХ, Сарајево, 1985 (посебна издања, књ. LXXI).

10. Стратегија технолошког развоја Југославије до почетка ХХI века. Завршни извештај. Уредник и редактор Властимир Матејић, СИТЈ, Београд, 1989.

11. Научно-истраживачки кадар у трећој технолошкој револуцији. Зборник радова, III конгрес кадролога Југославије, Охрид, 1986.

12. Наука, технологија, социјализам. Округли сто, 1985, Цавтат. „Социјализам у свету“, Београд, бр. 56/86.

13. Наука, технологија, развој. (Ј. Андријашевић, С. Цветановић, Ј. Вујашевић, В. Стефановић). „Пракса“. Титоград, бр. 4/86.

14. Друштвене последице савремене технологије (посебно види: André Gorz: „Проблеми и дилеме технолошког развоја“). „Марксизам у свету“, Београд, бр. 5/1981, стр. 5—58.

БИБЛИОГРАФИЈА

НА ДОП. ЧЛЕН НИКОЛА КЉУСЕВ

Книги

1959

Рентабилноста на стопанските претпријатија. — Скопје : Култура, 1959, — 54 стр.

1961

За економското проектирање на инвестициите. — Скопје : Друштво на економистите, 1961. — 19 стр.

1963

Активизационен период на инвестициите. — Скопје : Економски институт, 1963. — 389 стр.

1964

Материјална база на скопскиот регион. — Скопје : Завод за урбанизам, 1964. — 54 стр.

1965

Industrija u skopskom regionu. — Skopje : Zavod za urbanizam, 1965. — 38 str.

O kriterijumima i metodama ocenjivanja ekonomske efektivnosti investicija. — Skopje : Ekonomski institut, 1965. — 298 str.

Основните фондови во индустријата на скопскиот регион. — Скопје : Завод за урбанизам, 1965. — 84 стр.

1967

Користење на производните капацитети во индустријата на СР Македонија. — Скопје : Економски институт, 1967. — 217 стр.

1968

Teorija i ekonomika investicija u preduzeću. — Skopje : Ekonomski fakultet, 1968. — 300 str.

1969

Ефективност на инвестициите во индустријата на СР Македонија. — Скопје : Економски институт, 1969. — 345 стр.

1970

Dugoročni aspekti razvoja nedovoljno razvijenih područja u Jugoslaviji / L. Sokolov, J. Stojanovski. — Скопје : Економски институт, 1970. — 119 стр.

Ефективност основних фондова у недовољно развијеним подручјима Југославије — стање и перспективе. — Скопје : Економски институт, 1970. — 105 стр.

Економске функције федерације / В. Horvat, Н. Хадиомеровић... [и др.]. — Београд : Институт економских наука, 1970. — 52 стр.

1971

Економске функције федерације / В. Horvat, Н. Хадиомеровић... [и др.]. — 2. изд. — Београд : Институт економских наука, 1971. — 52 стр.

1976

Федеративно уређење Југославије — економски аспекти. — Загреб : Економски институт, 1976.

1978

Избрани проблеми од теоријата и политиката на стопанскиот развој. — Скопје : Економски факултет, 1978. — 405 стр.

Теорија и политика економског развоја. — Београд : Књижевне новине, 1979. — 216 стр.

1980

Инвестиције — теорија, економика и политика. — Београд : Књижевне новине, 1980. — 506 стр.

1982

Теорија и политика економског развоја. — 2. изм. и доп. изд. — Београд : Књижевне новине, 1982. — 259 стр.

1984

Инвестиције — теорија, економика и политика. — 2. доп. изд. — Београд : Књижевне новине, 1984. — 528 стр.

1987

Меѓународниот транспорт на технологијата и земјите во развој / Тодор Тодоров... [и др.]. — Скопје : Комунист, 1987. — 155 стр.

Статии

1957

Инвестиционата програма и нејзината економска изработка. — Преглед, 1957, 1, стр. 33—52.

1958

Услови за добивање на инвестиционен заем од средствата на општиот инвестиционен фонд. — Современо претпријатие, 1958, 6, стр. 29—39.

1959

Економската критика во процесот на реализирањето на општествените инвестиции. — Преглед, 1959, 5—6, стр. 115—121.

Измени во распределбата на вкупниот приход. — Современо претпријатие, 1959, 1, стр. 9—22.

1960

Рентабилноста на социјалистичката индустрија во НР Македонија. — Стопански преглед, 1960, 1, стр. 19—42.

1961

Набавка на офери и избор на најповолната оферта за машинска опрема и уреди. — Современо претпријатие, 1961, 5, стр. 49—59.

Пошироки права и поголема одговорност на инвеститорот во изградбата на инвестиционите објекти. — Стопански преглед, 1961, 6, стр. 38—51.

1964

Ангажираноста на средствата во инвестиционата изградба. — Стопански преглед, 1964, 3, стр. 1—15.

Утврдување на коефициентот на ангажираноста на средствата во инвестиционата изградба и времето на замрзнување на инвестициите. — Стопански преглед, 1964, 2, стр. 6—34.

За методолошкиот пристап кон планирањето на идниот седумгодишен индустриски развој на СР Македонија. — Стопански преглед, 1964, 4, стр. 14—22.

1965

Инвестиционата дејност во седумгодишниот план. — Стопански преглед, 1965, 1, стр. 39—50.

Вложувања во стопанството на СР Македонија. — Стопански преглед, 1965, 4—5, стр. 24—36.

1966

Методи за пресметување на рокот на враќање на средствата, односно коефициентот на споредбената ефективност на инвестициите. — Современо претпријатие, 1966, 5, стр. 1—20.

Раководење во услови на современа организација. — Преименување на директори — процес на реализација на уставните начела. — Скопје : Републички совет на ССЈ за СРМ, 1966, стр. 44—51.

1967

Распределбата на доходот и структурните измени во стопанството на СФРЈ. — Распределбата на доходот и општествено-економската положба на работниот човек. — Скопје, 1967, стр. 121—144.

Техничката опременост на трудот во стопанството на СР Македонија. — Стопански преглед, 1967, 1—2, стр. 159—196.

1970

Ефективноста на основните фондови и општественото производство во Југославија со посебен осврт на развиените и недоволно развиени подрачја. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1970, стр. 255—272.

Kriterijumi efektivnosti investicija u srednjoročnom planu. — *Ekonomist*, 1970, XXIII, 2—3, стр. 393—412.

1971

Анализа на некои индикатори на ефективноста на основните фондови во Југославија со осврт на стопански развиеното и недоволно развиеното подрачје. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1971, стр. 287—312.

Инвестициите решавачки фактор во развојот на претпријатието. — Улогата на инвестициите во развојот на стопанската организација и политиката на заедничките вложувања на домашни и странски партнери. — Охрид : Андрагошка школа, 1971, 25 стр.

Проблеми на активирањето на инвестициите во претпријатието. — Улогата на инвестициите во развојот на стопанската организација и политика на заедничките вложувања на домашни и странски партнери. — Охрид : Андрагошка школа, 1971, 25 стр.

1972

Стратешки насоки на долгорочниот развој на СР Македонија. — Погледи, 1972, IX, 2, стр. 155—173; Стопански преглед, 1972, XXII, 3—4, стр. 18—33.

1974

Инвестициите — фактор на меѓународната економска интеграција. — Стопански преглед, 1974, XXIV, 6, стр. 527—533.

Некои дилеми за стопанскиот развој и вработеноста. — Стопански преглед, 1974, 4—5, стр. 436—441.

Стопанскиот систем и стопанскиот развој и нивната дијалектичка меѓузависност. — Стопански преглед, 1974, XXIV, 3, стр. 201—205.

Структурата на инвестициите и вработувањето. — Стопански преглед, 1974, XXIV, 1—2, стр. 46—59.

1976

Квантитативни предвидувања на некои економски индикатори во регионалниот развој на СРМ. — Стопански преглед, 1976, XXVI, 4—6, стр. 755—766.

Стратешки насоки на долгорочниот развој на СР Македонија. — Стопански преглед, 1976, XXVI, 1—2, стр. 54—69.

Здружениот труд основен носител на општествено економскиот развој. — Стопански преглед, 1976, 3, стр. 513—517.

1977

Пристап кон реорганизацијата на банкарскиот систем во СРМ. — Стопански преглед, 1977, XXVII, 4—5, стр. 589—595.

Територијален и грански аспект на инвестициите во СФР Југославија. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1977 (1976), 20, стр. 61—92.

Улогата и значењето на „Стопански преглед“ во развивањето на економската мисла во СР Македонија. — Стопански преглед, 1977, XXVII, 1, стр. 5—13.

За структурната противречност низ која поминува македонското стопанство во сегашнава фаза на развојот. — Стопански преглед, 1977, XXVII, 3, стр. 324—331.

1978

Efektivnost investicija u oblasti zaštite na radu / Života Stanković. — Revija rada, 1978, 5, стр. 6—18.

1979

Вредносните показатели како мерка за искажувањето на степенот на економската развиеност. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1979, стр. 103—145.

1980

Стопанскиот развој и еколошките односи. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1980, 23, стр. 83—96.

1981

[Предговор]. — Дела / В. И. Ленин. — Том 15: јуни 1909 — декември 1910. — Скопје: Култура, 1981, стр. 7—10.

За некои проблеми и дилеми при изборот на техника и технологија во земјите во развој. — Стопански преглед, 1981, 1—2, стр. 9—23.

1982

Актуелните проблеми во инвестиционо-развојната политика. — Трета програма на Радио Скопје, 1982, 12, стр. 75—82.

Zajedništvo i autarkične tendencije u jugoslovenskoj privredi. — Treći program — Radio Beograd, 1982.

1983

Institucionalizacija nauke u donošenju razvojno-investicionih odluka. — Treći program — Radio Sarajevo, 1983, XII, 41, стр. 204—213.

Институционализацијата на науката во донесувањето на развојно-инвестиционите одлуки. — Трета програма на Радио Скопје, 1983, 14—15, стр. 179—189.

Инвестиционата зависност на земјите во развој во процесот на создавање сопствена стопанска структура. — Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1984 (1983), 24, стр. 3—20; Трета програма на Радио Скопје, 1983, 16, стр. 35—49.

Предговор. — Социјалната заштита и остварувањето на општествените вредности / Величко Андреевски. — Скопје: Студентски збор, 1983, стр. 3—14.

1985

Измените во структурата на семејството и нивното значење во економскиот развој / Гоце Петрески, Величко Андреевски. — Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија : трудови од научниот собир, Леуново, 3 и 4 ноември 1983. — Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1985, стр. 105—121.

Некои теоретски проблеми на економскиот развој и демографската политика. — Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија : трудови од научниот собир, Леуново, 3 и 4 ноември 1983. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1985, стр. 729—732.

О критериумима и мотивима друштвене и економске ефективности инвестиција. — Критериуми инвестiranja. — Ниш : Savez društava ekonomista Srbije, 1985.

Povećanje efektivnosti investicija u poljoprivredi — faktor povećanja proizvodnje hrane. — Zbornik radova: savetovanje „Marketing hrane u funkciji unapređenja ishrane. — Sombor, 1985, str. 130—138.

Tržišni faktor kao kriterij donošenja investicionih odluka. — Simpozijum „Mesto i uloga marketinga u razvoju jugoslovenske privrede“. — Ниш, 1985, стр. 65—69.

1986

Инвестициите како фактор на долгорочниот развој на СР Македонија / Гоце Петрески. Долгорочниот економски развој на СР Македонија до 2000 година : материјали од научниот собир одржан во Леуново од 1 до 3 јуни 1985 година. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1986, стр. 191—213.

Naučno tehnološki izazov i finansiranje društvene reprodukcije. — Научни skup „Makroekonomska teorija i ekonomska politika“. Herceg Novi, 25—27. IX 1986.

Sticanje i raspodela dohotka kao motivacija za rad. — Ekonomika : okrugli sto, 1986, 1, str. 26—29; 30; 34—35; 53—55.

Uloga Saveza socijalističke omladine u zaštiti i unapređenju životne sredine. — Okrugli sto: „Ekologija i razvoj“. — Beograd: Predsedništvo SSOJ, 1986, str. 32—36.

Значењето и улогата на факторите на економскиот развој со посебен осврт на факторите на долгорочниот развој на СР Македонија до 2000-та година. — Долгорочниот економски развој на СР Македонија до 2000 година: материјали од научниот собир одржан во Леуново од 1 до 3 јуни 1985 година. — Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1986, стр. 175—190.

1987

Aktuelna pitanja efikasnosti investiranja. — Efikasnost investiranja u Jugoslaviji: Beograd, 14 maj 1987.

Uticaj ekološkog faktora na privredni razvoj. — Međunarodni seminar „Univerzitet danas“. Dubrovnik, 24—29 avgust 1987, str. 305—318.

1988

Економската условеност на класното и националното. — Класното и националното во нашите програмско-политички документи и во општествената практика. — Скопје : Комунист, 1988, стр. 23—26.

Ристо Лозановски

Д-р РИСТО ЛОЗАНОВСКИ е роден на 3 април 1925 година во Битола. Студирал на Земјоделско-шумарскиот факултет во Земун и во Скопје, каде што во 1950 г. дипломирал. Во 1962 г. на Универзитетот во Скопје ја одбранил својата докторска дисертација. Работи како редовен професор на Земјоделскиот факултет во Скопје.

Неговата богата научна и истражувачка дејност е насочена, пред сè, кон следните области: обработка на почвата; вегетација, биологија и екологија на плевелите; примена на хемиски средства (хербициди) во борбата против плевелите; ѓубрење и агротехника; агроеколошки проблеми. Спаѓа меѓу најеминентните југословенски стручњаци во борбата против плевелите.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

ПОТЕНЦИЈАЛНИ И РЕАЛНИ МОЖНОСТИ ЗА ПОЕФИКАСНО ИСКОРИСТУВАЊЕ НА ЕНЕРГИЈАТА ОД СОНЧЕВАТА РАДИЈАЦИЈА ВО ПРОИЗВОДСТВОТО НА ХРАНА ВО СРМ

УВОД

Проучувањето и оценувањето на производните можности на одредена територија по однос на интензитетот или асортиманот на земјоделското производство од секогаш било предмет на големо интересирање. Притоа често се настојува да се нагласат таканаречените „компаративни предности“, што би значело дека едно подрачје, било по однос на интензитетот или по однос на асортиманот на производството, има подобри или ексклузивни услови во однос на друго подрачје. Интересот за ваквите проучувања произлегува од тоа што земјоделското производство, пред сè, е условено од состојбите во средината каде што тоа се одвива — климата, релјефот, почвата и други фактори на надворешната средина. Од сите овие, климата е фактор којшто најмалку може да се контролира и управува од човекот (со исклучок на производството во затворени простори, каде што сите фактори се управуваат од човекот). Затоа климата, повеќе од сите други фактори, го ограничува и асортиманот и интензитетот на производството.

Производството на храна (па и на други облици органска материја) во првобитниот свој облик (примарно производство) суштински се разликува од другите производни дејности по тоа што за такво производство се користат живи системи (растенија, животни) кои се способни енергијата од сончевата радијација непосредно да ја трансформираат во потенцијална хемиска енергија. Благодарение на ова својство, живите системи со користење на кинетичката енергија од сончевата радијација, по пат на фотосинтеза, создаваат од неоргански облици нови, органски облици на материја, во кои е конзервирана потенцијална хемиска енергија. При фотосинтезата на секој грам асимилиран јаглерод се врзува 38.93 kJ енергија (Ricklefs 1976). Целиот процес на трансформацијата на енергијата од сончевата радијација во хемиска енергија се одвива низ животните функции на живите системи, па заради тоа за опстанок и одржување на животот е потребен постојан прилив на енергија. Во оваа смисла живите системи претставуваат енергетски системи низ кои се врши проток и трансформација на енергијата.

Согледувањата на производството на храна од енергетска гледна точка имаат едно од фундаменталните значења за правилно насочување на активностите во производството на храна.

ТЕРМОДИНАМИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЖИВИТЕ СИСТЕМИ

Трансформацијата на енергијата низ живите системи — организам, екосистем и биосферата во целина, се одвива според законите на термодинамиката. Од посебен интерес е вториот принцип на термодинамиката, којшто, според Кабиљо (1978), може да се протолкува како тенденција на секој систем, жив или не, спонтано да преминува од повисоко кон пониско ниво на енергетска состојба. Со други зборови, доколку системот би останал без постојан прилив на енергија, тој спонтано би губел енергија во вид на топлина, а масата што ја содржи системот би деградираше до наједноставен распоред.

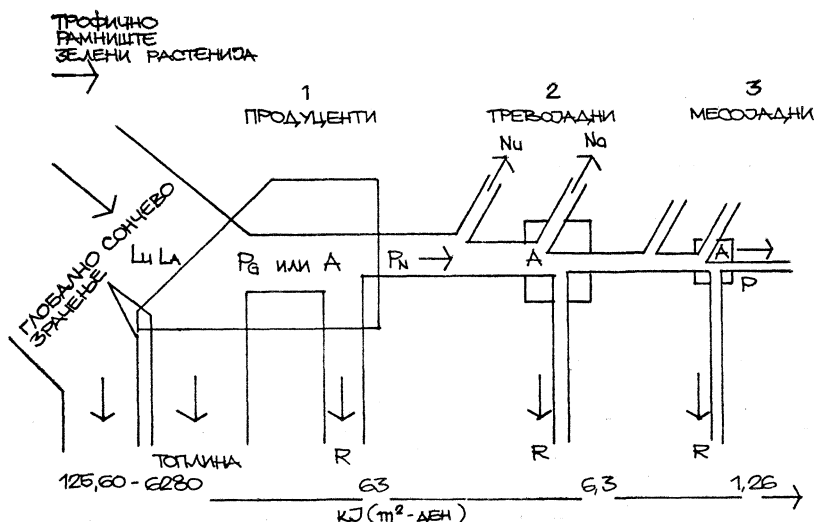
Живите системи се одликуваат со висок степен на внатрешна организираност и ред низ кој постојано се врши проток на енергијата. Тоа им овозможува да се одржат во состојба на ниска ентропија, односно да се одржат во живот спротивно на физичкиот закон за спонтано зголемување на ентропијата (Кабиљо 1978). Според Odum (1971) системот има ниска ентропија ако во него постои постојан прилив на енергија (на пример, светлосна или енергија содржана во храната) и нејзино користење за одредени дејства.

Термодинамичните карактеристики особено се евидентни во екосистемите како сложени живи системи на заедници на живи организми (биоценози), кои воспоставуваат нераздвојни врски и односи со физичката средина (биотопи).

Екосистемот функционира како еден сложен енергетски систем. Енергијата што протечува низ него поминува низ повеќе трансформации, најчесто од еден вид хемиска енергија во друг вид. Со секоја трансформација дел од енергијата се претвора во топлина и се ослободува во околината. На тој начин, со секоја нова трансформација резервите на енергијата се намалуваат, додека наполно не премине во топлина. Ова е една од специфичностите на екосистемот — енергијата низ него протечува, а масата во него кружи. Организираноста на екосистемот овозможува преку верижна исхрана, т. е. преку низа од трансформации на енергијата да се одржува разновидноста на организмите во него, односно да се одржува живата материја во целина. Со оглед на тоа што со секоја трансформација резервата на достапната енергија се намалува колку што се оди понакрај од низата на исхраната, организмите имаат сè помалку енергија по единица површина.

Почетната алка во низата се автотрофните организми кои ја сочинуваат таканаречената примарна продуктивност. Тие директно ја трансформираат сончевата енергија во примарна хемиска енергија (органската материја што ја создаваат низ процесот на фотосинтезата). Уште при оваа трансформација поголем дел од апсорбираната енергија се ослободува во вид на топлина, а мал дел е конзервиран во хемиска енергија. Со ова автотрофните организми го сочинуваат првото трофично рамниште.

Хетеротрофните организми, кои ја сочинуваат вторичната (секундарна) продуктивност, опфаќаат уште неколку (2—3) трофични рамништа. Второто рамниште го сочинуваат растително-јадни, а третото и четвртото разни видови месојадни организми. За секое наредно трофично рамниште останува помалку достапна енергија, односно помала маса погодна за исхрана (сл. 1).

Сл. 1 — Упростен дијаграм на протокот на енергијата низ три (1, 2 и 3) трофични рамништа (1971)

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА ЗЕМЈОДЕЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

Производството на храна се одвива во две основни насоки:

- без насочување и управување со процесите на трансформациите на енергијата од страна на човекот, и
- со насочување и управување на тие процеси од страна на човекот.

По првата насока производството на храна се создава во таканаречените спонтани екосистеми (шуми, савани, прерии, тундри, мориња, езера и сл.), во кои човекот нема организирано и активно учество во насочувањето на производството, иако скоро да нема екосистем каде што човековото влијание е напoлно отсутно. Во овие екосистеми асортиманот и количината на производството на храна е условено исклучиво од природните својства (клима, вода, почва, орографија и сл.) на стаништето во кое се развива одреден екосистем. На пример, во водните екосистеми (мориња, езера) се одвива една насока на продукцијата, во шумските екосистеми друга, а во тревните животни заедници трета насока. Затоа, спонтаните екосистеми обезбедуваат многу мал дел, само околу 5% од потребите за храна на луѓето. Значењето на

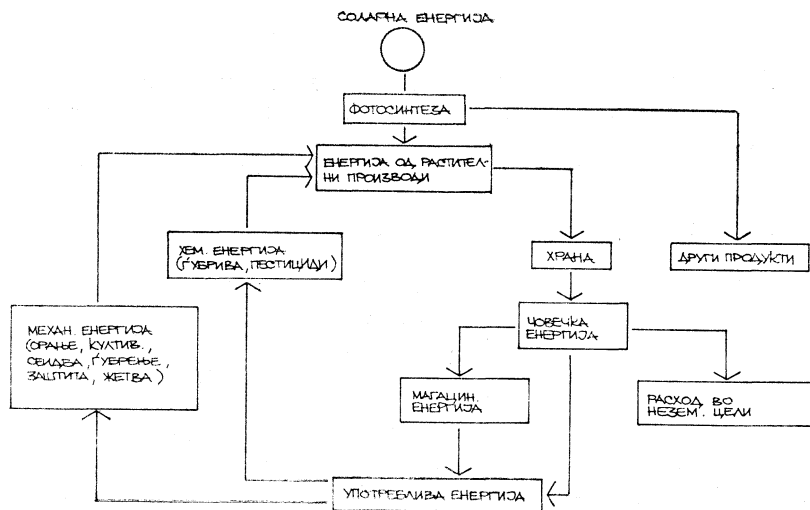
спонтаните екосистеми за сегашната организираност на живата материја, посебно за човештвото, е незаменливо заради одржување на постоечките енергетски односи на земјата, а заедно со тоа одржување на климатските, хидролошките и сите други физички и хемиски појави на планетата.

Втората насока во производството на храна — со насочување и управување со процесите на трансформацијата на енергијата, се одвива преку земјоделството, како организирана стопанска гранка. Насочувањето и управувањето со трансформацијата на енергијата се врши на повеќе индиректни начини:

1. Избор на видови организми (растенија и животни) кои човекот ги населува на одреден простор, за да се обезбеди одреден асортиман на органска материја — скроб, шеќер, масло, белковини, целулоза, витамини и др.

2. Менување на генетските својства на избраните видови заради следното: а) Оспособување на организмите за поефикасно искористување на енергијата, т. е. што поголем дел од апсорбираната енергија (од сончевата радијација или во вид на храна) да биде трансформирана и конзервирана во хемиска енергија (биомаса), а што помалку да биде расходувана во вид на топлина. Практично тоа значи да се зголеми продукцијата по една индивидуа или по популација од индивидуи. б) Трансформацијата на енергијата да биде насочена кон создавање на поголема количина биомаса од оние органи и хемиски соединенија што му се потребни на човекот (плодови, семиња, влакна, месо, млеко, јајца и сл.) во однос на биомасата на другите делови од организмот.

3. Населување (одгледување) на организмите во амбиентални услови (клима, почва, вода) кои погодуваат за нормално одвивање на животните процеси во организмот.

Сл. 2 — Енергетски циклус на растителното производство (Adler et al. 1976)

4. Спроведување на техника и технологија при одгледување на живите организми, со кои факторите од надворешната средина (биотопот) — светлина, топлина, воздух, вода, храна и сл. се доведуваат во што подобра функција на животните процеси на одгледуваните организми.

За да се оствари производството на храна со наведените активности на задоволително рамниште (а и рентабилно, бидејќи земјоделството е стопанска гранка), неопходно е вложување на дополнителна енергија (фосилна енергија од течни горива, енергија вложена во ѓубрива, пестициди, машини, жив труд и сл.) (сл. 2).

Со наведените активности човекот создава нови, свои биосистеми во одредени средини (биотопи), т. е. создава нови екосистеми кои опстануваат само под управување од човекот — наречени агроекосистеми.

ПОТЕНЦИЈАЛНА ПРИМАРНА ПРОДУКТИВНОСТ НА АГРОЕКОСИСТЕМИТЕ

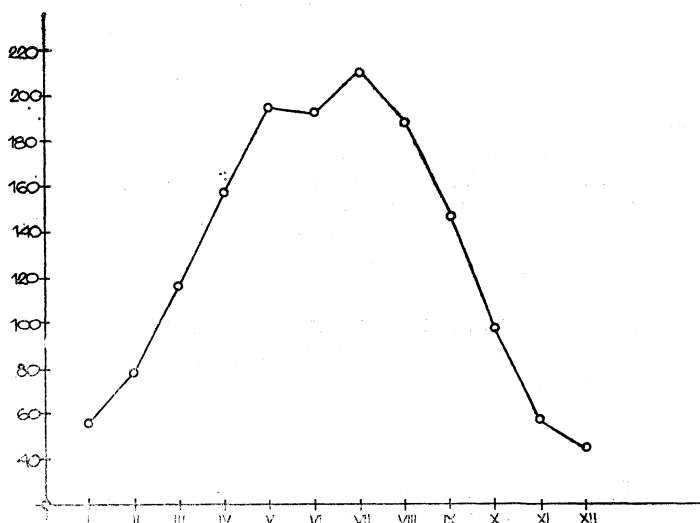
Продуктивноста на агроекосистеми (продукција на органска маса или степенот на трансформација на сончевата во хемиска енергија за единица време на единица простор) е резултат од интеракциското дејство на еден комплекс фактори на надворешната средина (климатски, почвени, релјефни и др.).

Со исклучок на оној дел од енергијата од сончевото зрачење што има директно влијание врз фотосинтезата — фотосинтетски активна радијација (ФАР), сите други фактори воспоставуваат одредени граници на степенот на продуктивноста.

Приливот на енергијата од сончевото зрачење е постојан, а делот од тоа зрачење што го сочинува ФАР во секое време е доволен за непречено одвивање на фотосинтезата (сл. 3)¹. За да се обезбедат што оптимални услови за непречено одвивање на фотосинтезата мора, со вложување на дополнителна енергија, да се дејствува на факторите на надворешната средина. Но, и покрај преземање на различни индиректни мерки (со исклучок на производството во затворени простори), некои од климатските фактори, посебно топлината и влагата, се независни од директното влијание на човекот. Затоа земјоделството има регионален карактер, што условува различности како во потенцијалната продуктивност, така и во асортиманот на производството.

Знаејќи ја зависноста на продуктивноста од климатските фактори, се применуваат повеќе методи за оценување на потенцијалната продуктивност во одделни агроколошки подрачја. Ефимова (1977) продуктивноста на житните култури во СССР, во услови на доволна влага и оптимални други услови, ја оценува врз основа на интензитетот на фотосинтетски активната радијација,

¹ Во поранешни наши трудови по оваа проблематика (Лозановски 1987, 1988) за приливот на глобалното сончево зрачење беа користени податоци од Penzar (1960).

Сл. 3 — Средни месечни суми на глобално сончево зрачење (kWh/m²)
(според Поповиќ et al. — 1978)

температурата и радијациониот биланс. Шашко (1967) потенцијалната продуктивност ја определува на база на сумата на температурите $\geq 10^{\circ}\text{C}$, годишната сума на врнежи и радијациониот биланс. Ничипоровиќ (1970) смета дека, при оптимално обезбедување на другите фактори (влага, минерална храна, оптимална лисна површина и сл.), приносот од одгледуваните култури може да изнесува во висина на коефициентот на искористување на ФАР од 4—5%, сметајќи го приливот на ФАР за време на фактичката вегетација. Врз основа на оваа поставка Кајумов (1981) има изработено прирачник за прогнозирање на приносите.

Оценувањето на агроэколошките потенцијали за поделско производство во услови на наводнување во нашата република, според наши анализи, може, со висок степен на точност, да се изврши врз основа на следните параметри:

- траење на вегетационата сезона со среднодневни температури на воздухот $\geq 5^{\circ}\text{C}$;
- траење на сезоната со среднодневни температури $\geq 10^{\circ}\text{C}$;
- сума на температурите $\geq 10^{\circ}\text{C}$;
- средно годишно количество на врнежи во мм;
- потенцијална (ЕТП) и реална (ЕТР) евапотранспирација;
- структура на поделското производство зависно од наведените агроклиматски услови;
- степен на искористување на фотосинтетски активната радијација.

Врз основа на наведените елементи извршивме агроклиматска класификација на подрачјата во СРМ, во кои најмногу се застапени ограничните површини.

АГРОКЛИМАТСКА КЛАСИФИКАЦИЈА

Македонија, како што е познато, се одликува со голема хетерогеност на климатските услови. Филиповски (1955), врз основа на позначајните климатски елементи, СР Македонија ја дели на четири групи реони: јужен (медитерански), централен (ариден), висински и планински. Користејќи некои дополнителни елементи, подрачјата на Македонија, каде што е застапен најголемиот дел на обработливи површини, според наше мислење, можат да се поделат на шест групи агроклиматски подрачја, и тоа:

I. Подрачја со најизразито влијание на медитеранската клима, кои се протегаат во зоната на климатогената заедница на прнарот (ас. *Quercus cocciferae*—*Carpinetum orientalis* Oberd 1948 emend HT 1954)². Го опфаќа јужниот дел на вардарската долина, од границата со Грција до Демир Капија, до околу 400 м надморска височина.

II. Потопли субмедитерански подрачја, во вегетациската зона на шумската заедница на дабот медунец и белиот граб (ас. *Quercus-Carpinetum orientalis* Н-иќ, 1939), во кои спаѓаат Струмичката Котлина, Овче Поле, Кочанско Поле, Тиквеш и помали површини по притоците на Вардар.

IIa. Поладни субмедитерански подрачја, кои се протегаат во истиот вегетациски појас, но во кои влијанието на медитеранската клима е поослабено. Тука спаѓаат Скопската Котлина, Радовишко Поле и помали површини по текот на притоците на Вардар.

III. Подрачја, предимно во Западна Македонија, кои се протегаат во зоната на климатогената шумска заедница на сладунот и церот (ас. *Quercetum frainetto-ceris* RUD (1940) 1949), а рамнините, со делувиялно-алувијални наслаги, во кои во најголем дел се застапени ораничните површини, припаѓаат во некогашната шумска заедница *Quercetum pedunculiflorae macedonicum* EM 1965, која на сличен релјеф и слична почва е застапена и во претходните две подрачја. Во вертикална насока овие подрачја зафаќаат терени од 200—700 м. Овде спаѓаат Пелагонија, Полог, Охридско-Струшкото Поле, Дебарско Поле и др.

IV. Подрачја со произразена континентална и висинска клима, на поголема надморска височина или позаклонети од влијанието на медитеранската клима, кои исто така се протегаат во зоната на климатогената заедница на сладунот и церот — Делчево, рамниот дел од Крива Паланка, повисоките места во Пелагонија и др.

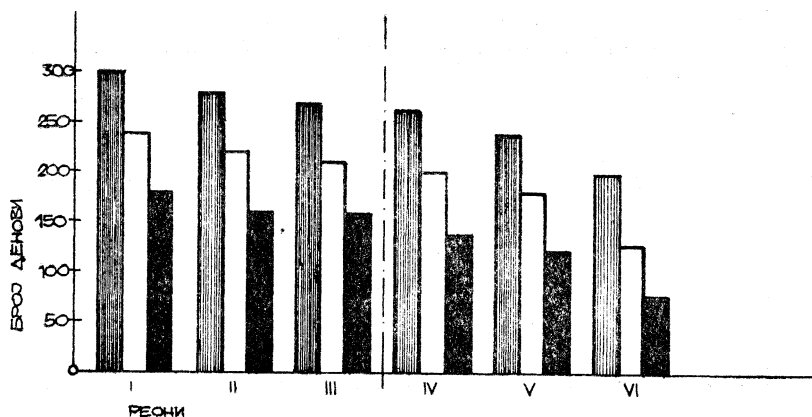
² Вегетациските зони на климатските заедници се наведени според Картата на природната потенцијална вегетација на СФР Југославија (1986).

V. Подрачја со поизразена висинска клима, во кои спаѓаат висинските котлини, платоата и благите нагиби — Берово, Дебарца и др.

VI. Планински подрачја — 1200—1500 м надморска височина (Лазарополе).

Со мали исклучоци наведената агроклиматска поделба се совпаѓа со поделбата на СРМ на групи реони извршена од Филиповски (1955).

Во рамките на секој од наведените агроклиматски подрачја може да се изврши и натамошна поделба, при што би се добиле подрачја со поизедначени агроклиматски услови.

Сл. 4 — Број денови со просечни среднодневни температури на воздухот = 5°C, 10°C и 15°C

Агроклиматските елементи, значајни за оценување на потенцијалните можности за земјоделско производство, за секој агроклиматолошки реон се изнесени во табелата 1.

Ако се имаат предвид само термичките услови, под претпоставка дека влагата ќе биде обезбедена со наводнување, компаративната предност по однос на потенцијалите за растително производство е на страната на потоплите реони. Производните потенцијали се изразуваат во можностите за поширок асортиман на растително производство (рано или доцно градинарство, одгледување на суптропски култури и сл.), како и во можностите за добивање на поголема продукција по единица површина со одгледување на две или три култури годишно.

Како што се гледа од податоците во табелата 1, првата и втората група агроклиматски подрачја располагаат со многу значаен термички потенцијал, а тоа се: долга вегетациона сезона (280—300 дена), долга сезона со среднодневна температура на воздухот $\geq 10^{\circ}\text{C}$, голема сума на активни температури — од преку 4.000°C и релативно долга сезона со среднодневна темпера-

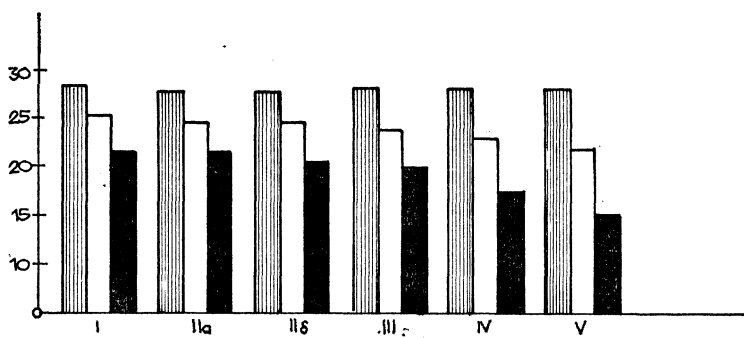
Табела 1

Агроклиматски карактеристики на одделните подрачја

	I	II ₁	II ₂	III	IV	V	VI
Средна годишна температура на воздухот во °C	13,8—14,2	12,9—13,6	12,0—12,3	11,2—11,8	10,3—10,6	8,7	6,8
Број денови со $t \geq 5^{\circ}\text{C}$	300	280	270	280	240	200—220	180—200
Број денови со $t \geq 10^{\circ}\text{C}$	240	220	210	200	180	160	140
Број денови со $t \geq 15^{\circ}\text{C}$	180	160	150	140	120	100	60—80
Средногодишна вкупно $\Sigma t^{\circ}\text{C}$	5000—5200	4700—5000	4300—4500	4000—4300	3700—3900	3000—3200	2500
Средногодишна $\Sigma t = 10^{\circ}\text{C}$	4200	4000—4200	3800	3500—3800	3000—3500	2400	2000
Средногодишна сума на врнежи во мм	600—710	470—600	500—520	520—780	570—780	650	1000
Потенцијална евапотранспирација во мм	780—800	750—780	710—720	670—700	650—660	600	530
Реална евапотранспирација во мм	420—490	430—480	430—460	440—540	490—550	500	—
Дефицит на влага во мм	310—360	270—350	250—290	130—260	100—110	100	—

тура $\geq 15^{\circ}\text{C}$. Третата група подрачја има покуса вегетациона сезона и понеповолни други топлотни услови во однос на претходните две, но и тие овозможуваат значителен потенцијал за интензивирање на производството. Понеповолни услови имаат четвртата, петтата и шестата група подрачја. Вегетационата сезона е доста покуса, а и другите топлотни услови се јавуваат како ограничувачки фактор за одредени насоки во интензификацијата на производството. За земјоделството во нашата република првите три групи реони се од најголемо значење, бидејќи најголемиот дел од обработливите површини се наоѓаат во тие подрачја.

Покрај наведеното, сите подрачја располагаат со голем прилив на фотосинтетски активна радијација (ФАР) (сл. 5). За согледување на ефикасноста во искористувањето на сончевата енергија од значење е приливот на ФАР по вегетациони периоди на одделни групи култури (таб. 2).

Сл. 5 — Просечен прилив на ФАР во илјада GJ/ha годишно, за период од $\geq 5^{\circ}\text{C}$ и 10°C (според податоци од Поповић et al. 1978)

Табела 2

Фотосинтетски активна радијација (ФАР) по глобални вегетациони периоди GJ/ha

Ред. број	Култури	Вегетациони периоди	ФАР GJ/ha
1.	Крмни култури за рана косидба (маслодајна репка)	1. X до 30. IV	11.054
2.	Крмни култури за подоцна косидба (добиточен грашок)	1. X до 25. V	13.799
3.	Есенски култури за зрно (јачмен, маслодајна репка)	1. X до 25. VI	16.701
4.	Рани пострни посеви	1. V до 1. X	16.832
5.	Среднорани пострни посеви	1. VI до 1. X	13.354
6.	Доцни пострни посеви	1. VII до 1. X	9.871
7.	Термичка вегетациона сезона	1. III до 11. XII	24.000
Годишно			28.000

ОДРЕДУВАЊЕ НА ПОТЕНЦИЈАЛНАТА ПРОДУКТИВНОСТ НА ОДДЕЛНИ АГРОКЛИМАТСКИ ПОДРАЧЈА

Еден од основните ориентири за одредување на потенцијалната продуктивност во производството на храна во одредено подрачје е оценување на можностите што ги даваат агроэколошките услови на тоа подрачје за поефикасно искористување на целогодишниот прилив на ФАР, односно степенот на коефициентот на искористувањето на ФАР (однос на хемиска енергија содржана во новосоздадената биомаса кон енергијата од годишниот прилив на ФАР). По ова прашање, што е предмет на наши понови проучувања, е веќе расправано (Лозановски 1987, 1988), а овде со некои нови податоци вршиме извесно дополнување и натамошна разработка на проблематиката.

Ефикасноста на коефициентот на искористување на ФАР може да се одвива во две насоки:

- создавање генотипови (сорти, хибриди и сл.) кои имаат повисок коефициент на ФАР, т.е. кои се одликуваат со повисок потенцијален принос, и

- искористување на производната површина што подолг период од вегетационата сезона со посев (зелено растение), за да ја прифаќа енергијата од сончевата радијација подолг период, односно подолго време да се врши трансформација на таа енергија во хемиска.

Првата насока е постојан предмет на работа на генетичари, селекционери, физиолози, биохемичари и др. Втората насока, кога се работи за нивски и градинарски култури, е зависна од агроклиматските услови во дадени подрачја. Затоа, врз основа на познавањето на агроклиматските услови, може да се процени потенцијалната продуктивност на поделелското производство во одредено подрачје, земајќи ги предвид моменталните потенцијали на одгледуваните култури.

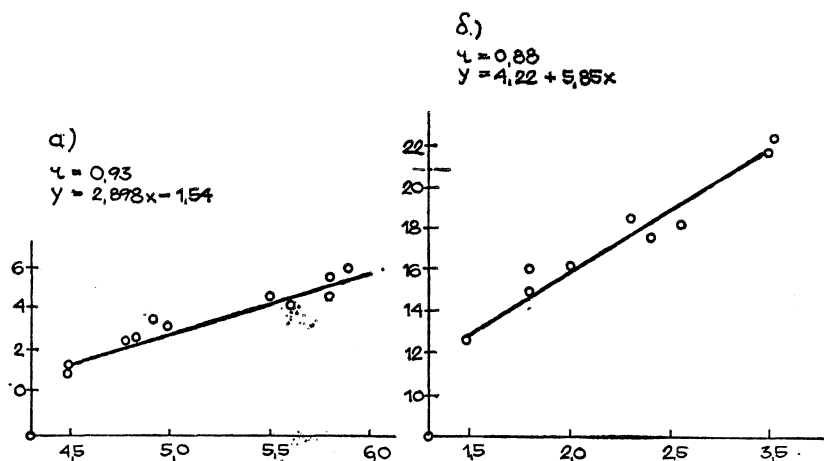
Тргнувајќи од практичното значење на проблемот што во оваа пригода го разработуваме, наоѓаме дека основните параметри за одредување на потенцијалната продуктивност се оние што се изнесени во табелата 1. Меѓу одредените параметри основен ориентир е должината на траење на ТВС (термичка вегетационна сезона — $T \geq 5^{\circ}\text{C}$). Овој агроклиматски елемент ја одредува должината на периодот во кој обработливата површина може да се користи со посев, односно должината на периодот на трансформирање на ФАР во потенцијална хемиска енергија. Главен механизам, којшто овозможува поцелосно прифаќање на ФАР и должината на периодот на нејзината трансформација во потенцијална енергија, е фотосинтетскиот потенцијал (ФСП)³. Големината на фотосинтетскиот потенцијал е резултат на индексот на лисната површина (m^2 лисна површина/ m^2 простор), на динамиката на формирање лисна површина и должината на вегетациониот пери-

³ Фотосинтетскиот потенцијал се изразува во m^2 -денови на лисната површина, а претставува збир на лисната површина од почетокот до крајот на вегетацијата.

од. Затоа, сосема е прифатлива претпоставката дека подолгиот период на ТВС, доколку се обезбедени и другите фактори — (со одветниот вид, сорта или хибрид, обезбеденоста со влага, современата агротехника и сл.), обезбедува, со одгледување на две култури годишно, поголем вкупен фотосинтетски потенцијал, а во врска со тоа и поголем принос на биомасата.

Врз основа на резултатите од испитувањата на три хибриди пченка (групи на зреење 200, 500 и 600) во различни густини на сеидба што ги добиле Готлин et al. (1979), на сличните испитувања на Николовски (1985) и испитувањата со 5 сорти пченица на Ивановски (1986) во Скопско Поле и Овче Поле, установивме значајна зависност на приносите на надземната биомаса од фотосинтетскиот потенцијал. Кај пченката во опити во Хрватска коефициентот на корелацијата изнесува 0,90, во опитите во Овче Поле 0,88, а во опитите со пченица 0,93.

Пресметувањето на зависноста на приносот на надземната биомаса од фотосинтетскиот потенцијал во опитите со пченица и пченка има линеарни регресији кои графички се изнесени на сликата 6. Регресијата на зависноста на приносот на надземната биомаса од фотосинтетскиот потенцијал кај пченицата е: $y = 2,898x - 1,54$, а кај пченката $y = 4,22 + 5,85x$ (сл. 6).

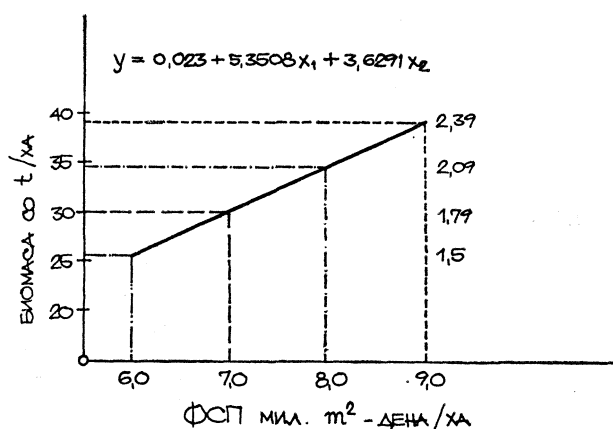

Сл. 6 — Зависност на приносот на надз. биомаса од ФСП
 а) пченица б) пченка

Секако дека регресиите на сликата 6 би биле пообјективни модели, кога би се базирале врз поголем број испитувања со поголем број култури, сорти, односно хибриди. Меѓутоа, и покрај овој недостаток, сметаме дека тие се добар ориентир за оценување на потенцијалната продуктивност на третираното подрачје. Постигнатите приноси во тие опити се реално можни приноси за сегашната практика, бидејќи, со попрецизна агротехника, такви

приноси често се остваруваат во практиката. Како што се гледа на сликата 6, приносите на надземната биомаса во зависност од ФСП кај пченицата се движат од околу 11 до околу 16 т/ха, што одговара на принос од зрно од околу 4—6 т/ха зрно.

Со оглед на должината на траењето на ТВС, на должината на периодот со среднодневни температури $\geq 10^{\circ}\text{C}$, со сума на активни температури од $\geq 10^{\circ}\text{C}$, со кои располагаат I, II и III група подрачја, потенцијалната продуктивност на нивски површини би можела да се предвиди со повеќекратна регресија, со која вкупниот принос на надземната биомаса се изразува како функција на ФСП на првата и ФСП на втората култура. Врз основа на напред изнесените резултати ја добивме следнава регресија: (сл. 7).

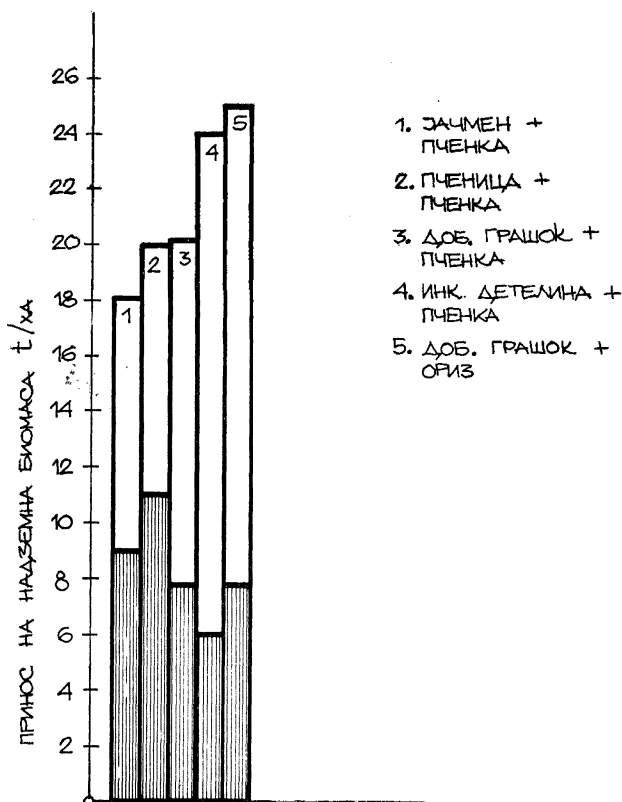
Сл. 7 — Претпоставена потенцијална продуктивност t/ha биомаса

Со оваа функција вкупните приноси на надземната биомаса можат да се движат од околу 20 до околу 40 т/ха. Овој максимален принос, во сегашните услови на поделското производство е потешко остварлив ако се има предвид тоа што скоро е невозможно целата вегетациона сезона без прекин да биде зафатена со активна вегетација, односно да се врши непрекината трансформација на сончевата во хемиска енергија. Пред созревањето, како на првата така и на втората култура, се намалува асимилационата површина и интензитетот на фотосинтезата, кои во полната зрелост наполно ги прекинуваат своите функции. Освен тоа, при одгледување на две култури годишно, или првата култура треба да се прибере порано или, ако таа останува со подолг вегетационен период, втората култура треба да биде со покус вегетација. И во едниот и во другиот случај ФСП добива помал износ од оној што треба да овозможи максимален принос на биомасата. Но, и покрај споменатите ограничувања, приносот од околу 40 т/ха биомаса или искористување на годишниот прилив на ФАР од 2,8% не е недостижен. Тој може да се оствари во I, а на некои

терени и во II група подрачја, ако се преземат посебни грижи во одгледувањето како на првата така и на втората култура.

При сегашни услови на стопанисување, со одгледување на две култури годишно, има реални можности во првата група подрачја да се постигнува принос од 30—35 т/ха, во втората 25—30 т/ха, а во третата — 20—25 т/ха надземна биомаса, односно искористување на годишниот прилив на ФАР од 1,75—2,45%.

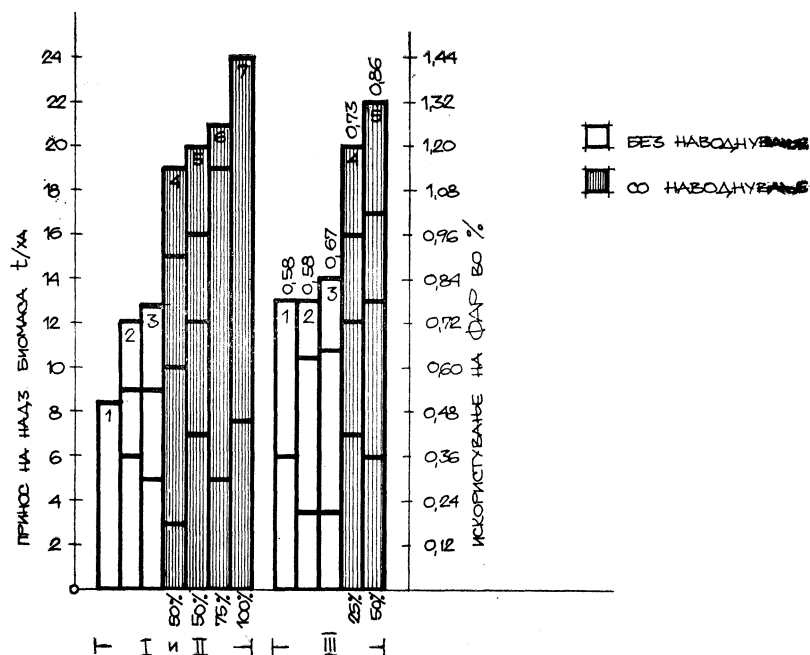
Извесно практично согледување на податоците добиени од линеарната регресија добивме и во експериментални услови, во полски опити изведувани на површина од втората група подрачја иако слични резултати се добиени и во поширокото производство (сл. 8). Како што се гледа од сликата 8, приносите на сува надземна биомаса, со две култури годишно, се движат од 18—25 т/ха годишно. Сметаме дека приносите од вторите култури би биле значително подобри, а со тоа повеќе ќе се доближеа до теоретските можности, ако не се појавеа тешкотии со наводнувањето заради недостигот на вода во системот.

Сл. 8 — Резултати од полски опити со одгледување на две култури годишно (1976/77 и 1977/78)

ИСКОРИСТУВАЊЕ НА ПОТЕНЦИЈАЛНАТА ПРОДУКТИВНОСТ ВО ПРАКТИКАТА

Иако агроклиматските услови во I, II, а донекаде и во III група реони не го ограничуваат одгледувањето на две култури годишно, таквата тенденција целосно не е остварлива. Во повеќе случаи земјоделските производители, зависно од насоченоста, имаат различна структура на нивско производство, во која некои култури не можат да се вклопат како претпосев или како втор посев. Кај различни структури на производство со плодоредот можат да се планираат комбинации во кои, во поголем или во помал степен, ќе биде застапено одгледувањето на две култури годишно. На графиконот (слика 9) се обидовме да прикажеме неколку можни комбинации на плодореда, во кои учеството на културите во плодоредот е сведено на еден хектар, а и приносот е искажан како вкупен принос на биомаса од сите култури во плодоредот на еден хектар. На пример, ако е застапена само двополка — една година пченица, втора година пченка, во вкупниот принос на еден хектар секоја култура учествува со по 50% од својот принос на хектар.

Сл. 9 — Вкупни приноси на надземна биомаса t/ha, % на искористување на ФАР и искористување на ТВС кај некои претпоставени примери на сеидбена структура

Комбинациите изнесени на сликата 9 се следниве:

I и II (прва и втора) група реони:

1. пченица или јачмен $3/4$ и маслодајна репка $1/4$ (без втори култури)
2. пченица или јачмен $1/2$, сончоглед $1/4$, добиточен грашок $1/4$ (без втори култури)
3. пченица или јачмен $1/2$, пченка $1/4$, сончоглед $1/4$ (без втори култури)
4. луцерка $1/4$, јачмен + пченка $1/4$, грашок + пченка $1/4$, пченица $1/4$ (50% со втори култури)
5. јачмен + пченка $1/4$, грашок + пченка $1/4$, шеќерна репа $1/4$, пченица $1/4$ (50% со втори култури)
6. грашок + пченка $1/4$, јачмен + пченка $1/2$, домати $1/4$ (75% со втори култури)
7. добиточен грашок или инк. детелина + ориз (100% со две култури).

III (трета) група реони:

1. пченица $1/2$ и сончоглед $1/2$ (без втори култури)
2. пченица $1/4$, пченка $1/2$, луцерка $1/4$ (без втори култури)
3. пченица $1/4$, пченка $1/2$, шеќерна репа $1/4$ (без втори култури)
4. јачмен + пченка $1/4$, пченица $1/4$, пченка $1/4$, шеќерна репа $1/4$ (25% со втори култури)
5. добиточен грашок + пченка $1/4$, јачмен + пченка $1/4$, пченица $1/4$, шеќерна репа $1/4$ (50% со втори култури).

Податоците на сликата 9 покажуваат дека за порационално искористување на природните потенцијали, а во врска со тоа и зголемувањето на нивското производство, потребно е во структурата на производството да има што поголема застапеност на две жетви годишно. Без ваква производна ориентација ова подрачје, во однос на рамничарските реони во континентални климатски услови, е во многу понеповолни услови. Само со една жетва годишно искористувањето на потенцијалите, а со тоа и нивото на производството, е за околу 50% помало во однос на комбинациите со користење на радијациона енергија за подолг период на вегетационата сезона. Досегашниот степен на застапеност на одгледување на две култури годишно е мошне низок (од околу 130 илјади хектари по системи за наводнување во СРМ, само на нецели 7 илјади се застапени пострни посеви), па со самото тоа и годишната продуктивност по единица површина е недоволна.

ЗАКЛУЧНИ РАЗГЛЕДУВАЊА

Наведените оценки за потенцијалните можности на анализираните подрачја во производството на храна се однесуваат на поделелското производство, т. е. на оној дел од производството што го сочинуваат основниот, најважниот дел од исхраната —

житата, сончогледот, крмните култури и сл. Кога се говори за некои компаративни предности, некои делови од првата и втората група подрачја, во однос на другите, имаат поголема предност во градинарското и лозарското производство, што во снабдувањето со енергија и протеини не е толку значајно, но е многу подоходно.

Остварувањето на предвидувањата за интензивирање на производството со поголема застапеност на две жетви годишно е возможно под услов сите други фактори на производството — вода, минерална храна, интензивна и квалитетна агротехника и сл. да бидат застапени во оптимална мерка. Од исклучиво значење е водата. Без стабилна снабденост со вода и без совршено стручно наводнување на посевите, во наведените подрачја не е можно било какво интензивирање на производството. Богатството од енергијата од сончевото зрачење во таков случај се јавува како негативен фактор, бидејќи го зголемува делувањето на сушата. Затоа, и при оваа прилика, сакаме да нагласиме дека стопанисувањето со водните ресурси во нашата република е од примарен стопански и општествен интерес.

Неопходен фактор за продукцијата на храна по единица површина (а во врска со тоа и вкупно за Републиката), до границата на предвидените потенцијали, се и општествено-стопанските односи. Имено, основниот, неопходниот дел од храната — лебот, маслото, шеќерот, млекото, месото на пазарот мора да бидат релативно ефтини. Тие се секојдневна потреба на секоја индивидуа во релативно големи количини. Меѓутоа, вложувањата во производството, кои синтетизираат снабдаат во делот на дополнителната енергија, како и износите од вишокот на трудот што се одлеваат за општите потреби на општеството се големи. Затоа овој вид на производство на храна е недоволно акумулативен, а често и со загуби. Таквата состојба производителите на овој основен дел од земјоделството, при сегашните услови на стопанисување, ги доведува до многу мала репродуктивна способност. Од друга страна, интензификацијата на производството во склад со наведените можности на природните ресурси бара брзо реагирање со нови, посовремени техничко-технолошки решенија што, од своја страна, е поврзано со нови поголеми вложувања. Од овие причини во скоро сите развиени земји, во кои во задните децении производството на храна достигна многу висок степен на интензификација, стопанската политика во земјоделството е многу поолеснителна отколку во другите стопански гранки.

Л И Т Е Р А Т У Р А

Adler, E., Klingman, G., Wright, W. (1976): *Herbicides in energy equation*. Weed science, Vol. 24, 99—106.

Gotlin, J., Pucarić, A. (1979): *Specijalno ratarstvo*. I dio, 2 izd. Poljoprivredni fakultet, Zagreb.

Ефимова, Н. А. (1977): Радиационные факторы продуктивности растительного покрова. Гидрометеиздат, Ленинград.

Ивановски, М. (1986): Влијание на агрометеоролошките услови врз порастот, приносот и квалитетот на некои сорти пченица (ракопис), Скопје.

Kabiljo, Z. (1978): *Energetski tok kroz biosferu*. Poljoprivredni pregled, god. XX, br. 3—4, 38—43, Sarajevo.

Кајумов, М. К. (1984): Физиолошко-агрохемиске основе програмирања приноса (превод од руски). Информатор бр. 5, 6 и 7. Југословенски пољопривредно-шумарски центар, Београд.

Карта природне потенцијалне вегетације СФР Југославије (1986). Научно веће вегетацијске карте Југославије, Љубљана.

Лозановски, Р. (1987): Еколошки потенцијали за повећање производње хране у субмедитеранском подручју. Храна и развој. Југословенска научна трибина, Београд, 49—57.

Лозановски, Р. (1988): Агроеколошки потенцијали за поделско производство во СР Македонија. Год. зборник на Земјод. фак. Скопје, том XXXIV, 31—45.

Николовски, М. (1986): Агроеколошките услови во Овче Поле како фактор за одредување на сеидбената густина на одделни хибриди пченка (ракопис), Скопје.

Ничипорович, А. (1970): Некоторые принципы комплексной оптимизации фотосинтетской деятельности и продуктивности растений. Научные труды, „Колос“, Москва.

Odum, E. (1971): *Fundamentals of Ecology*. Third edition. W. B. Saunders Company, Philadelphia — London — Toronto.

Penzar, J. (1960): Неки подаци о глобалној радијацији у Хрватској. Савремена пољопривреда 7—8, Нови Сад.

Поповић, М., Менђар, М., Попић, Љ., Буловић, Ј. (1978): Расподела глобалног сунчевог зрачења над Југославијом. Климатизација, грејање, хлађење, бр. 2.

Ricklefs, R. (1976): *The Economy of Nature*. A textbook in basis ecology. Chiron Press. Inc. Portland, Oregon.

Филиповски, Ѓ. (1955): Природни услови за земјоделско производство во НР Македонија. Зборник на Друштвото на агрон. и земјод. техничари на НРМ, Том I, св. 1, Скопје.

Шашко, Д. И. (1967): Агроклиматическое районирование СССР. М., „Колос“, 335 с.

БИБЛИОГРАФИЈА
НА ДОП. ЧЛЕН РИСТО ЛОЗАНОВСКИ

1950

Плевелите и борба против нив. — Скопје: Народна задруга, 1950.

1952

Хормонални средства за борба со плевелите. — Социјалистичко земјоделство, 1952, 6, стр. 38—43.

1956

Некои поважни принципи од областа на механичката обработка на почвата со посебен осврт на Маљцевиот систем. — Социјалистичко земјоделство, 1956, 5, стр. 41—54.

Плевелите и борбата против нив. — Скопје: Главен одбор на народна техника на Македонија, 1956, — 18 стр.

Придонес кон познавање дејството на некои хербициди на база 2,4D и МСРА врз плевелите во житните култури во Скопска околија / К. Медарски. / Социјалистичко земјоделство, 1956, VIII, 4, стр. 1—29.

1957

Резултати од употребата на ТСА за сузбивање на троскотот (*Cynodon dactylon*), коштанот (*Sorghum halepense*) и др. плевели. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1957, X, стр. 171—185.

Резултати од употребата на калциумцијанамидот (CaCN_2) за сузбивање на плевелите во житните култури. — Социјалистичко земјоделство, 1957, IX, 10—11, стр. 14—23.

1958

Можности за користење на сламата како материјал за хумизација на почвата / С. Поп-Антоски. — Скопје : Стопанска комора на СРМ, 1958.

1959

Агротехника на италијанските сорти пченица во СРМ применети во пракса во производната 1958/59 година и мерки за подобрување. — Републичко советување за пченица, 1959.

1961

Користење на сламата како средство за ѓубрење на почвата. — Современо земјоделство, 1961, 7.

Кус осврт на современата обработка на почвата; практичен прирачник за земјоделските производители. — Скопје: Народна задруга, 1961.

Окопување на окопните култури. — Современо земјоделство, 1961, 5.

Сузбивање на плевелите со хемиски средства — хербициди. — Современо земјоделство, 1961, 2.

1962

Плевелна вегетација по ораничните површини во Пелагонија и нејзиното земјоделско значење. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1961/62, XV, стр. 89—150.

Резултати од испитувања на симазинот и атразинот за борба против плевелите во пченката. — Социјалистичко земјоделство, 1962, XIV, 2, стр. 19—31.

1963

Životni oblici jugoslovenskih korovskih zajednica kao kompleksni indikatori stanišnih prilika / J. Kovačević. — *Zemljište i biljka*, 1963, XII, 1—3, str. 253—260.

Современа обработка на почвата. — Скопје: Народна задруга, 1963. — 38 стр.

1964

Влијание на длабината на орањето во комбинација со ѓубрењето со органски и минерални ѓубриња врз приносите од некои нивски култури на алувиум и смолница / С. Поп-Антоски, Л. Алтарац-Манушева. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1963/64, XVII, стр. 67—87.

Ispitivanje dubine oranja u kombinaciji sa đubrenjem na prinos pšenice na aluviu i smonici / S. Pop-Antoski. — *Zemljište i biljka*, 1964, 13, 2, str. 285—289.

1965

Резултати од употребата на некои триазини за борба против плевелите во памукот. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1964/65, XVIII, стр. 201—208.

Rezultati ogleda sa primenom herbicida na bazi aminotriazina za suzbijanje korova u crvenom patlidžanu, luku i mrkvi / M. Čirkova. — *Agrohemija*, 1965, 9, str. 509—515.

1966

Problemi obrade zemljišta u Makedoniji / S. Pop-Antoski. — *Prvi jugoslovenski simpozijum o obradi zemljišta*. — Kikinda, 1966.

Современи гледишта во обработката на почвата. — Социјалистичко земјоделство, 1966, XVIII, 7—8, стр. 16—26.

1967

Uticaj dubine i načina osnovne obrade na neke osobine smonica i na razvoj i prinos pšenice u sušnim uslovima / S. Pop-Antoski, Lj. Grupče. — *Zemljište i biljka*, 1967, 16, 1—3, str. 111—117.

108

1968

Конкурентски односи меѓу плевелите и пченката и влијанието на хербицидите и меѓуредовата обработка врз елиминирањето на конкуренцијата / М. Јекиќ. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1967—68, XXI, стр. 27—35.

Morfološke promene pšenice, izazvane delovanjem hlorholinhlorida / R. Grupče, A. Gudevski, E. Lozinska. — Agrohemiја, 1968, 5—6, str. 176—181.

Резултати од испитувањата на некои комбинации хербициди на база триазини за сузбивање на плевелите во компирот / С. Поп-Антоски, Љ. Нацева. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1967—68, XXI, стр. 21—26.

Primena novih herbicida u žitaricama sa osvrtom na nove probleme. — Prvo savetovanje o pesticidima: Maribor 7—9 novembra 1968, 14 str.

1969

Dosadašnji rezultati, problemi i aktuelni pravci obrade zemljišta u Jugoslaviji. — Razvoj i aktuelni problemi proučavanja zemljišta u Jugoslaviji. — Budva, 1969.

1970

Палење на стрништата. Потребa и недостатоци. — Ловец, 1970, 4.

Програма за агромелиорации во ЗИК „Прилеп“, погон Долнени и Костинци, 1970 год. / М. Јекиќ, С. Лазарова.

Rezultati ispitivanja upotrebe različitih herbicida za borbu protiv korova u šećernoј repi / S. Pop-Antoski, P. Svetiev. — Agrohemiја, 1970, 3—4, str. 129—136.

Uticaј različitih herbicida na suzbijanje korovske flore strnih žita / S. Pop-Antoski. — Dokumentacija za tehnologiju i tehniku u poljoprivredi, 1970, 8, str. 1—6.

1971

Време и начин на ѓубрење со висококонцентрирани комплексни ѓубриња. — Социјалистичко земјоделство, 1971, XXIII, 7—9, стр. 15—21.

Primena herbicida u suzbijanju korovskih trava u pšenici u SR Makedoniji. — Drugo savetovanje o pesticidima: Bled, 12 i 13 januar 1971, str. 95—100.

Програма за агромелиорации во ЗИК „Прилеп“, погон Тополчани, 1971 год. / М. Јекиќ, С. Лазарова.

Програма за агромелиорации, ЗИК „Прилеп“, погон Славеј, 1971 год. / М. Јекиќ, С. Лазарова.

1972

Основни особини на диамониумфосфатот и неговата примена / М. Јекиќ. — Социјалистичко земјоделство, 1972, XXIV, 7—9, стр. 57—65.

Rezultati ispitivanja antigraminejnih herbicida u pšenici na Kombinatoru „Pelagonija“ / P. Svetiev, V. Jankulovski. — Deseto jugoslovensko savetovanje o borbi protiv korova. — Novi Sad, 1972, str. 121—126.

1973

Влијание на комплексните ѓубриња и начинот на нивното внесување врз приносите на пченицата / М. Јекиќ, С. Поп-Антоски, М. Цекова. — Годишен зборник на Земјоделско-шумарскиот факултет, 1972/73, 25, стр. 49—56.

Застапеност на класестите плевели во некои плевелни заедници во СРМ и резултати од хемиската борба против нив / С. Поп-Антоски, Ј. Нацева. Симпозиум за класести плевели. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1973, стр. 61—70.

Придонес кон познавањето компетициските односи на пченката и *Sorghum halepense* во полски услови / М. Јекиќ, Р. Групче, С. Поп-Антоски. — Симпозиум за класести плевели. Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1973, стр. 201—213.

1974

Можности за поефикасна борба против плевелите кај шеќерната репа со примена на хербицидот *Ethofumesate* / П. Светиевски. — Социјалистичко земјоделство, 1974, XXVI, 10—12, стр. 43—46.

Трстиците како фактор во конзервацијата на езерските екосистеми. — Заштита на езерата во СР Македонија. — Скопје: Совет за заштита и унапредување на човековата средина на СРМ, 1974, 5 стр.

Утицај комплексних ѓубрива, начина и времена нјихове примене на принос кукуруза / М. Јекиќ, С. Поп-Антоски, М. Дžekova. — *Agrohemija*, 1974, 5—6, стр. 185—194.

Утицај разних комплексних NPK-ѓубрива и начина нјиховог уношења на принос и проценат шеќера у шеќерној репи / М. Јекиќ, М. Дžekova, С. Поп-Антоски. — *Архив за полјопривредне науке*, 1974, XXVII, 97, стр. 17—28.

1975

Distribution and Importance of Mediteranean Grass Weeds in Europe. — Proceedings [of the] European Weed Research Society Symposium. Status, Biology and Control of Grassweeds in Europe. — Paris, 1975, стр. 85—95.

Мogućност сузбијања виле косице (*Cuscuta* sp.) у шеќерној репи применом пропизамиди / П. Светиевски, Б. Обедниковски. — *Agrohemija*, 1975, 11—12.

Millium Vernale M. B. An Important Grass Weed in a Part of Yugoslavia. / A. Vilarov. — Proceedings [of the] European Weed Research Society Symposium. Status, Biology and Control of Grassweeds in Europe. — Paris, 1975, стр. 44—48.

Осврт на неке еколошке аспекти примене herbicida. — 11. Jugoslovensko savetovanje o borbi protiv korova. — Novi Sad, 1975, стр. 113—123.

Осетљивост пшенице на третирање са MCPP + dikamb (banvel P) у зависности од фазе пораста. / С. Поп-Антоски, Л. Нцева. — *Савремена полјопривреда*, 1975, XXIII, 9—10, стр. 95—102.

The Evaluation of Glyphosate and Alachlor + Atrazine Programmes for Sorghum halepense L. Pers. Control on Stubbles and Corn / V. Štrbac. — Proceedings [of the] European Weed Reserach Society Symposium. Status, Biology and Control of Grassweeds in Europe. — Paris, 1975, str. 162—169.

1976

Влијанието на некои хербициди врз приносот, плевелите и некои други својства кај новозаснованата луцерка / Ф. Фидановски. — Годишен зборник на Земјоделскиот факултет, 1975/76, XXVII, стр. 51—63.

Влияние комплексных удобрений на сбор сырого белка при выращивании пшеницы в монокультуре / М. Јекиќ, М. Цекова. — VIII международный конгресс по минеральным удобрениям. — Москва, 1976, стр. 258—264.

Uticaj Glyphosate-a u kombinaciji sa Dichlobenil-om u suzbijanju korovske vegetacije u plantažnim vinogradima / V. Petrović. — Jugoslovenski simpozijum o borbi protiv korova u voćnjacima i vinogradima : Peć, 24—26. 6. 1976, str. 445—454.

1977

Осврт на некои проблеми поврзани со примената на хербицидите. — Советување за заштита на растенијата, Охрид, 1977.

Основни карактеристики на реализацијата на научно-истражувачкиот проект „Можности за забрзан развоток на агрокомплексот во ридско-планинските подрачја на Западна Македонија“ / Ѓ. Банџо, Б. Џинлевски. — Реферат одржан на советувањето во Охрид, при потпишувањето на договорот помеѓу ССНО и Републичкиот секретаријат за земјоделство и шумарство, 1977 год.

Uticaj mineralnih đubriva na prinos, sadržaj sirovih proteina i bilans hranljivih materija pšenice gajene u kratkotrajnoj monokulturi / М. Јекиќ, М. Дžекова, S. Pop-Antovski. — Agrohemija, 1977, 5—6, str. 163—176.

1978

Динамика на хербицидите во почвата од гледиште на новата апликација. — Советување за заштита на растенијата, Охрид, 1978.

Mogućnosti upotrebe herbicida Stomp i Lontrel u zavisnosti od korovske vegetacije / T. Kostov, Lj. Naceva. — Savetovanje za zaštitu bilja, Šabac, 1978, 12 str.

1979

Актуелни проблеми во борбата против плевелите во земјоделството / С. Ризински, Р. Групче. — Социјалистичко земјоделство, 1979, XXXI, 4—6, стр. 33—44.

Ефикасност на примената на Суапазин-от сам и во комбинација со други хербициди во сузбивањето на плевелите во пченката, пченицата и грашокот / Т. Костов, Р. Групче. — Социјалистичко земјоделство, 1979. XXXI, 7—8, стр. 71—78.

Metodika laboratoriskih i poljskih ogleda sa herbicidima : Skripta za postdiplomski studij iz herbologije. — Sarajevo : Poljoprivredni fakultet, 1979. — 66. str. + pril.

Методолошки основи за микрореонирање во ридско-планинско подрачје. — Извештај по научно-истражувачкиот проект „Истражувања могућности убрзаног развоја агрокомплекса на брдско-планинском подручју Западне Македоније“, Скопје, 1979.

Разграничување на површините врз основа на релјефот, ерозијата, почвените услови и друго (микрореонирање) / Г. Банџо, Б. Ристевски, Ј. Митриќески, Д. Корнети. — Извештај по научно-истражувачкиот проект „Истражувања могућности убрзаног развоја агрокомплекса на брдско-планинском подручју Западне Македоније“, Скопје, 1979.

1980

Dinamika fitocenoloških odnosa u korovskoj sinuziji pšenice, izazvana plodoshmenom i primenom nekih herbicida / R. Grupče, E. Lozinska, T. Kostov. — Prvi kongres o korovima : Banja Koviljača, 12—14. VI 1980, str. 287—305.

Можности за интегрална борба против плевелите со употреба на хербициди во лозови насади / Т. Костов, А. Грковиќ. — Социјалистичко земјоделство, 1980, XXXII, 4—6, стр. 41—50.

Образование кадрава у herbologiji / Т. Šarić, D. Božić. — Prvi kongres o korovima : Banja Koviljača, 12—14. VI 1980.

Rasprostranjenost divljeg ova u svetu i Jugoslaviji / S. Čuturilo, R. Grupče. — Fragmenta herbologica Jugoslavica, 1980, 9, 2, str. 69—77.

Suzbijanje korova herbicidima u šećernoј repi na području Kosova / T. Kostov, R. Grupče. — Agrohemija, 1980, 5—6, str. 195—203.

Uticaј monokulture i plodoređа i nekih herbicida na hidrički režim gajenih biljaka i korova / R. Grupče, M. Mulev, Lj. Grupče. — Prvi kongres o korovima: Banja Koviljača, 12—14. VI 1980, str. 273—285.

Uticaј plodoređа i primene nekih herbicida na dinamiku fitocenoloških odnosa korovskih sinuzija u kukuruzu i suncokretu / R. Grupče, T. Kostov, Lj. Naceva. — Prvi kongres o korovima: Banja Koviljača, 12—14. VI 1980, str. 307—321.

Uticaј plodoshmena i nekih herbicida na količinu semena korovskih biljaka u zemljištu / R. Grupče, E. Lozinska. — Prvi kongres o korovima: Banja Koviljača, 12—14. VI 1980, str. 347—354.

1981

Ispitivanja kompleksnih đubriva u uslovima monokulture pšenice / M. Jekić, M. Džekova. — Agrohemija, 1981, 9—10, str. 345—358.

Начин на примена на хербицидите од токсиколошка гледна точка. — Симпозиум за токсикологија на хербицидите, Струга, 1981.

Hidrički režim kukuruza u različitim uslovima gajenja / Lj. Grupče, R. Grupče, M. Mulev. — Fragmenta herbologica Jugoslavica, 1981, 10, 2, str. 31—44.

1983

Mogućnosti proizvodnje crnog luka i arpadžika bez okopavanja / T. Kostov. — Fragmenta herbologica Jugoslavica, 1983, 12, 1, str. 5—12.

Некои агроколошки аспекти во борбата против плевелите. — Социјалистичко земјоделство, 1983, XXXV, 1—3, стр. 1—14.

Rezultati o suzbijanju korova herbicidima u nautu (Cicer arietinum L.) / T. Kostov. — Savremena poljoprivreda, 1983, 31, 7—8, str. 377—382.

Rezultati suzbijanja korova herbicidima u mrkvi / T. Kostov, T. Tudžarov. — Fragmenta herbologica Jugoslavica, 1983, 12, 1, str. 13—19.

1984

Energetske osnove borbe protiv korova. — Drugi kongres o korovima: Osijek, 19—21. VI 1984, str. 85—93.

Енергетски основи на заштитата на растенијата / Ф. Пејчиновски. — Социјалистичко земјоделство, 1984, XXXVI, 1—3, стр. 37—57.

Promene florističkog sastava korovskih zajednica strnih žita i kukuruza kao posledice dugotrajne primene herbicida i drugih mera / K. Mijatović. — Drugi kongres o korovima: Osijek, 19—21. VI 1984, str. 21—44.

Utica herbicida i okopavanja na prinos nekih povrtarskih biljaka / T. Kostov, T. Tudžarov. — Drugi kongres o korovima: Osijek, 19—21. VI 1984, str. 355—363.

1985

Mogućnosti suzbijanja korova herbicidima u peršunu / T. Kostov, T. Tudžarov. — Fragmenta herbologica Jugoslavica, 1985, 14, 1—2, str. 137—144.

1987

Ekološki potencijali za povećanje proizvodnje hrane u submediteranskom području. — Jugoslavija u razvoju. Hrana i razvoj. — Jugoslovenska naučna tribina, Beograd, 1987, str. 49—57.

Божин Павловски

БОЖИН ПАВЛОВСКИ е роден на 7 јануари 1942 година во Жван, Демирхисарско. Дипломирал на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје по предмет историја на книжевностите на народите на СФРЈ. Работел како ветеринар, филмски критичар, уредник. Сега е раководител на издавачката куќа „Мисла“ во Скопје.

Автор е на пет високо оценети романи, две книги раскази, натопис и неколку сценарија. Еден е од најпреведуваните македонски писатели на други југословенски и странски јазици. Основач е во 1965 г. на издавачката куќа „Мисла“, која се вбројува меѓу најуспешните издавачки куќи во СФРЈ.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

СИДАЊЕ НА СЕНКАТА

(ОДЛОМКА ОД РОМАНОТ „ВРАЌАЊЕ ВО СКАЗНИТЕ“)

Абдула Чолакот сè почесто остануваше в постела; треската што му го зафакаше телото понекогаш траеше цел ден. Мелиха го покриваше со три јамболии, му ја мачкаше кожата со некаков азиски балсам што го донесе инспекторот Хилми. Откако се изредија неколку екими што се згодија на пропатување низ Долината на Славеите, од кои еден Италијанец го исече месото на раната сè до коските, почнаа да повикуваат разни оци, попови и тревари со магична дарба. Извесно време гнојот престануваше да се цеди, на местото од пресечената рака се формираше здрава кожинка, меѓутоа, преку ноќ раната отекуваше, поцрвенеуваше и набрзо се отвораше. Некој солунски езаџи, односно аптекар, ја позоли со прашоци од кои болниот ќе се отруеше.

Монахот Јоаким, кој беше замолен да помогне, на Абдула му даде три совети: да отспие една ноќ во шумата наречена Аткорија за да види утрото како пасат дивите коњи, да прати гласници по вилаетот кои ќе го пронајдат и откупат житието на светите Солунски апостоли, не званичното туку она другото што се разликува од дотогаш познатите раскажувања, а како трето, да ѝ подари камбана на православната црква Света Пречиста во селото Егри. Абдула помисли дека ќе биде лесно да отспие во Аткорија и со добри пари да го откупи житието; почна да се прашува во која нахија спаѓа тоа село Егри. Не се сеќаваше дали можеби некогаш ја ограбил таа православна црква, или го заклал свештеникот.

Го побараа уште еднаш Јоакима и го донесоа пред болниот. И додека ги сожалуваше очите на Абдула што светкаа како на магаре што умира, монахот ја кажа целата вистина. Дека камбанаријата е разурната пред околу педесет години, во една страшна зима, кога христијаните од Егри се противеле да ја примат муслиманската вера. Но, пред да се згоди тоа, жителите му се обратиле на царскиот двор со молба да изградат нова црква и поголема камбанарија. Измина половина век, дозволата сè уште не е добиена, па сега, колку да се спаси барем легендата, нужно е да се поправи старата камбанарија и да се постави нова камбана. За толку ситна работа царскиот двор не издава ферман, велеше Јоаким, туку некој добротвор кој ѝ згрешил на таа црква

би можел да го поднесе целиот трошок. „Што сум ѝ згрешил на Света Пречиста од Егри, бре шејтан?“ скокна Абдула од постелата; болките пак го вратија назад. „Таму си крстен, по желба на татко ти Менела!“ одговори монахот и стана да си оди. Болниот не се возбуди, но продолжи да се распрашува за камбанаријата; дали се наоѓа до ѕидот на црквата, дали е градена од дрво или од камен. Вети да потроши шеесет златни лири, да ја подигне од темели, широка два, висока девет аршина.

Верно, здравјето му се подобри, иако не презеде ништо за камбанаријата во Егри. Лесно е тоа, си мислеше, ќе го одврзе кесето и камбаната ќе се искачи девет аршина повисоко. Сега го загрижуваше есенскиот род, па две седмици ја надгледуваше работата во полето. Пченката се обра, се искати, се исуши и одлегна во дрвените кошови, во градините остана само зелката и празот, од прозјето се направи малку вино, другото беше однесено на солунскиот пазар. Се обра доста сончоглед што беше разменет за буриња зејтин што се продаваше во бакалницата. Тутунот висеше на илјадници низалки, но сè уште не беше смекнат за аргатите да го калапат. Тој поседуваше бавча со портокали и мандарини во Филипино, но плодовите не беа зрели за берење; смоквите ги исуши и веќе ги изложи на тезгите во бакалницата. Така, годинашниов род испадна над сите очекувања, дотече голем приход, меѓутоа, на Абдула Чолакот пак му се влоши здравјето.

Во едно дождливо пладне, кога се враќаше од камфорните терми, каде што проба да ја суши раната, во придружба на посинокот, Абдула Чолакот застапа пред крстот на гробот во кој лежеше неговиот другар Јашар.

„Саме, синко, зошто не го пренесовме во муслиманските гробишта?“ праша и се наежи по кожата.

„Не дава мајка му!“ одговори Саме загледан во небото што се муртеше.

„Што стана со неговиот вранест коњ?“ се интересираше едноракиот потоа.

„Велат дека сега на него јава Павле Зингов!“ одговори посинокот.

„Ако ми подари алах здравје ќе организирам уште една потера!“ се завета Абдула Чолакот.

Одеднаш му пристуде во телото, го чапна најлоша треска, не можеше да стои ни да седи. Во главата му се војваа убиените другари, не само Јашар, туку и тројцата делибаши: Мехмед Дурмиш, Хусеин Осман и Хасан Али. Сфати дека неговата болест не го подјадува само телото, туку и душата. Не сврати во Левена да ги казни жените, не ги откри убијците во Болетин. Претпоставуваше дека сите конци ги држи Христо Дреновче, кого сè поретко го гледаше, зашто овој повеќе време остануваше во Солун. А зошто да не го издедне во крепоста спроти бившиот конак на Лабурди беј и да го покоси со новата пушка, се праша Абдула кога веќе завлезе во муслиманските сокаци.

Тогаш погледот му го привлекоа темелите на трговската кука Стамболија, што се подигаше на доста голем простор. Работата му се виде како напредната, сидовите, на кои пееше еден калфа, беа повисоки од човечки бој. Значи, Атанас Прдешли лаже дека ноќе го урива она што се сида дење, му проструи во главата на Абдула; се завета да му го пресече и другото уво. Но треската се засили, болките од раната го зафатија целото тело; отпрво го изгуби видот, потоа се навали кон вратот на коњот и падна на земја.

Тројцата браќа Груеви, прочуени мајстори од Смилево, што ја сидаа трговската кука Стамболија, ги фрлија мистриите и му дојдоа на помош; со помошта на Самета го однесоа Абдула во конакот. Откако се вратија на градилиштето веќе не им се работеше. Си ги измија рацете со груб сапун за да ја отстранат смрдешината на гнојот од раната, покрај шише со ракија што шеташе од уста в уста, се курдисаа под смоквините дрвја што ги отфрлаа лисјето. Најстариот, Вангел или Ангел, раскажуваше за сидањето на некој мост на реката Карасу или Црна, во мариовските клисури. Калфите слушаа внимателно со подзинати усти, додека средниот брат Силјан и најмалиот Велјан се смешкаа како некои подбишеги. Или не веруваа во приказната, или ја чуле порано.

„Мостот е граден многу солидно, од вистински мајстори. Тие четвртести гранитни камења му одолеаја на временскиот заб, иако столбовите малку се нагризани. И натписот со името на градителите е излижан од плисоци на водата, така што не може да се прочита. Тука пред сто години поминал војсководецот Мурат и допишал на турски: „Семокниот бог да го направи славен низ времињата“. Толку многу бил задоволен од мајсторите и од мостот што решил да законачи во најблиските ливади. Додека ја тесале плочата, војниците откопале од тињата чудна метална кола, како и многу човечки и коњски черупки!“ заврши Вангел со приказната и подаде рака по шишето со ракија.

„Оди сега, барај го тој мост!“ се пошегува Силјан.

„Мораш да ја цапаш реката, ако сакаш да преминеш во Беломорска Македонија!“ додаде Велјан и ги задолжи калфите да ги соберат алатите.

Откако се испи ракијата, тајфата отиде во меаната на Христо Дреновче. Беше настапила црна ноќ, дождовите се токмеа да се истурат; ни ѕвезди ни месечина. Христо Дреновче не се чувствуваше среќен, дека растрган меѓу Солун и Болетин, му се одмили да ги двори гостите. Тамбурџијата Пита беше исто така лошо расположен, ќе засвирише и на половина, само што другите почнале да уживаат во звуците, тој престануваше. Се жалеше дека некој му ја украде козата сосе јариња. Човекот со дебели глас беше пијан како тапа, не спомнуваше ни бунтовничка земја, ни лижење на петици. Ракијата се точеше во чокани, поради чадот многумина кашлаа; момците изнесуваа ваганки сирење што смрдеше. Изби тепачка меѓу двајца рибари од крајезерските села, паднаа обвинувања за некое потопено кајче.

Виде-невиде, мајсторот Вангел се послужи со итрина и почна да раскажува за зидањето на првобитниот камен мост во Скопје. „Мостот го зидаа тројца браќа“ почна со цигарата во уста „од Велигден до Митровден, така, седум години, но сè уште не можеа да го видат крајот на работата! На средниот брат косата му обеле побрзо одошто на најстариот! Откако сфатија дека бесната вода на Вардар си бара жртва, тие се договорија да купат јагне. Живо го засидаа цицалчето, но поројот што надојде од Полог им го однесе сосе камењето! И на најмладиот сидар му обеле косата. Од покриената стара чаршија купија петел чиј глас се слушаше до Бањите во Катланово, го засидаа иако тој пискаше како да проколнува. Надојдоа големи води од кањонот на Матка, го поплавија целото поле и дел од куќите, градбата ја растурија. Најстариот сидар ја изгуби црната коса, преку ноќ оќелаве. Утрото ги собра браќата и кажа што сонил; дека за курбан ќе мора да се жртвува една од нивните жени. Мудруваа така до пладне за да решат дека ќе ја засидаат онаа невеста која во наредниот ден прва и најрано ќе го донесе ручекот. Како што се договорија, така и постапија. Сонцето ги огреа питомите скопски гори, речиси ги позлати градините околу Вардар. Колку што работеа мајсторите, повеќе сиркаа скришно во друмот. Едно време пристигна жената на средниот брат, која беше и леунка. Мајжот не сфати дека браќата го прелажаа кога им наредија на своите невести ручекот да го донесат колку што можат подолна. Така, додека пиркаше ветерот од Шар Планина кон градот Кожле, жената на средниот брат ја засидаа во средниот свод. А таа си имаше дете пеленаче што остана дома неподоено. Арно ама, не поминаа ни четириесет дена по завршувањето на мостот, се јавија знаци и промени. Откако ќе платеа друмарина кај сејмените, мештаните врвеа полека како здивот да им слегол в петици; дека брановите шумолеа како да пее тенок глас на дете. А пак средниот свод почна да наликува на отворени женски гради на кои се кршат ветровите и разнесуваат по рамницата плач на дете и врисоци на мајка. Трговците со кожи велат дека тие гласови се провираат и низ клисурите на Демир Капија, но стануваат многу послаби, како да се дават во распенетата вода што му се доближува на морето. Што е најпотресно, и денес крај сводот на мостот истекува пенлива вода како млеко. А младите невести слегуваат во ништо доба, ја црпат течноста, ја пијат, ги мијат градите; да не им секне млекото, оти многу деца раѓаат!“ заврши сидарот Вангел и по крена чоканот за да наздрави.

„Многу си го фалиш занаетот!“ извика човекот со дебел глас кој во меѓувреме се подотрезни.

„Јас не зидам мостови, туку куќи!“ се правдаше Вангел и од Христо Дреновче поведе чокан полн со фракија.

„Што не раскажеш за оние робови низ полено кои остануваат гладни откако ќе ја оберат пченката!“

„И следната ноќ ќе биде долга!“ се насмевна Вангел.

„Не знаеш ништо за тутунарите!“

„Сум видел бегови по стамболските меани кои умираат од клетвите на нашите тутунари со недопушени лулиња!“ воздивна мајсторот Вангел и му плати на тамбурџијата да свири.

„Сто години да свирам, пак не ќе заработам за коза!“ се пожали Пита, но ги пушти звуците да шетаат по облаците на чадот во меаната; потоа запеа.

Христо Дреновче стоеше намуртен крај бурињата, послужуваше заедно со момокот; сам наплатуваше. Наврати Стамена, облечена во поширок фустан од некоја кафена, памучна ткаенина, некако позгоена во образите и во вратот, го извести мажот дека биволарот Хисни чека во дворот. Овој нервозно одмавна со рака, рече „Нека почека“, се налакти на тезгето и уште долго ги слушаше волшебните приказни на мајсторот Вангел. За големата риба со две глави што се покажувала во Преспанското Езеро, за живата болест што ги напаѓала лозјата под Пирин Планина, како и за бродот „Македонија“ што потонал во океанот. Едно време повте да го праша каде научил да раскажува така, но брзо се повлече. Да не го наречат прост и мизерен, наспроти умешноста да го удвојува капиталот на секои две години. Воздивна, колку од незадоволство кон себе, толку од завист кон вештиот мајстор. Потоа излезе надвор.

„О, Христо ефенди, донесов лош абер!“ извика Хисни и стана од сламата на која седеше крснозе.

„Роса да не е болна?“

„Не, туку сидовите на трговската куќа се урнати!“ одговори Хисни и го зеде фесот в раце.

„Нели газдите се твои пријатели?“ праша Хисни, како да се кае што дошол во дворов.

„Врнеше ли ноќеска?“ Христо погледна во вировите што светкаа низ темницата.

„И грмеше, не само што небото истураше!“ одговори Хисни и фати да се повлекува кон портата.

„Ќе ги прашам мајсторите за курбанот!“ извика Христо Дреновче, колку задоволен дека отворањето на трговската куќа Стамболија ќе задоцни, толку збунет од моќта на болниот Абдула, кој веројатно наредил да се урнат сидовите.

Браќата Груеви, како и калфите, отрчаа на градилиштето. Силјан беше доста пијан и пееше надолу по сокакот, како да не сфатил што го снашло. Вангел ги искваси нозете до колена, застана среди градбата и фати да витка цигара. „Не се урнати сидовите до темел, но ќе мора да се президаат“, ценеше додека се морничавеше од утринскиот студ. Малку по малку, темницата се проретчи, источното небо беше разведрено, сега видноа дека штетата е рамна на пет дена асолно сидање. Кога веќе се јавија четворицата муезини од минарињата, зачудија оцаците по куките, вревата се измеша; рикаа магариња, се натпејуваа петли, лаеја кучиња, далеку некаде одекна истрел од пушка. Дуваше студен ветар што ја тресеше водата од дрвјата сосе пожолтените лисја.

„Може ли да падне снег?“ се праша гласно Силјан.

„Овде е многу потопло одошто во нашите краишта!“ одговори Велјан.

„Снежните намети речиси не се задржуваат повеќе од два дена!“ објасни еден калфа кој беше роден во Долината на Славеите.

Вангел ги разгледуваше урнатите сидови, проценуваше како да спаси барем некој темел, каде е туркано со раце, каде со алат, плукаше на влажната земја, клоцаше помали камења, беше огорчен во душата.

„Денес нема да работиме!“ рече најпосле и ја фрли цигарата недопушена.

„А што ќе правиме?“ сакаше да знае Силјан.

„Ќе размислиме за курбан!“ одговори Вангел и го прескокна сидот.

Тогаш од полето идеше монахот Јоаким, качен на маска што беше претоварена со вреќи, целиот искиснат. Мајсторите се чудеа од каде се враќа овој калуѓер, дали можеби тој не ја разурнал градбата. Калфите што го познаваа како учен и световен човек ги симнаа капите за да го поздрават, му ја укажаа сета почит. И Вангел брзо сфати дека тој не би им сторил никакво зло, му рече „Поможи боже“ на што монахот одговори „Сега и секогаш“ и ја постави десната рака на градите.

„Кога се граделе црквите во Прогром задолжително во темелите се всидувало јagne, петел или барем човечка сенка!“ рече Јоаким од маската.

„Како може да се засида сенката?“ се чудеше Силјан.

„Мајсторите биле толку вешти што знаеле да ја измерат сенката на човекот кој минувал оттука!“

„И да ја засидаат?“

„За сите времиња!“ одговори Јоаким во одење, зашто маската не застана.

„А човекот што останувал без сенка?“ упорно прашуваше Силјан.

„Тој останувал дух во црквата и околу неа!“ одговори Јоаким оддалеку.

Вангел не размислуваше многу време, стрча по маската и го престигна монахот. Еден старец во парталава облека, со измастен турбан на глава, водеше севгар волови и се лутеше. Под стреите на плевните се даваа кучиња и си ја преземаа коската. Болетин се будеше со тракање на запрежни коли и повици на овчарите по оокаците.

„Да си на мое место чија сенка би засидал?“ се осмели да праша Вангел и го почеша тилот.

„Не сум ти сирнал во душата!“ одговори Јоаким и ја запре маската.

„Ме стави на голема мака!“ призна Вангел и се откажа да моли понатака.

„Зошто да не ја засидаш сенката на Абдула Чолакот?“ праша Јоаким откако го здогледа Атанас Прдешли како ги полни коритата со вода.

„Мислиш ќе можам да ја измерам?“

„Неговата сенка е добро порабена, дека тој се огреши во верата!“ одговори Јоаким и ја спотера маската по сокакот кон манастирот Прогром.

Вангел им нареди на калфите да ги уриваат сидовите и да го сортираат градежниот материјал. Наредниот ден ги прати своите браќа со поштенската кочија во Солун, да прикупат шајки, туткал, конци и нешто за охрана; самиот отиде во бакалницата на Абдула Чолакот и купи балонче со ракија. Им даде на момочите по неколку пијастери за да се почестат, ги распраша за здравјето на господарот. Потоа се мушна во месарницата и побара бут од јаре. Вештиот, крупен месар со распетлана риза и намастени мустаки брзо го измери месото.

„Да му го пратиш на господарот Абдула заедно со ракијава и да му однесеш порака за стогодишно здравје!“ му рече Вангел на месарот.

„Кој си ти?“ грубо запраша месарот откако го зеде месото и ракијата.

„Страдалник што се излечи од најтешка болест!“ одговори сидарот и му кажа дека сега работи на градилиштето од трговската кука Стамболија.

Месарот го измери од коса до петици, ја нишаше главата и го следеше како слегува по сокакот; потоа се искачи во одаите на господарот.

На квечерината, кога небото се разведри и се виде како заоѓа сонцето, Вангел сè уште чепкаше околу темелите и ги караше младите калфи дека не ја довршија работата. Еден сид од западната страна не беше чепнат, иако мораше да се урива. На растојание од десет чекори стоеше биволарот Хисни и ја причекуваше Роса да се врати од бакалницата. Децата што гледаа унери преку целиот ден веќе исчезнаа подома, гладни или жедни. По сокакот доаѓаше Абдула Чолакот, прикрепуван од Самета; беше нашол сили да се види со добротворот кој му испрати поздрави за долг живот.

Вангел го следеше низ дупката во сидот; сега му се виде покус и некако грбав, иако вчера се изнамачи додека го теглеше неговото грамадно тело. Фати да се прашува како ќе му ја измери сенката кога веќе зајде сонцето. Која сенка, подолгата или покусата, онаа што се издолжува попладне или онаа што се смалува напладне, се чудеше. Да не се подбиваше монахот со неговата вештина? Пред да стигне Абдула до сидот нему му текна како ќе постапи, ја фрли мистријата долу, самиот застана горе. Барем ќе му го измери телото, мислеше, а за сенката ќе размисли подоцна.

Отпрво Абдула му се заблагодари за вчерашната помош, кога на друм снеможе, а мајсторите го пренесоа во постела. Потоа и

за месото и ракијата, како и за топлите зборови. Вангел се понесе како скроман човек, кому другите му направиле многу добри дела. „Земјава ќе ја огнасиме, ако не си помагаме!“ додаде чукајќи со чекан по камењето. Семе разговараше со Хисни, додека Абдула се војваше околу сидот и мајсторот; сакаше да биде така, луѓето да си подаваат рака, ама не веруваше дека тоа може да се оствари.

„Кому му пречеа овие темели?“ промрморе и заграби потсушен малтер во раката.

„Брзо ќе ги обновиме, тоа не ме загрижува!“ излажа Вангел.

„Алах да ти даде сила!“ возврати едноракиот.

Настапи долго молчење, одсвонуваше само свекотот на камењето што ги циткаа калфите.

„Велиш си се избавил од најтешка болест?“ се осмели најпосле Абдула Чолакот.

„Козјата маст прави чуда!“ побрза Вангел.

„Жими верата, не сум помислил на тоа!“ призна Абдула.

„Измешана со овчата!“ додаде мајсторот и се навали на сидот.

Додека едноракиот изразуваеше целосна збунетост, царејќи се со болните очи и крепејќи го телото со рака на сидот, Вангел го меркаше со јагленче меѓу прстите. „Ќе сакаш да ми ја подадеш мистријата?“ замоли и покажа на земјата.

Абдула се наведна и потоа одвај се исправи, му се измести ковче во крстот додека му го подаваше алатот на мајсторот. Овој направи црта со јагленот во каменот и, убеден дека му ја измери височината, фати да му раскажува за лекот. „И јас, побратиме, мирисав на земја, ни екими ни езации ми домагаа! Еден столар во Смилево веќе ми го стокми ковчетот, а попот се готвеше да ме отпее! Арно ама, сонив дека треба да се отселама в планина! Така, на Плакен, ако појадував овчо млеко, задолжително вечерав козјо сирење! А пак ручав овча маст измешана со козјата или обратно!“ заврши Вангел и со напор ја оокри насмевката.

„Жими алах, така ќе сторам! А мора да се оди дури в планина?“ праша Абдула.

„Не мора, ама е посигурно!“ одговори Вангел.

„Така ќе направам, Семе ќе дојде со мене!“ си вети Абдула Чолакот. „Ако оздравам ќе ти пратам три пролетни јагниња!“ додаде на разделбата, мошне благодарен.

Вечерта мајсторите Груеви се најдоа во меаната на Христо Дреновче заедно со другите постојани гости. Отпрво се зборувааше за неуспешниот обид да биде отруен игуменот Георгиј, па за пожарот што беснееше во селото, кое од едната страна на Вардар се викаше Невестино, а од другата Кадана, за долгото отсуство на странецот од утманска фамилија, но и за болеста на Абдула Чолакот. „Ако сме асли мажи не треба да му дозволиме природна смрт!“ велеше дебелиот глас од темницата. За Христо Дреновче сега не беше од важност дали некој ќе го убие или

самиот ќе згасне како свеќа што се топи преку гнојавата рана. Тамбурџијата вечерва беше особено расположен; свиреше и пееше за јунаштвата на Марко Крале и слични на него. Сидарот Вангел го дополни со приказни за македонските ајдути што зимувале во пештерите, откако јатаците ќе им го свртеле грбот. За Христо Дреновче сето ова беше здодевно и познато, послужуваше додека имаше волја за работа, потоа излезе надвор.

Беше убава есенска вечер, со посеани ѕвезди по небото; седна на дрвените скали. Додека си замислуваше како е сега во неговиот солунски дом, што прави Цвета сама, дали ѝ недостига тој, од меаната се појави Вангел Груев. Запали цигара во мракот, вдиша од остриот воздух, им се доближи на скалите.

„Ајде да пазариме изградба на складови во пристаништето!“ предложи Христо Дреновче.

„Ние сме доста скапи мајстори!“ одговори Вангел.

„Такви ми требаат!“

„И не брземе многу!“

Портата се подотвори сама, тројца коњаници влегоа во дворот. Христо отрча да им укаже гостоприемство; додека се поздравуваше и ги прашуваше за јуначкото здравје, момците ги презедоа уздите и коњите.

„Давај вечера и топла постела!“ побара Катин Измиров, само што слезе од белиот ат; последниот збор му се заплетка околу јазикот.

„А јас би испил ока вино!“ рече Устијан Данев, тресејќи ја правта од излитената офицерска униформа.

„О, Христо ефенди! Зошто не држиш жени во конаков?“ се јави третиот Ештреф Капитан, кус и слаб, со турбан на главата.

„Бевте во Прогром?“ се интересираше Христо Дреновче, како да му шепоти на офицерот.

„Да се одмориме, потоа ќе ти раскажеме сè!“ одговори Ештреф Капитан.

Христо ги поведе горе по скалите, Вангел се врати во меаната. Воздухот смрдеше на цигари и тутун, чадот ги дразнеше очите. Сега човекот со дебел глас беше качен на бурињата, не го слушаше момокот кој го молеше да слезе долу, туку држеше говор за скапаната душа на империјата, за гладот што ги убива сиромасите во Долината на Славеите, како и за некоја болештина што коси во Болетин и по околните села.

Вангел му се доближи на тамбураџијата Пита кој на светлината од едно кандило менеше жица, му нарача чокан ракија и го праша дали знае нешто повеќе за болеста. „Само од слушање, ништо со очи не видов!“ призна овој. „Носачи и слуги изнесувале мртвци и ги фрлале во некоја јама!“ додаде потоа. На сидарот сега му се измеша сè, го болеше главата, стомакот му се превртуваше.

„Разбра колку подло му ја зеле сенката на војводата Манасе?“ го праша тамбурџијата откако ја поправи жицата.

„Кога го убиле?“ се зачуди Вангел.

„Не го убиле туку му ја украде сенката!“ објасни тамбурџијата. „Веќе никој никој не верува! Се прашувам колкав е бројот на предавниците! Жив или мртов се бараше Манасе, а кому му пречеше тоа чесно горско пиле?“ тамбурџијата брзо пишеше.

„Кој го предаде?“ се интересираше сидарот.

„Некој како Христо Дреновче!“ шепна тамбурџијата. „Војската го сардисала во крепоста, зад конакот на Лабурди беј! Престрелката била жестока, Манасе покосил седум војници, не се предавал! Го раниле во ногата, другарите го пренесле на грб во коријата, арно ама, не можеле да го превалат врвот! Војската се искачила на сртот, се отворил огон во гората! Битката траела до стемнување, сите другари на Манасе биле избиени! Само тој, иако ранет, успеал да се извлече од обрачот, но потоа, кога ја прецапувал реката Вардар не можел да се изначуди дека зад себе не оставал сенка!“ заврши пијаниот тамбурџија и фати да крои песна за Манасе. Дури сега сидарот Вангел се убеди дека не сврши никаква работа со ракијата и месото што му ги подари на Абдула Чолакот, оти ќе мора сенката да ја засидува на друг начин.

БИБЛИОГРАФИЈА

НА ДОП. ЧЛЕН БОЖИН ПАВЛОВСКИ

ИЗДАНИЈА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

1967

Миладин од Кина. — Скопје: Мисла, 1967.

Кн. 1: Розија. — 221 стр.

Кн. 2: Василие. — 155 стр.

Фантасти. — Скопје : Македонска книга, 1967. — 118 стр.

1969

Лудисти. — Скопје : Мисла, 1969. — 119 стр.

1971

Македонците зад екваторот. — Скопје: Мисла, 1971. — 141 стр.

1973

Дува. — Скопје : Мисла, 1973. — 291 стр.

1977

Вест Ауст. — Скопје : 1977. — 367 стр.

1984

Одбрани раскази и записи. — Скопје : Култура; Мисла, 1984. — 308 стр.

Црвениот хипокрит : роман за немоќта и моќта. — Скопје: Македонска книга; Мисла, 1984. — 359 стр.

1987

Уткини соседи : пофалба на природата. — Скопје: Македонска книга, 1987. — 341 стр.

1988

Болеста на коренот : раскази / поговор Георги Старделов. — Скопје: Мисла, 1988. — 168 стр.

1976

Австралија, Австралија : сценарио за долгометражен документарен филм. — Скопје: Вардар филм, 1976.

ПРЕВОДИ ВО СФРЈ

1974

Miladini nga Kina. — Prishtinë : Rilindja, 1974. — 223. стр.

1975

Миладин из Кине / [превео с македонског Митко Маџунков]. — Београд : Просвета, 1975. — 166 стр.

1978

Na prepihu / [prevedla Nada Carevska]. — Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978. — 245 стр.

1979

Vest Aust : roman / preveo s makedonskog Mitko Madžunkov. — Beograd : Prosveta, 1979. — 251 стр.

1981

West Aust / [prevedla Nada Carevska]. — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981. — 421 стр.

Hotel Duva / preveo sa makedonskog Risto Vasilevski. — Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1981. — 235 стр.

1982

Vest Aust / [përktheu nga maqedonishtja Adem Gajtani]. — Prishtinë: Rilindja, 1982. — 329 стр.

1985

Rdeči hipokrit / [prevedel Panče Carevski] — Ljubljana : Prešernova družba, 1985. — 2 св. 348 стр.

Crveni hipokrit: roman / preveo sa makedonskog Mitko Madžunkov. — Beograd : Narodna knjiga, 1985. — 225 стр.

1988

Совини суседи. — Београд: Народна књига, превод Митко Маџунков, 1988. — 288 стр.

Hipokriti i kuq. — Priština : Rilindja, 1988. Во 172 продолженија во истоимениот весник.

ПРЕВОДИ ВО СТРАНСТВО

1968

L'ombra di Radovan. / Traduttore Giacomo Scotti. — Padova : Europa arte, 1968. — 92 стр.

1977

Duva / traducere de Dumitru M. Ion; postfată de Dinu Flămând. — București : Editura Univers, 1977. — 284 стр.

128

1979

Western Australia : roman / traduit du macédonien par Maria Bezanovska. — Paris: Les Editeurs Français Reunis, 1979. — 312 ctp.

1980

Hotel Dúha / [translation Ján Sirácky]. — Bratislava : Smena, 1980. — 206 ctp.

1981

Western Australia: roman / în românește de: Dumitru M. Ion și Carolina Ilica; cu o postfată de: Titus Vișeu. — București : Cartea românească, 1981. — 368 ctp.

1982

Goyest Aoust : mythistorēma. — Thessalonikēs : Paratērētēs, 1982. — 315 ctp.

1986

Ipocritul / în românește de: Dumitru M. Ion și Carolina Ilica. — București : Cartea românească, 1986. — 294 ctp.

1988

West Aust / translation Dr Ján Sirácky. — Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1988. — 328 ctp.

Czerwony hipokryta / translation Grzegorz Latuszyński. — Warszawa : Wyd. Książki i Wiedzy, 1988 — 336 ctp.

Блаже Ристовски

Д-р БЛАЖЕ РИСТОВСКИ е роден на 31 март 1931 година во с. Гарниково (Кавадаречко). Студирал историја на книжевнос-тите на народите на СФРЈ на Универзитетот во Скопје, каде што во 1965 година ја одбранил докторската дисертација „Крсте Ми-сирков (1874—1926) — живот и дело“. Работи како научен совет-ник во Институтот за национална историја во Скопје.

Во својата богата научноистражувачка работа посебно вни-мание ѝ посветува на историјата на македонската литература и воопшто на културната историја во контекстот на развојот на македонската национална мисла и на македонското усно народ-но творештво.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 г.

НАЦИОНАЛНАТА ПРОГРАМА НА МАКЕДОНСКОТО НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНО ДРУГАРСТВО ВО ПЕТРОГРАД

Во историскиот развиток на движењето за културно-национална еманципација и општествено-политичка афирмација на Македонците се создадени или се и публикувани поголем број програмски документи. Меѓутоа, сè уште немаме научен поглед, ниту пак сумарен преглед на овие појави и процеси во Македонија во XIX и XX век. Особено во состојби кога веројатно најзначајната документација од ваков карактер ни останува сè уште наполно недостапна, надвор од нашата земја. Па сепак, според сегашните сознанија, формулираната програмска концепција на Македонското научно-литературно другарство во Петроград ја претставува всушност првата комплетна и комплексна национална програма на Македонците, дефинирана уште при основањето во 1902 година и развивана и прилагодувана според историските реалности сè до Првото заседание на АСНОМ во 1944.

1.

Македонското научно-литературно другарство во Петроград е создадено врз основата на историското искуство на македонскиот народ во претходната епоха, но генерациски и идеолошки тоа се базира врз наследството на Словеномакедонската книжевна дружина на Пулевски (1888)¹, „лозарите“ во Софија (1892)², „вардарците“ во Белград (1893)³ и непосредно врз веќе и јавно прокламираните концепции на Македонскиот клуб во Белград и неговиот „Балкански гласник“ (1902)⁴.

¹ Управа [Д. Чуповски], *Кемъ била Болгарія для Македоніи*, „Македонскій гласъ (Македонски глас)“, I, 5, С.-Петербургъ, 5. IX 1913, 77.

² Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, I, Скопје, 1983, 469—602.

³ Д-р Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков (1874—1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла*, Скопје, 1966, 126—138; истиот, *Македонскиот народ и македонската нација*, II, 9—23.

⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков (1874—1926)...*, 200—223; истиот, *Димитрија Чуповски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла*, I, Скопје, 1978, 110—130.

Меѓутоа, програмски начела на македонското движење се регистрирани главно од половината на XIX век⁵, но тие се прилично некомплетни и најчесто без јавна афирмација. Уште во 40-тите години некои учители и свештеници во Македонија почнуваат да ја градат концепцијата за посебните македонски национално-културни интереси врз развојниот степен на историската свест, општествено-политичката, економско-социјалната, културно-просветната и црковно-духовната состојба на народот. Но првата јавна демонстрација на таа свест беше направена дури со Кукушката унија (1859)⁶, иако веќе со компромиси токму во однос на формулацијата на националните цели и задачи. Со тоа веќе се афирмираа две национално-политички концепции во македонското движење што ќе се развиваат паралелно (со извесни преплетувања) сè до афирмацијата на македонската национална држава (1944), иако некои атакизми не се сосем изгаснати ни денеска. Колку и да изгледа чудно, монистичката платформа, којашто тргнуваше од посебниот културно-историски ентитет на Македонците, се појави како концепција пред појавата на дуалистичката, која пак се заснова врз потпирањето со други културно-национални ентитети во борбата за сопствената афирмација. Кукушката унија се изрази преку дуалистичката платформа на Партенија Зографски, заснована врз македонско-бугарското заедништво во антиелинистичката борба и перспективниот развој, секако не без угледавање на веќе склучената српско-хрватска виенска спогодба (1850). Притоа македонската страна ја истакнуваше посебноста во културно-историскиот развој, му даваше предимство на „македонското наречје“ во заедничкиот литературен јазик, но го прифати бугарското како национално маркирање, макар и со настојување за диференцијација преку формулата „Македонски Бугари“. Оваа дуалистичка концепција, благодарейќи на ефикасната поддршка од моќните бугарски национални центри во Турција и надвор што успеаја порано да се наложат со печатениот збор и развија силна пропаганда преку многубројни весници и списанија, зборници и календари, па и со комплетирани учебници, се наложи како официјална со напредокот на бугарската национална пропаганда преку институционалните форми на озаконетата Бугарска егзархија како национална црква на сите православни Словени во Турската Империја (1870). Создавањето на бугарската држава по Руско-турската војна (1878) само уште повеќе ја засили и ја зацврсти оваа дуалистичка концепција со стремеж за што поефикасно и побрзо елиминирање на македонската компонента во тој почетен дуализам. Меѓутоа, дури и еден Илинден помина

⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, I, 194—210.

⁶ Д-р Славко Димевски, *Македонската борба за црковна и национална самостојност во XIX век (Унијатското движење)*, Скопје, 1988, 41—81; Блаже Ристовски, *Унијатското движење во Македонија (II). Кукушката унија од 1859 година*, „Разглед“, II/III, 10, Скопје, 1960, 1005—1029.

под знамето главно на тој ореол, со последици што ги согледа уште тогаш К. П. Мисирков.⁷

Дуалистичката концепција не се сврзуваше само со бугарската компонента, зашто такви појави имаше и со српската и со грчката. Развитокот на националистичките пропаганди го донесе и расцепот на единствениот македонски народ, па и во однос на дуалистичката концепција. Главно е, меѓутоа, што скоро секогаш и во пазувите на таа концепција се имаше предвид извојувањето на посебна државна формација и за Македонија — во федеративни или конфедеративни (јужнословенски или балкански) рамки. На овој план мошне се интересни потфатите во 80-те и во 90-те години на Спиро Гулапчев во Бугарија⁸, на П. Аргиријадес во Франција⁹, на недостатокно проучениот Стефан Дамчев Македон во Атина, Букурешт и Лондон (особено со неговиот Национален комитет за автономија на Македонија и Албанија)¹⁰, на Л. Вулгарис со неговиот Комитет за балканска или источна конфедерација во Атина¹¹ итн.

Така се градеше и јакнеше концепцијата на македонскиот „политички сепаратизам“ што особено се изрази во разните македонски друштва и комитети сред македонската емиграција во Бугарија, во Македонската социјалистичка група во Софија и особено во Македонската револуционерна организација. Притоа треба да се нагласи дека неретко, барајќи излез за решение на „македонското прашање“, и некои бугарски дејци-револуционери се изјаснуваа за таа концепција што го преферираше бугарското народносно маркирање на словенското население во Македонија. Така, на пр., сите членови на Македонскиот таен комитет во Женева (1898) при основањето се Бугари, но тие се изјаснуваат за „македонски народ“, но составен „од разни народности“, за македонска држава, но со бугарски јазик, училиште и црква¹². Во таков дух и со таква тенденција е и програмското „Отворено писмо“ на Д. Вихров,¹³ кој исто така е Бугарин од Казанлак. Дури и вклучувањето на Одринско (но не и Косово) во организационата територија на ВМОК и ТМОРО¹⁴ е сосем промислено и јасно, а

⁷ К. П. Мисирковъ, *За македонските работи*, София, 1903, VI и сл.

⁸ Спиро Гулапчев, *Един оглѣд по етнографіята на Македонія*, Габрово, 1887, 32—311.

⁹ Христо Андонов-Полјански, *Одбрани дела*, 3. Македонското прашање, Скопје, 1931, 190—207.

¹⁰ „Albano-Makedonia“, I, 2, [București], 25. I/6. II 1894; „L'Autonomie“ I, 4, Londres, 1. VII 1902, 1—3; „Гласъ Македонски“, I, 10, София, 30. I 1894, 4; „Юго-Западна България“, I, 22, София, 7. II 1894, III—IV.

¹¹ „Свобода“, I, 83, София, 12. IX 1887, 1—2; II, 116, 13. I 1888, 3; II, 118, 20. I 1888, 3—4.

¹² Цочо В. Биларски, *Документи и материали на Македонският таен револуционен комитет („Женевската група“)*, „Известия на държавните архиви“, 52, София, 1933, 185—253; Данчо Зографски, *Македонскиот таен револуционен комитет и „Отмъщение“*, Скопје, 1954.

¹³ Д. Вихровъ [Димо Николов], *Отворено писмо до македонските револуционери*, Стара Загора, 1899; Второ издание, Габрово, 1901.

¹⁴ Симеон Радев, *Ранни спомени*, София, 1967, 266—267.

учеството на революционери како Михаил Герциков само ја затврдуваше таа тенденција во македонското движење.

2.

Првата програмска платформа на монистичката концепција во македонското движење ни ја посредува бугарскиот национален деец П. Р. Славейков — првин како најава во почетокот на 1871 година во својот весник „Македонија“¹⁵, а потоа подетално во своите писма до егзархот од Солун во февруари и март 1874¹⁶. Тука првпат се изразува македонскиот „национален сепаратизам“ со јасната национална платформа: Македонците како посебна нација; македонскиот како посебен јазик во словенскиот свет и литературен за Македонците; обновувањето на Охридската архиепископија како македонска национална црква со сопствено свештенство; македонски училишта и учители на родниот јазик, и најпосле, автономна управа на Македонија во границите на Турција. Тоа беше програмска платформа врз којашто се развиваше натаму македонскиот „национален сепаратизам“, континуирано, макар и со различни амплитуди во тој развој, со посебни изблици во Кресна (1878—1879) и во Македонската лига (1880—1881).

Писмено фиксирана, макар и не во вид на програмски документ, оваа концепција ја наоѓаме првпат во делата на Г. М. Пулевски (1875,¹⁷ 1878¹⁸, 1879¹⁹, 1880²⁰ и 1892²¹), иако, засновувајќи се врз решенијата на Цариградската конференција, тој се изјаснува и за една дуалистичка монархија на Македонија и Бугарија, но со Македонија како кралство што да претставува инкарнација на некогашната античка величина на Александра.

Знатно во почист вид таа монистичка концепција ќе се пројави и во неофицијалната програма на Тајното македонско друштво во Софија (1890)²², ќе се направат обиди да се афирмира и во

¹⁵ П. Р. Славейковъ, *Македонскѣйтъ вѣпросъ*, „Македонија“, V, 3, Цариградъ, 18. I 1871, 2.

¹⁶ Цочо Билярски, Илия Пасков, *Писма на Петко Рачев Славейков по унијата в Македонија през 1874 г.*, „Векове“, XVIII, 1, София, 1989, 68—75.

¹⁷ Ђорђе М. Пулевски, *Речник од три језика с. македонски, арбански и турски*, књига II, У Београду, 1975, 40—42.

¹⁸ Гъ. М. П., *Самовила Македонска*, София, s.a.; Д-р Блаже Ристовски, *Горѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*, ИФ, Скопје, 1973, 39—43.

¹⁹ *Македонска песнарка* отъ Георгъа Пълевски, б.в.м., [I], София, 1879; *Македонска пѣснарка*. Отъ Гъоргъа Пулевски, б.в.б.и.м., II, София, 1879.

²⁰ Гъ. М. Пулевски, *Славянско-населѣнски-македонска слогица речовска за исправување правословки-язическо-писание*. Основана на III. то оделѣние училиштѣто, Първи делъ, София, 1880.

²¹ Горѓија М. Пулевски, *Одбрани страници*. Избор, редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски, Скопје, 1974, 213—257.

²² К. Шаховъ, *Пазете се македонци отъ измама и бѣдете благо-разумни!*, „Гласъ Македонски“, II, 5, 23. XII 1894, 2; П. п. Арсовъ, *Прогледъ на революционното движение и първитѣ стѣпки на Солунския „Комитетъ за придобиване политическитѣ права на Македонија, дадени ѝ отъ Берлинския договоръ“*, „Бюлетинъ“, № 8, София, 1919, 3; Д-ръ Л. ю. б. Милетичъ, *Даме Груевъ. Кратки биографически бѣлѣжки за живота и дѣятелността му*, „Македоно-Одрински Прѣгледъ“, II, 30, София, 11. III 1907, 467—468; Д. Мирчевъ, *Даме Груевъ (Единъ величавъ жестъ)*, „Илюстра-

пазувите на Младата македонска книжевна дружина во Софија (1891—1892), како и во пазувите на Ученичкото друштво „Вардар“ во Белград (1893—1894), но дури од почетокот на јули 1902 година, преку весникот „Балкански гласник“, ќе се публикуваат вистинските концепции на монистичката македонска национална програма на тн. „национални сепаратисти“ што беа собрани околу Македонскиот клуб и Македонското читалиште во српската престолнина. Самите главни организатори на оваа дејност Ст. Ј. Дедов и Д. Тр. Мишајков по изгонувањето од Белград пишуваат дека целта на „Балкански гласник“ била „да ги брани интересите на македонските христијани не само од угнетувањето од Турците, но исто така и од разните пропаганди, и да проповеда за самостојна Македонија во политички, национален и духовен однос“²³. Тие исто така сведочат дека уште пред појавата на в. „Балкански гласник“ „се обидувавме во вид на литературен клуб да основеме кружок што би имал цел да ја обедини македонската интелигенција во Србија во едно цело, без разлика на убедувањата, и кој би се грижел за создавање единство на мислите сред македонското население“²⁴.

Во првиот број на „Балкански гласник“ меѓу другото се вели: „Ако има народ што се наоѓа во најнесреќна положба на земјината топка, тоа е македонскиот народ. Историјата не помни за друг таков пример, кога еден и ист народ по традицијата, јазикот и верата се разделува на разни спротивни правци, еден од друг потуги, а кога ќе се додаде кон ова личната и имотната несигурност, гнилата турска управа, којашто од своја страна ја помага делбата и порокот на народот, можете да си замислите каква мрачна слика претставува онаа Македонија, чиешто разни претенденти ја гледаат во неа својата моќ и величина.

Да, — продолжува уводникот — ако има средство за обединување или за разединување на православниот Исток и на словенскиот Балкан, ние го покажуваме — тоа е иднината на нашата татковина, Македонија. Ако се реши така македонското прашање и ако не остави траги од националните претензии во православниот Исток и словенскиот Балкан, ќе послужи да го обедини во една политичка, а можеби и верска алијанција, напротив, ако остави траги, наполно ќе го разедини. Со еден збор, Македонија е федерот што го турка православниот Исток и словенскиот Балкан кон пријателство и кон непријателство.

Сите Македонци — завршува весникот — ќе ги благословуваат своите денешни благодетели — ако го изменат начинот на својата работа, или ќе ги проколнуваат — ако бидат причина за продолжување на денешната состојба, кои клетви порано или по-

ция Илинден“, I, 1, София, 1927, 7—8; Славко Димевски, *Даме Груев и македонското национално прашање до создавањето на ТМОРО*, во зб.: Прилози за Даме Груев. Материјали од тркалезната маса за Даме Груев..., Битола, 1983, 65—68.

²³ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*, I, 180—182.

²⁴ На истото место, 182.

доцна ќе ги унесреќат нив, како клетвите на нашите родители што нè унесреќија нас, па немили и недраги скитање по туѓите земји, барајќи лек за својата болна душа, несознателно вовлечени во нивните канци, се враќаме во својата татковина не како носители на прогресот, братството и слободата, туку на развратот, антагонизмот и ропството.“²⁵

Исто така, весникот даде јасен одговор и на прашањето дали се Македонците „Срби или Бугари или пак претставуваат некоја посебна група меѓу словенските народи?“: „Секој што имал можност — вели „Балкански гласник“ — да ја посети оваа несреќна братска земја, веруваме, има увидено дека основната маса од народот е словенска, која по обичаите, традициите и минатото претставува една етничка целина, но која, за жал, денеска е распарчена на неколку делови... За триесет години Бугарите не беа во состојба да го побугарат населението во Македонија, па мислиме дека нема да можат да го сторат тоа ни другите народности.“²⁶ А потоа заклучува: „Во интерес на словенството на Балканот се надеваме дека сите ќе работат за тоа да ѝ се даде на Македонија автономија и да ѝ се признае нејзиниот словенски македонски дијалект“.²⁷

Вака изложената национална програма се дополнува со тоа што Македонскиот клуб во Белград препорачува заедничка дејност на Бугарија и Србија за да може „Македонија да добие автономија, со словенскиот местен јазик — дијалект, да биде неутрална, вазална на Турција и слободна трговски како за Србија така и за Бугарија“²⁸, односно на балканските народи „најсветата должност им налага да престанат да сеат интриги за раздор, немир итн. и својски да се работи за да се неутрализира спорното македонско прашање и да се реши врз основа на *рамноправноста* или *самостојноста* со оглед на идната децентрализација на Балканот барем меѓу оние области, чишто жители се еден исти народ, коишто имаат една и иста вера, еднакви обичаи, дух, карактер итн., а особено оние што зборуваат еден ист јазик“²⁹, зашто треба да престанат борбите „за превласт над народот во Македонија, којшто си има свој засебен дијалект и кој може да се служи со фонетскиот правопис“.³⁰

Следствено, програмата на „Б. г.“ предвидува признавање на Македонците како посебна словенска нација со издигнување на македонскиот јазик на литературно ниво (и тоа со фонетскиот правопис) во идната автономија на Македонија, „под сизеренството на султанот, во трговски поглед слободна со Србија и со Бугарија, а под гаранција на големите сили“, во рамките на една балканска заедница, каде што „секоја покраина да си ја задржи

²⁵ „Балкански гласник“, I, 1, Београд, 7. VII 1902, 2.

²⁶ „Балкански гласник“, I, 4, 28. VII 1902, 2.

²⁷ На истото место.

²⁸ „Балкански гласник“, I, 5, 4. VIII 1902, 2.

²⁹ „Балкански гласник“, I, 3, 21. VII 1902, 2.

³⁰ На истото место.

својата автономија (внатрешната самостојност), а сите заедно да претставуваат една неутрална федеративна држава под гаранција на големите сили“³¹. Кон сето тоа се приклучува и принципот за постепено осамостојување на Македонија што тие го нарекоа „својот пат“, зашто за нив беше пресудно не толку ослободувањето од Турција во тој момент, колку ослободувањето од пропагандите, па во таа предвидувана „автономна Македонија, со обзир на неутралната Балканска федерација, не би имало место за страв дека Македонците ќе креваат револуции и ќе ски-таат по слободните братски држави, а Србија, Бугарија и Црна Гора да се готват за територијално зголемување, ами сите покра-ини би се оддале на своите мирни, културни, стопански, економ-ски и финансиски занимања“³².

Токму поради ваквата програма, во моментот кога беа пред-ложени пред надлежните власти за потврда Правилата за форми-раниот Македонски клуб со читалиште и беше најавен подготве-ниот „меморандум (жалба) што наскоро ќе им биде поднесен на претставниците на големите сили-потписнички на Берлинскиот до-говор“³³, па дури навестија можност една делегација и лично да замине по Европа и да „им ја изложи неподносливата состојба на своите сонародници“³⁴ — весникот беше укинат, Клубот и Чита-лиштето беа затворени, македонската национална дејност во Бел-град беше забранета, а нејзините главни активисти беа протерани од Србија. Но македонската национална програма главно продре пред европската јавност во печатен вид и доби многу приврзаници во земјата и надвор, прифатена како автентичен израз на самиот македонски народ.

3.

Па сепак, сметаме дека првата полна, децидна, комплексна и писмено дефинирана македонска национална програма ја нао-ѓаме дури со основањето на Македонското научно-литературно другарство „Св. Климент“ (а потоа „Св. Кирил и Методија“). Пр-виот познат официјален основачки акт го имаме од 28 октомври 1902 година (Молбата до Советот на С.-Петербуршкото словен-ско благотворно друштво со 19 потписи на основачите)³⁵, а по-следниот од 18 јуни 1917 година (Програмата за Балканска Фе-деративна Демократска Република, објавена во централниот руски печат во Петроград).³⁶ Во овие вкупно 15 години дејноста на Дру-

³¹ „Балкански гласник“, I, 7, 18. VIII 1902, 1.

³² На истото место.

³³ „Балкански гласник“, I, 3, 25. VIII 1902, 3.

³⁴ На истото место.

³⁵ Љубен Лапе, Документи за формирање на Славјаномакедон-ското научно-литературно другарство и неговиот устав, „Македонски јазик“, XVI, Скопје, 1965, 193—194.

³⁶ „Воля народа“, № 43, Петроградъ, 18.VI 1917, 2; „Новая жизнь“, № 52, 18. VI (1. VII) 1917, 2.

гарството се развива под разни имиња: Петроградско македонско научно-литературно студентско другарство „Св. Климент“³⁷; Словеномакедонско научно-литературно другарство „Св. Кирил и Методија“³⁸; Словеномакедонско национално-просветно друштво „Св. Кирил и Методија“³⁹; Руско-македонско благотворно друштво „Св. Кирил и Методија“⁴⁰; Македонска колонија во Петроград⁴¹; Македонски револуционерен комитет⁴².

Меѓутоа, најактивниот организатор и раководител на ова Другарство Димитрија Чуповски во својата кратка Автобиографија од 1933 година меѓу другото пишува: „Уште од првата година од моето доаѓање во б[ившиот] Петроград се наложи да се организира од Македонците што беа овде едно револуционерно настреоено друштво под името „Словеномакедонско другарство“, единствено во Русија национално-политичко обединување што работеше врз идејните основи на „Внатрешната македонска револуционерна организација“, којашто ја издигна девизата „борба за независноста на Македонија“. Македонското другарство основано во Ленинград во текот на 17 години (од 1900 до 1917 г.) со чест го носеше тоа знаме, не обзирајќи се на никакви интриги и заплашувања од страна на неговите непријатели. Паролата „Македонија за Македонците“ и „Балканска Федеративна Република“, поставени во основата на македонската програма, ги доведуваше до јарост псевдословенофилите...“⁴³

Засега ни останува непозната ваквата дејност до 28. X 1902 година, освен ако не се има предвид основањето и дејноста на Тајниот македонско-одрински кружок во Петербург што беше образуван на 12 ноември 1900 година,⁴⁴ но во кој не е потврдено да членувал и Д. Чуповски и чијашто дуалистичка платформа се базираше врз онаа на ТМОРО, како негова филијала во Русија, иако при основањето на Другарството меѓу првите членови беа токму активистите на ТМОК. Но независно дали Другарството работело 17 или само 15 години, неговата национална програма остануваше истата, прилагодена само според новите историски реалности по поделбата на Македонија во Балканските војни.

³⁷ К. П. Мисирковъ, цит. дело, I, 45, 67 и 68, но и: Петроградското Македонско Словенско Научно-литературно Другарство „Св. Климент“ (IV). Во в. „Балканъ“ (I, 1, София, 5. IV 1903, 1), како и во сп. „Славянскій вѣкъ“ (III, 62, 15/28. II 1903, 431) и в. „Автономна Македонија“ (I, 20, София, 16. XI 1903, 3), Другарството се таксира и како студентско.

³⁸ Љубен Лапе, цит. прилог, 198—202; Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878—1940)... I, 241—245.

³⁹ Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, II, 6—23.

⁴⁰ На истото место, II, 143—155.

⁴¹ Првпат официјално се појавува пред јавноста во Меморандумот за независноста на Македонија од 1. III 1913 година и се употребува сè до последниот број на сп. „Македонскій голосъ (Македонски глас)“ од 20. XI 1914 год.

⁴² Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, II, 267—268.

⁴³ На истото место, I, 99—100.

⁴⁴ Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926)... 159—186.

Првиот концепт на оваа македонска национална програма е најавен уште во основачкиот акт од 28 октомври 1902 година, но нејзината интегрална форма ја наоѓаме во Меморандумот до руската влада и до Советот на С.-Петербургското словенско благотворно друштво од 12 ноември 1902 година што го потпишале пак главните дејци од Македонскиот клуб во Белград и членови-основачи на Другарството Стефан Јакимов Дедов и Дијамандија Трпков Мишајков.⁴⁶ На 16 големи ракописни страници се изложени сите аспекти на „македонското прашање“ (во тој момент) и се претставени стремежите на македонскиот народ во долготрајната националноослободителна борба. Тоа е концепција што наполно се совпаѓа со онаа од белградскиот „Балкански гласник“, само систематизирана во еден официјален акт, чии основи не и останаа непознати и на пошироката европска јавност.

⁴⁶ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940)*..., I, 180—189. Кон сведоштвата за македонската национална програма на МНЛД секако треба да се додаде и извештајот II № 193 од 22 ноември 1902 година на вонредниот пратеник и ополномоштен министер на Кралството Србија во руската престолнина академикот Стојан Новаковиќ, којшто беше изворно запознат со концепциите и актите на Другарството. Тој меѓу другото пишува:

„Овие млади луѓе, доаѓајќи ваму, први ја донесоа во овдешните бугарски и српски младински кругови идејата за македонскиот сепаратизам.

Македонскиот сепаратизам, според нивната теорија, би се стремел за посебно политичко и културно организирање на Македонија, независно од културниот и политичкиот центар во Софија и во Белград. Во случај Македонија да добие некакви автономни права, тие мислат дека со нив треба да оди и отцепувањето на црквата од Бугарската егзархија во Цариград, со организирање посебна црковна управа, под заштитата на Цариградската црква, онака како што беше во Србија и во Романија пред Берлинскиот договор, и издигнување на македонскиот дијалект во државна и литературна употреба со фонетскиот правопис за да се избегне употребата на бугарскиот јазик. Врз тие три основи: врз засебната црква, врз засебниот јазик и врз засебната автономна организација, под заштитата на султанот и патријархот, би требало да се засновува, според нивната мисла, идната автономна организација на Македонците.“

Притоа Новаковиќ дава информации и каков одзив нашле овие идеи сред руското општество, но и сред македонската (првенствено студентска) младина што се школуваше во Петербург и беше поврзана со Софија или со Белград:

„Руското министерство досега воопшто се нема мешано во оваа работа. А пак овдешните литературни и политички кругови го пресретнуваат најчесто симпатично и со природната љубопитност по повод состојбата што е сега во Македонија. Но бидејќи во овие кругови мнозинството свикнале Македонците да ги сметаат како дел од бугарскиот народ, овие сепаратистички македонски теории дејствуваат како новина, а понекаде будат сомнение да не се од австриски извор, бидејќи обично Австрија ги штити словенските сепаратистички идеи и цепкањето на јазиците и дијалектите, а Русија повеќе се стреми кон централизирање.

Македонската младина што учи овде, во огромното мнозинство оди со Бугарите. Таа го пресретна ова движење симпатично поради тоа што Македонците радо ги прифаќаат идеите за посебна организација на својата татковина, иако понекогаш се спротиставуваат во корист на бугаризмот. Бугарската младина пак до крај е противна, плашејќи се по тој пат да не им отпадне Македонија. Нашата младина се покажува повеќе симпатично, бидејќи со основањето посебна македонска група во овдешната младина

Третиот официјален акт на Другарството е краткиот оригинален записник од „редовното заседание“ на 29. XII 1902 година⁴⁶ што го водел секретарот на Другарството М. Стоилов, каде што се конституирала Управата, се определиле „границите на Македонија“ во етничкиот простор; се решава „да се известат писмено Бугарското, Српското и Чешкото д-ство за основањето на нашето мак. другарство“; Управата „да му се заблагодари на Сл[овенско-то] бл[аготворно] друштво за тоа што му дозволи на нашето другарство да ги држи своите заседанија во неговиот салон“, со што всушност беше направено уште едно официјално признание на македонскиот национален индивидуалитет на словенско ниво, и најпосле, во врска со прашањето за посебноста на македонскиот во однос на другите словенски јазици, се заклучува членовите да запишуваат карактеристични македонски зборови во една тетратка со четири графи: македонска, бугарска, српска и руска, за да ѝ се покажело и на руската јавност дека македонскиот не бил поблизок до бугарскиот и српскиот отколку до рускиот јазик.

Четвртиот документ излезен од Македонското научно-литературно другарство во Петербург е објавен без потпис во Вергунскиот „Славянский Вѣкъ“ во Виена на 15 (28) февруари 1903 година,⁴⁷ каде што во осум развиени точки е претставена целокупната македонска национална програма. Како цел на Другарството се дефинира: „духовното обединување и единството на татковината, проучувањето на Македонија од историска и од етнографска страна, запознавањето на руската јавност со вистинската положба на Македонците во минатото и сега“. Многу е значајно што овде првпат е регистрирана и клаузулата: „Членовите на Другарството меѓу себе си зборуваат само на македонските наречја, а не на бугарскиот или на српскиот, како што беше досега, според местото на воспитанието“. Другарството се поврзува со бел-

Бугарите би загубиле најмногу, а за нашите е сеедно, зашто би истапиле само два-тројца Македонци што досега се со нашите.

Кога гореспоменатите Македонци господата Јакимов и Трпковиќ се обратија до „Слов. благотворно друштво“ со молба да го допуштат госто-примството за седниците на македонската младина, како што го допуштаат за бугарската и за српската, заседаваа за тоа на два состанока и решено е да се допушти одржувањето на словеномакедонските состаноци. На Бугарската агенција тоа ѝ беше противно, но таа не можеше да го спречи и засега гледа со други средства да му прави пречки на македонскиот сепаратизам“ (Архив Србије, Београд, МИД, III, ф. XII, 1903. Графа од разни години).

Всушност, основното решение за признавањето на МНЛД од страна на СПБСБД е донесено на заседанието на Советот на ова друштво на 1. XI 1902 година, каде што во протоколот № 13 стои дека е разгледана молбата на Другарството „да им се дозволи да се собираат за предавања и беседи во просториите на Друштвото“ и притоа е решено: „Да им се дозволи во оние дни што ќе бидат определени од Распоредителната комисија“ (Д-р Блаже Ристовски, *Портрети и процеси од македонската литература и национална историја*. Прилози за развитокот на македонската културно национална мисла, II, Скопје, 1989, 208—209).

⁴⁶ На истото место, 202.

⁴⁷ *Македонское общество въ С.-Петербурѣ*, „Славянский вѣкъ“, III, 62, Вѣна, 15/28. II 1903, 431—432.

градскиот „Балкански гласник“, зашто некои од неговите автори се членови и на ова другарство во Петербург и затоа што во него се изразува „ставот дека христијанското население е разделено на 3 непријателски табора — бугарски, српски и грчки (чорбаџии, гркомани-Славени)“, дека „туѓинските пропаганди го спречуваат обединувањето“, поради што „е потребно да се издигне еден од 4-те главни македонски дијалекти... на степен на општ македонски литературен јазик“, за каков „најпогодно им се чини југозападното мијачко-брсјачко наречје.“ Интересна е овде и поделбата на четирите основни дијалекти во Македонија: „1. планичкиот: Скопје, Куманово; 2. мијачко-брсјачкиот, во Пелагониската Рамнина: Битола-Охрид, Прилеп; 3. ениџевардарскиот: Воден; 4. неврокопскиот“, а како критериум за оваа поделба била земена „промената на самогласките и топографските котлини“. Овде е посебно значајно што за иден литературен македонски јазик бил земен токму западномакедонскиот „мијачко-брсјачки“ дијалект со центрите Битола—Охрид—Прилеп што речиси буквално се поклопува со определбата на „централното наречје“ на Мисирков и со основата на нашиот современ литературен јазик, само што не е овде споменат и Велес како почетна точка на Мисирковата определба. (Треба да се нагласи дека во ова време К. П. Мисирков беше веќе гимназијален професор во Битола, но одржуваше контакти со членовите на Другарството и испраќаше редовно еден дел од својата плата за неговата дејност.⁴⁸) Програмскиот акт натаму вели: „Фактот што српската пропаганда не се ограничува на Скопје и што српски училишта постојат и во Битола, Воден, Солун, Ениџе-Вардар и Кукуш, а до неодамна српско училиште имаше дури и во Серес, како и фактот што бугарската пропаганда исто така се распростира по целата Македонија, најдобро го докажуваат единството на македонскиот јазик, народните обичаи, нарави, преданија и сè што влегува во кругот на поимот за народноста“. Другарството смета дека „реализирањето на оваа идеја — „Македонија за Македонците“ со создавање македонски јазик“ би можела да се покаже дури и пожелна за сите фактори заинтересирани за „македонското прашање“, па наведува: „1. за Бугарите затоа што тие можат да се надеваат дека со враќањето на македонската емиграција, воспитања во бугарски дух, земјата ќе добие бугарски карактер; 2. за Србите затоа што би се запрела бугарската пропаганда и опасноста да имаат на југ силна бугарска држава; 3. за Романиите затоа што не би имале работа на југ со моќна Бугарија; 4. за Русија затоа што со создавањето на автокефалната македонска црква може да се ослабне значењето на панелинската Патријаршија и да се присили да го допушти изборниот принцип за вселенскиот патријаршиски престол со што ќе се добијат шанси за избор на руски кандидат за Вселенската катедра; за Австрија затоа што со создавањето на македонскиот

⁴⁸ Централен државен исторически архив, Софија, ф. 246, оп. 1, арх. ед. 533, л. 283.

јазик таа може да ги добие симпатиите на населението и да ја подготви окупацијата; 6. за сесловените затоа што ќе престане антагонизмот помеѓу Бугарите и Србите (панбугарската и пансрпската идеја) и ќе стане можно обединувањето на Србија и Црна Гора со излез на Србите на Јадранското Море и дека во Сесловенскиот сојуз малечките држави би имале потреба за поддршката од Русија; 7. за Турците затоа што тоа би повлекло по себе престанување на сите современи политички и религиозни пропаганди; 8. за Грција затоа што би се преродила мечтата за враќање на понапрешните права на патријархот во црквата и во училиштето“. И најпосле, како што нагласуваше уште „Балкански гласник“, а наведувааше и Меморандумот од 12 ноември 1902 година, па како што пишувааше и Мисирков во 1903 и 1905, и овде се образлага: „При образувањето на српскиот и бугарскиот литературен јазик биле испуштени од предвид областите на Источна Србија, Западна Бугарија и целата Македонија и сегашното издигнување на овој јазик на степен на повисока образованост би можело да претставува обединителна алка за Словените од целиот Балкански Полуостров.“

Петтиот официјален акт на Другарството со којшто располагаме е Молбата до Советот на С.-Петербургското словенско благотворно друштво од 20 декември 1903 година,⁴⁹ во која се дава краток оцрт на работата во текот на изминатата година и се претставува за потврдување Уставот на Другарството.

Шестиот документ го претставува самиот „Устав на Словеномакедонското научно-литературно другарство во С.-Петербург што се наоѓа под покровителство на С.-Петербургското словенско благотворно друштво“ од 16 декември 1903 година,⁵⁰ во кој се дефинирани и целите на Другарството: „а) да ја развива меѓу Македонската колонија во С.-Петербург националната свест; б) да ги проучува јазикот, песните, обичаите и историјата на Македонија во етнографски и географски поглед; в) да ги примирова и да ги обединува сите Македонци, без разлика на нивното образование и убедување, во името на нивното исто потекло и единството на нивната татковина, и г) да го популаризира сето што е погоре кажано меѓу Македонците во Македонија и надвор од нејзините граници (во странство)“. Овие цели Другарството предвидува да ги постигнува преку „а) организирање собранија и предавања; б) читање реферати, раскази, стихотворби и др.; в) собирање народни творби (умотворби) и историски споменици за Македонија; г) духовна поткрепа на своите сотатковинци, особено при нивното прво доаѓање во Русија, и д) помагање и развивање на заемните односи со другите словенски друштва и кружоци, како и со одделните словенски дејци“. Особено значење за нашата историја и култура има членот 12 од овој Устав, каде што се вели: „Разговорот во Другарството ќе се води на македонскиот јазик (на словеномакедонскиот); рефератите и протоколите ќе се пишуваат ис-

⁴⁹ Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, 226—229.

⁵⁰ На истото место, 241—246.

то така на овој јазик“. Ова, колку што ни е денеска познато, е првото официјално воведување на македонскиот јазик во службена употреба, повторено и со чл. 31 во Уставот на Словеномакедонското национално-просветно друштво „Св. Кирил и Методија“ од 27 јуни 1912 година.

Седмиот документ го претставува книгата на Крсте Мисирков „За Македонските работи“ што беше создадена во рамките на Другарството и по негова препорака беше напечатена во центарот на македонската емиграција во поилинденскиот вриеж кон крајот на 1903 година. Тоа беше всушност практично прилагање на уставната кодификација и прво нормирање на македонскиот современ литературен јазик со македонската современа азбука. Славистот Мисирков, врз основа на веќе конципираната македонска национална програма во претходната година во Другарството, ги разгледа сите „македонски работи“ во тој историски момент, ги оцени сите актуелни појави и ги разработи некои програмски пунктови во согласност со новите историски околности во Македонија — по искуството од Востанието. Тоа беше само првата книга на македонскиот литературен јазик и правопис што даде и теоретска основа и историски поглед врз македонскиот национален развој. Беа подготвени и основните учебници за програмираните македонски училишта,⁵¹ но ниту се дозволи нивното отворање во Македонија, ниту пак се успеа печатењето на тие прирачници. Претендентите постапија така како што предвидуваше самиот Мисирков во книгата.

Како осми документ по своето значење би било писмото на претседателот на Другарството Димитрија Чуповски од 17 февруари 1904 година од С.-Петербург до членот на Другарството Никола Ничота во Москва,⁵² каде што се даваат значајни информации за дејноста на Другарството и неговите врски и односи со балканските и со полемите европски држави, како и со самата Турција.

Покрај поголемиот број програмски писма на Мисирков упатувани до разни личности и институции,⁵³ како документ од особено значење на деветото место ја наведуваме Програмата за издавање на „месечното научно-литературно списание“ „Вардар“ што ја формулирал Мисирков во Бердјанск на 11 октомври 1904 година⁵⁴ и беше усвоена од надлежните служби во Русија на 1. III

⁵¹ Д-р Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков (1874—1926)*..., 295—296; истиот, *Димитрија Чуповски (1878—1940)*..., I, 253 и 284—285.

⁵² Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940)*..., I, 273—277.

⁵³ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, II, 197—416; истиот, *Школувањето на Крсте Мисирков во Русија (Нови податоци и сознанија за формирањето на Мисирковата мисла)*, „Гласник“, XXIX, 1—2, Скопје, 1985, 105—144.

⁵⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, II, 271—273.

1905 година.⁵⁵ Тоа беше програма студиозно разработена наполно во духот на програмските начела на Другарството и во согласност со чл. 1, 2 и 12 на Уставот од 1903 година.

Најпосле, како десети официјален програмски документ го вклучуваме и првиот (и единствен) печатен број на првото научно-литературно и општествено-политичко списание на современиот македонски литературен јазик и правопис „Вардар“ што излезе во Одеса на 1 септември 1905 година.⁵⁶ Тоа веќе претставуваше комплетирање на практичната реализација на уставните одредби од Уставот на Другарството и со периодичен гласник на родниот јазик.

4.

Па сепак, од целата расположива програмски артикулирана документација на Другарството во првите три години од неговата богата дејност, бездруго посебно место и значење има веќе спомнатиот Меморандум од 12 ноември 1902 година, како акт со најкомплетна дефиниција на македонската национална програма до поделбата на Македонија.

Основното барање во документот е автономијата на Македонија во границите на Отоманската Империја, како привремен статус, и федерацијата со соседите (со Македонија како „Пиемонт“), како наредна етапа. За таквата автономија Другарството ги поставува следниве програмски барања:

1. Признавање на Македонските Словени од страна на Турција како одделен народ.
2. Признавање на посебниот македонски јазик како литературен што рамноправно со турскиот станува официјален јазик во трите вилаети: Косовскиот, Битолскиот и Солунскиот.
3. Признавање на Охридската архиепископија како самостојна македонска црква.
4. Назначување генерал-губернатор за трите вилаети од мнозинската народност и негов помошник од помалку застапените народности.
5. Месно изборно народно собрание на Македонија.
6. Давање на Македонија органски статут од Неговото Императорско Величество Султанот.
7. Гарантирање од големите европски држави на спроведувањето во живот на правата дадени од Султанот. Итн.⁵⁷

⁵⁵ Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“, научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков, ИМЈ, Скопје, 1966, 73—74; С. Б. Бернштейн, Из истории македонского литературного языка. „Вардар“ К. П. Мисиркова, „Славянская филология“. Сборник статей, вып. третий, Москва 1960, 71—72.

⁵⁶ Фототипно издание во книгата: Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“..., 85—116.

⁵⁷ Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878—1940)... I, 188. Цитатите натаму се од истиот документ.

Оваа програма-минимум, како привремен статус, е придружена со опширни и аргументирани образложенија. Она што на прв поглед паѓа в очи е фактот дека во целиот опширен текст воопшто не се спомнува ни Одринско, ниту пак „Стара Србија“ (Косово), туку се зборува само за Македонија во нејзините тогашни етнички граници. Исто така е за одбележување фактот што во текстот му е даден посебен акцент и научна интерпретација на јазичното прашање во Македонија. Филолошката обработка во Меморандумот секако не е останата без непосредното учество на тогашниот најподготвен македонски славист и постдипломец на Петербуршкиот универзитет К. П. Мисирков. Скоро истите формулации по една година ги наоѓаме и во неговата книга „За македонските работи“.

Основното прашање во Меморандумот е истакнувањето на Македонците како посебен народ, па според тоа и се пледира „за слободна Македонија во национален, политички и црковен однос“. Авторите велат дека тоа „може да изгледа како утопија, може да изгледа — велат — дека ние се трудиме вештачки да создадеме нешто што не постои, дека од географскиот поим Македонија сакаме да создадеме етнички поим или, со други зборови, дека ние се трудиме вештачки да создадеме македонска народност. Всушност работата стои поинаку“. Потоа се наведуваат статистички податоци за населението на Македонија во границите што биле определени од Цариградската конференција, па се наведува дека од вкупниот број 2.500.000 жители, словенското население изнесувало од 1.200.000 до 1.500.000 жители, по кое доаѓало турското „со импозантната бројност од 600.000 до 800.000“ жители (каде што бездруго се сместени сите мохамедани во Македонија, заедно со Албанците и Македонците), додека преостанатите жители биле Грци, Власи, Евреи и др. Затоа и се заклучува дека „во идната Македонија, слободна во политички, национален и духовен однос, најважната улога во социјално-политичкиот живот на земјата ќе му припадне на словенскиот елемент, кој сега, за голема жал, е разделен од една страна на три национални групи, од друга пак, во религиозен поглед, на следниве групи: патријаршисти, егзархисти, католици, протестанти, мохамеданци“. Во оваа расцепканост на македонското население и „црквата им служи како орудие на разните пропаганди“ за да врбуваат свои приврзаници. Исто такво орудие претставува и училиштето во Македонија, зашто „наместо да му дава знаење и да го просветува народот, тоа го настројува во полза на оваа или на онаа балканска народност, во симпатии кон едната и омраза кон другите пропаганди и националности“, па со тоа станува и „непријател на својата сопствена татковина“. Затоа авторите на Меморандумот сметаат дека обединувањето на Македонците со сопствени сили е отежнато и оневозможувано од пропагандите, но дека тоа обединување не може да го направи ни која и да е од соседните држави, бидејќи се директно спротиставени една против друга.

Меморандумот засема став и во однос на Револуционерната организација во Македонија што речиси не се разликува од оној на Мисирков по една година. „Вистина, велат авторите, македонската интелигенција, воспитана во бугарски национален дух, се бори за извојување автономни права за Македонија, но тоа нејзино дејство постојано се парализира од дејството на другите балкански држави, така што сите обиди да се направи општо востание во Македонија не ги донесоа саканите резултати, кои обиди меѓутоа скапо го чинеа населението. Освен тоа, Србите, Грците, па дури и Романците, по силата на некои повисоки државни интереси, никогаш нема да го допуштат реализирањето на македонската автономија без претходна спогодба со Бугарите“. Овој став несомнено произлегува од реалната ситуација во Македонија и на Балканот, но не е без обзирите и спрема руската државна политика што беше чувствителна на секоја револуционерна акција и статус-квото што го чуваа заеднички Русија и Австро-Унгарија.

Но ако политичката слобода на Македонија во тој момент не е возможно да се обезбеди поради сите моќни фактори, авторите на Меморандумот сметаат дека е можно да се обезбеди „национална слобода на Македонците“, а тоа значи: „отстранување на националните пропаганди од Македонија и наместо тоа воведување на едно од македонските наречја на степен на општ македонски литературен јазик“. И тука опширно се разгледува (од филолошки и од политички аспект) прашањето за јазикот во Македонија и неговиот однос спрема јазиците на Бугарите и Србите. Притоа се констатира дека „етничко и јазично единство во Македонија постои и тоа се оспорува само од приврзаниците на големосрпската и големобугарската идеја“. Затоа, сметаат тие, „и интересите на словенското население во Македонија може да се обезбедат во натамошната судбина на оваа земја само преку развивање на еднаквата словенска национална свест кај сите Македонски Словени“, и затоа „во интерес на последниве е отстранувањето на српската и бугарската пропаганда во Македонија во духот на нивниот роден јазик, нивното еднакво минато и еднаквата иднина“. И бидејќи „во Македонија постои национално единство во таа смисла што сите македонски наречја составуваат една целост“, неопходно е „издигнување на едно од макед. наречја на степен на литературен јазик“, па со тоа и „неопходноста за отстранување на претензиите на Србија и на Бугарија за Македонија, отстранување на националните пропаганди што го деморализираат макед. население, обединување на словенскиот елемент во Македонија за да се зачува неговото преовладувачко значење за судбината на Македонија“.

Вака потцртаниот акцент на јазичното прашање во Македонија го наоѓаме и во Мисирковата книга „За македонските работи“, како едно од најмоќните средства за македонското национално единство и ослободување од дејството на пропагандите.

Но авторите на Меморандумот не помало значење му припишуваат и на прашањето за „положбата на црквата во Македонија“, па затоа меѓу другото се констатира и се програмира: „За да се пресрети и религиозното делење на Македонија и да се отстранат разните мешања на непријателите на словенството и православјето, ни се чини неопходно и духовното обединување на Словените во Македонија во една целост за да бидат готови во секој даден случај да им дадат отпор на надворешните навлегувања. Велејќи го ова, ние немаме намера да создадеме нова црква покрај веќе постојните, но сакаме на легален и дипломатски начин да воздејствуваме каде што ќе се покаже нужно за преместување на шизмата и за преместување на бугарскиот егзарх од Цариград. Освен тоа, ние сакаме грчките, српските и бугарските владици во Македонија да бидат заменети со владици од месните жители што би ѝ биле потчинети на Патријаршијата преку својот архиепископ, чии канонски односи кон Патријаршијата би биле приближно такви, какви што се, на пример, односите на постојните сега автокефални православни цркви. На тој начин и Вселенската патријаршија го загубува своето панелинско значење и само тогаш таа ќе го добие своето вистинско вселенско значење, кога во изборот на патријархот ќе земат учество сите автокефални цркви. А тоа може да се реализира само тогаш кога и македонската црква ќе стане автокефална“.

По сето ова, Меморандумот заклучува дека за тоа национално и духовно обединување на Македонците „не се потребни никакви револуции“, туку наивно верува дека „достатно би било руското општествено мислење, заедно со руската дипломатија, да воздејствува врз балканските држави во тој поглед за последниве да се откажат од својата завојувачка политика и да ги отповикаат од Македонија своите пропаганди; и ако тие сакаат од каква и да е хумана гледна точка да ги помогнат своите браќа (како што тие денеска имаат обичај да ги наречуваат), ќе се најдат илјади други начини за да ги изразат своите братски чувства. Со отповикувањето на пропагандите — се надеваат авторите — ќе престане антагонизмот сред населението, словенското население ќе се обедини во една компактна маса и секогаш ќе биде во состојба да им даде отпор на сите антinationални струења“.

Оваа програма, меѓутоа, се предвидува само „додека албанското прашање не созрее политички и национално“ и додека „не се реши кој ќе ги завладее Дарданелите“. До тоа време, „Македонија *volens-nolens*, по неопходност, треба да биде оставен дел на Отоманската Империја, зашто секакви востанија не можат да дадат никакви други резултати, освен истребување на словенското население, а тоа можат да го сакаат само непријателите на словенството и православјето“.

Тука Другарството ја понудува својата програма-минимум од оние 7 точки, како „минимални права и реформи, коишто може и да се бараат и кои може и да се реализираат при постој-

ните политички околности и на тој начин да се зачува целостта на Турција, гарантирана од големите држави, а тоа е неопходно за зачувувањето на европскиот мир“. Само така, постепено, Македонија може да се појави како „Пиомонт“ и да ги привлече соседните држави во федерација за „обединување на балканското словенство и православје“.

Основите на оваа македонска национална програма остануваат сè до урнувањето на османското господство во Македонија и поделбата на Македонија. Тоа го потврдува и програмската концепција на „сепаратистичкиот кружок во Битола“ во писмото од 15 август 1912 година, непосредно пред објавувањето на Првата балканска војна, каде што се сублимираат барањата:

„1) Енергично застапување на братска Русија во полза на Македонците.

2) Уништување на бугарската, српската и грчката пропаганда во Македонија.

3) Отворање училишта на словеномакедонски јазик.

4) Обновување на црковната независност (автокефалната словеномакедонска црква во г. Охрид).

5) Слободен развиток на националната свест, т.е. на свеста дека Словеномакедонците се еден и неделив народ.

Во интерес на зачувувањето на целостта на Отоманската Империја турската влада треба со сите културни мерки да го помогне распространувањето на оваа пропаганда што сега веќе има илјадници следбеници како во Македонија така и надвор од неа.

6) Во името на хуманоста, човечкото достоинство и љубовта кон својата татковина, македонската интелигенција треба еднаш за секогаш да ја прекине срамната продажба на својата совест и чест на бугарските, српските и грчките пазари.

7) Широка внатрешна самоуправа на Македонија“⁵⁸

5.

Истите концепции се изразени и во програмските акти на Словеномакедонското национално-просветно друштво „Св. Кирил и Методија“ во С.-Петербург (1912—1913)⁵⁹, во меморандумите на Македонската колонија во руската престолнина од 1 март и 7 јуни 1913 год.⁶⁰, во списанието „Македонскиј глас“ (Македонски глас) што беше всушност орган на тоа Другарство⁶¹, во бројните статии во рускиот печат⁶² и меморандуми до руската

⁵⁸ „Гражданинъ, № 37, С.-Петербургъ, 16. IX 1912, 5.

⁵⁹ Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878—1940)... II, 5—25.

⁶⁰ „Македонскиј глас“ (Македонски глас), I, 1, 9. VI 1913, 17—23.

⁶¹ Македонски глас (Македонскиј глас). Орган на приврзаниците на независна Македонија 1913—1914. Фототипно издание, ИНИ, Скопје, 1968.

⁶² Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878—1940)... II, 62—119.

влада⁶³, до владите и општественото мнение на балканските држави⁶⁴, во апелите кон Македонците во земјата и во емиграцијата⁶⁵ итн. Притоа националната програма беше прилагодувана според новите историски реалности, а по Букурешкиот договор и според меѓународната санкција на поделбата на Македонија и новите патишта на борбата за ослободување и обединување на земјата и народот.

Бидејќи руската политика беше директно вклучена во настаните на Балканот, таа не ја дозволи легалната дејност на преименуваното Словеномакедонско национално-просветно друштво „Св. Кирил и Методија“, дури ни со поправките што беа дополнително внесени во Уставот⁶⁶. Затоа, веднаш по Букурешкиот мировен договор членовите на оваа македонска асоцијација во Петербург направија обид да добијат дозвола за основањето на едно Руско-македонско благотворно друштво „Св. Кирил и Методија“⁶⁷. Иако потпишано од двајца познати руски дејци и само од Д. Чуповски од страна на Македонците, и ова друштво не беше прифатено од надлежните во Градоначалството. Македонскиот национален субјективитет не смееше да се појави пред јавноста во Русија, со одобрување од руските власти, уште повеќе што и овде целите и задачите беа речиси истите со оние што ги наоѓаме во Уставот на МНЛД од 1903 год.

Кога започна Првата светска војна МНЛД одново ја истакна својата програма во официјалните акти на Македонската колонија што беа објавувани во нејзиниот печатен орган, но и во специјалниот Меморандум до руската влада. Меѓутоа, под притисок на Србија и Грција, па и поради спогодбарските преговори со Бугарија, руската политика го задуши и „Македонскій голосъ (Македонски глас)“.

6.

Не можејќи јавно да настапат со своја призната асоцијација пред светот, Македонците правеа обиди да ги искористат постојните руски и словенски друштва за да ги пласираат своите гледишта и да влијаат за конечното решение на прашањето за Македонија по Војната. Затоа Д. Чуповски стана потпретседател на Друштвото за помош на почетниците литератори, артисти, уметници и научници во Петроград⁶⁸, а во неговиот орган „Славя-

⁶³ На истото место, 221—226.

⁶⁴ „Македонскій голосъ (Македонски глас)“, II, 11, 20. XI 1914, 199—201

⁶⁵ „Македонскій голосъ (Македонски глас)“, II, 10, 13. VIII 1914, 6—10 и 20—21, II, 11, 20. XI 1914, 201—203.

⁶⁶ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940)...*, II, 20—22.

⁶⁷ На истото место, 143—156.

⁶⁸ На истото место, 227—239.

не“ (1915) не случајно беше препечатена и статијата на К. Мисирков „Борбата за автономија“⁶⁹.

Кога и ова друштво беше растурено од властите, ополномоштениците на Македонија се вклучија во Друштвото за словенска заемност (1915), па беше формирана и специјална Комисија на Советот на Друштвото за словенска заемност, составена од Руси, Срби, Бугари и Македонци, која на 8. VI 1915 год. изработи мошне значајна „Резолуција за македонското прашање“ што беше и сепаратно публикувана од Редакцијата на „Македонскиј глас“. Во првата точка на овој акт се вели: „Најправилно решение на прашањето би било образувањето на целокупна независна Македонија преку одделување на деловите на Македонија од Србија, Грција и Бугарија што беа заземени од нив во 1913 година. По тој пат од раскинатата на три дела многутрадална земја најпосле ќе биде создадена единствена целосна држава што ќе може слободно да си се развива во рамките на самостојното постоење“⁷⁰.

7.

Но Првата светска војна го опфати целиот Балкан и судбината на Македонија стануваше уште понеизвесна. Затоа во август 1915 година Д. Чуповски од името на Македонците му испраќа телеграма на претседателот на Српското народно собрание што токму тогаш заседаваше: „Во моментот кога Србија го решава прашањето што ја предопределува идната судбина на многутрадалната Македонија, ние Македонците ја изразуваме огнената увереност дека братскиот српски народ ќе го реши македонското прашање во полна согласност со праведните национални стремежи на Словеномакедонците, голем дел од кои денеска се борат заедно со Србите во името на словенската слобода, словенската среќа. Праведно решение на Српското собрание ќе биде не новата прерасподелба на Македонија, туку обновувањето на нејзиното единство, признато со точка втора од Српско-бугарскиот договор од 29 февруари 1912 година што има предвид создавање автономна Македонија“⁷¹.

8.

Кога пропадна и обидот Чуповски да стигне во Македонија за да ги координира акциите за судбината на Македонија по Вој-

⁶⁹ К. Пелџскиј, *Борба за автономија*, „Македонскиј глас“ (Македонски глас), II, 11, 20. XI 1914, 205—207; истото, „Славјане“, № 5, Петроград, 1915, 60—62.

⁷⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940)*..., II, 242.

⁷¹ На истото место, I, 42—43.

ната, беше образуван и Македонски револуционерен комитет во Петроград, на чело со Димитрија Чуповски, кој, покрај другото, на 18 јуни 1917 година, непосредно по Февруарската и далеку пред Октомвриската револуција во Русија, објави и една Програма за Балканска Федеративна Демократска Република⁷² што беше печатена во централните руски весници и во чие мото стои: „Балканот на балканските народи. Полно самоопределување на секоја нација“. Тоа е програма што е во полна согласност со онаа од пред 15 години и претставува полна антиципација на денешната државна конституција на југословенската федерација. Објавениот акт ги носи трите потписи: *Македонскиот револуционерен комитет, Македонското другарство „Кирил и Методија“ и Редакцијата на „Македонскій голосъ“*⁷³. Тоа беше истовремено и последниот досега познат официјален документ со потписот на Македонското научно-лигературно другарство во Петроград што ги презентира програмските основи на ослободителната концепција на Македонците.

Откако се нагласува дека разгорената војна „на многу народи им носи слобода и самоопределување“, во оваа програма се нагласува: „Македонија со векови се борела и пролевала потоци крв за оваа слобода и независност, но таа предавнички, неправедно беше раскината од злосторниот шовинизам и од алчноста на крвавите династии на државите што ја опкружуваат. Резултатите од овој беспримерен грабеж во историјата предизвикаа не само заемно истребување на балканските народи, но потоа и досега невидена светска војна. Сега, кога големиот дел од Балканскиот Полуостров е во урнатини, а остатоците од неговите народи се наоѓаат под тешко австро-германско ропство, ние Македонците, настрадани повеќе од кој и да е друг, ве повикуваме сите вас, балкански народи, да ги заборавите минатите расправи, да се обедините и да се приклучите кон нашата општо-балканска револуционерна програма за заедничка упорна борба и за создавање Балканска Федеративна Демократска Република“. Потоа програмата е децидно изложена во 11 точки:

„1. Сите балкански народи се должни да ги срушат постојните династии и да воведат кај себе републикански начин на управување.

2. Секоја балканска република во својот внатрешен живот треба да биде наполно самостојна.

3. Сите балкански републики составуваат една општа Балканска Федеративна Демократска Република.

4. Во составот на Балканската Федеративна Демократска Република влегуваат следниве републики: Македонската, Албан-

⁷² На истото место, II, 266—269.

⁷³ Трите потписа се објавени под текстот во в. „Воля народа“ № 43, 18. VI 1917, 2, како што ги наоѓаме и во слен личен препис (копие) на Д. Чуповски најден во неговата оставнина (Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, II, 263). Во зачуваниот оригинален текст во оставнината стои само: *Македонскій Револуционный Комитетъ*, а во публикуваниот во в. „Новая жизнь“ № 52, 18. VI/1. VII 1917, 2 пишува само: *Следуют подписи*.

ската, Црногорската, Грчката, Српската, Бугарската, Хрватската, Босанско-Херцеговската, Словенчката и Траиската.

5. Самостојни републики на Балканот се признаваат не само едноплеменските држави, туку и оние области со мешано население, чии животни интереси тесно се поврзани со географските, историските, политичките и културно-економските услови.

6. Во републиките со мешано население може да се образуваат автономни окрузи и општини, каде што секоја народност ќе има полна слобода на родниот јазик, верата и обичаите.

7. Официјален јазик на секоја одделна република е јазикот на мнозинството.

8. Секоја одделна република испраќа свои ополномоштени пратеници во заедничкиот Сојузен парламент на Балканската Федеративна Демократска Република.

9. Од составот на ополномоштените пратеници се формира Сојузна влада и Совет што го заменува претседателот на Федеративната Република.

10. Во составот на Сојузната влада и во Советот влегуваат по еднаков број лица од секоја република-федерација.

11. Федеративната влада и Советот ги раководат сите општо-федеративни внатрешни и надворешни меѓународни работи на Балканската Република“.

Оваа Програма беше всушност израз на легитимните стремјежи на македонскиот народ и традиционална концепција на неговата ослободителна борба што во овој период бездруго ја олицетворуваше Македонското научно-литературно другарство во Петроград. Таа само се прелеа потоа во прогресивното движење на Македонците во периодот меѓу двете светски војни за да дојде до полн израз во Вториот Илинден.

БИБЛИОГРАФИЈА*
НА ДОП. ЧЛЕН БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

I. КНИГИ

а) Монографии и други студии:

1966

„Вардар“, научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков. — Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1966. — 119 стр. — (Посебни изданија, кн. 4).

Крсте П. Мисирков (1874—1926) : Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла. — Скопје : Култура, 1966. — 862 стр.

1968

Крсте Мисирков. — Скопје : РТ, 1968. — 32 стр. — (Библиотека „Светлини на минатото“, коло 4, св. 5).

„Лозарите“ во развитокот на македонската национална мисла. — Скопје : РТ, 1968. — 32 стр. — (Библиотека „Светлини на минатото“, коло 1, св. 3).

Македонскиот народ и македонската национална свест. — Скопје : РТ, 1968. — 63 стр. — (Библиотека „Светлини на минатото“, коло 2, св. 5—6).

1973

Горѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“. — Скопје : Институт за фолклор, 1973. — 82 стр (Библиотека на списанието „Македонски фолклор“, 1).

1974

Македонски народноослободителни песни. — Скопје : Институт за фолклор, 1974. — 91 стр. — (Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 3).

Наце Д. Димов : (1876—1916). — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1973. — 100 стр.

1978

Димитрија Чуповски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград : Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла. — I. — Скопје : Култура, 1978. — 362 стр.

* Во библиографијата не се внесени библиографските единици од трудовите објавени во дневниот печат.

Димитрија Чуповски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград : Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла. — II. — Скопје : Култура, 1978. — 483 стр.

1980

Македонскиот стих 1900—1944 : Истражувања и материјали. — Кн. 1. — Скопје : Мисла, 1980. — 522 стр.

Македонскиот стих 1900—1944 : Истражувања и материјали. — Кн. 2. — Скопје : Мисла, 1980. — 506 стр.

1982

Пројави и профили од македонската литературна историја : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — I. — Скопје : Студентски збор, 1982. — 350 стр.

Пројави и профили од македонската литературна историја : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — II. — Скопје : Студентски збор, 1982. — 433 стр.

1983

Кочо Рацин : Историско-литературни истражувања : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — Скопје : Македонска книга, 1983. — 500 стр.

Македонскиот народ и македонската нација : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — I. — Скопје : Мисла, 1983. — 637 стр.

Македонскиот народ и македонската нација : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — II. — Скопје : Мисла, 1983. — 676 стр.

1985

Васил Икономов (1848—1934) : Прилог кон проучувањето на македонскиот културно-национален развиток. — Скопје : Институт за национална историја, 1985. — 152 стр.

1986

Крсте Мисирков (1874—1926). — Битола : Мисирков, 1986. — 262 стр.

1987

Македонскиот фолклор и националната свест : Истражувања и записи : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — I. — Скопје : „Студентски збор“, 1987. — 448 стр.

Македонскиот фолклор и националната свест : Истражувања и записи : Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла. — II. — Скопје : „Студентски збор“, 1987. — 530 стр.

156

б) Избори, критички изданија и редакции:

1969

За македонските работи, „Вардар“ / К. П. Мисирков; предговор и забелешки Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга, 1969. — 216 стр.

1972

Македонско народно творештво : во десет тома / Марко К. Цепенков. — Кн. 10 : Материјали, литературни творби / редактирал Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга : Институт за фолклор, 1972. — 458 стр.

1974

За македонските работи, Вардар / К. П. Мисирков; редакција, предговор и забелешки Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга, 1974. — 277 стр.

Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули / избор, редакција и забелешки Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга : Институт за фолклор, 1974. — 363 стр. (Македонско народно творештво : народни песни, 1).

Одбрани страници / Ѓорѓија М. Пулевски; избор, редакција и забелешки Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга, 1974. — 288 стр.

1979

Стихови 1939—1941 / Волче Наумчески; редакција, предговор и забелешки Блаже Ристовски. — Скопје : Студентски збор, 1979. — 86 стр.

1980

Македонски народни умотврби : во десет книги / Марко К. Цепенков — Кн. 10 : материјали, литературни творби / редактирал Блаже Ристовски. — Скопје : Македонска книга : Институт за фолклор, 1980. — 452 стр.

Македонски песни за Народноослободителната борба / редакциски одбор: Петар Богданов—Кочко, Лазо Каровски, Блаже Ристовски... [и др.]; зборникот го подготвиле Лазо Каровски и Ѓорѓи М. Ѓорѓиев; сор. Блаже Ристовски, Тања Жежељ-Каличанин, Блаже Петровски. — Скопје : Институт за фолклор, 1980. — 445. — (Македонско народно творештво : народни песни 3.)

1981

Samowity i pasterze : bajki z Socjalistycznej Republiki Macedonii / tekst originalu pochodzi ze zbiorów Instytutu Folkloru Socjalistycznej Republiki Macedonii w Skopju; wyboru dokonali: Aleksandra Popvasileva i Tanas Vražinowski; redakcja: Blaže Ristovski; konsultacja i komentarze: Krzysztof Wrocławski. — Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1981. — 200 str.

1982

Собрани творби / Тодор Чопов; приредил Блаже Ристовски. — Скопје : Мисла, 1982. — 516 стр.

1983

Одбрани текстови / Крсте П. Мисирков; предговор и редакција Блаже Ристовски. — Битола : БИД „Мисирков“, 1983. — 108 стр.

1985

За македонските работи : избор / Крсте П. Мисирков; избор, редакција, предговор, забелешки и превод Блаже Ристовски. — Скопје : Мисла : Македонска книга, 1985. — 229 стр.

1986

Песни за татковината : собрани стихови / Никола Вапцаров; подготовка и превод Блаже Ристовски. — Скопје : Мисла, 1986. — 430 стр.

1988

Старонародни песни и обичаи од Западна Македонија / Васил Икономов; редакција д-р Кирил Пенушлиски, д-р Блаже Ристовски, д-р Блаже Петровски. — Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 1988. — 338 стр. — (Посебни изданија, кн. 13).

СТАТИИ ВО СПИСАНИЈА И ЗБОРНИЦИ

1951

Зборови од Тиквешко. — Македонски јазик, 1951, II, 5, стр. 117—120; 6, стр. 141—142.

1952

За и од јазикот што го разбираат животните (со материјал од Тиквешко). — Македонски јазик, 1952, III, 5, стр. 113—116.

Зборови од Тиквешко. — Македонски јазик, 1952, III, 1—2, стр. 46—48.

1954

Една ненужно позајмена конструкција. — Литературен збор, 1954, I, 2, стр. 118—119.

Неколку велешки записи. — Македонски јазик, 1954, V, 2, стр. 107—108.

Околу правописот на броевите. — Литературен збор, 1954, I, 1, стр. 46—48.

1957

Акцентирањето на некои лични именки во нашиот литературен јазик. — Литературен збор, 1957, IV, 4, стр. 226—229.

Цветко Хаци-Горгов — автор на вечен календар издаден со помошта на Нешо Маркович и собирач на данок со фалсификуван царски ферман. — Млада литература, 1957, VII, 10, стр. 108—112.

1958

Венијамин Мачуковски — автор на првата македонска граматика : (по повод 80-годишнината од смртта). — Разглед, 7. IV 1958, V, 7 (107), стр. 1—2 и 10.

Димитар Василев Македонски (1847—1898). — Разглед, 1958, I/III, 1, стр. 69—83.

Едно мислење за Димитар Миладинов и едно мислење за него од неговите современници. — Современост, 1958, VIII, 5, стр. 526—528.

И уште за некои работи. — Разглед, 15. IV 1958, V, 11 [111], стр. 4.

158

Киријак Држилович — печатар и преродбеник во половината на XIX век. — Разглед, 12. I 1958, V, 1 [101], стр. 6 и 11.

Поетските обиди на Ѓорѓи К. Динката. — Современост, 1958, VIII, 10, стр. 867—873.

По повод еден репертоар на преродбенската литература. — Хоризонт, 16. III 1958, III, 6, стр. 3.

Славка Динкова, прва Македонка новинар и прва жена во Македонија што го крева гласот за еманципација на својот пол. — Разглед, 1. VI 1958, V, 10 [110], стр. 9.

Славка Динкова — прва учителка во Македонија, основателка на првото македонско училиште во Солун. — Просветно дело, 1958, XIV, 1—2, стр. 62—69.

Учителот Ѓорѓи Костадинов-Динката. — Просветно дело, 1958, XIV, 9—10, стр. 430—444.

1959

Абецедар-буквар за Македончињата во Егејска Македонија. — Разглед, 1959, I/III, 9, стр. 1090—1094.

Библиографски преглед на поважните научни прилози, расправи, прикази и статии од проф. д-р Харалампие Поленаковиќ излезени до крајот на 1958 год. — Разглед, 1959, I/III, 7, стр. 863—868.

Ѓорѓи Аци-Гогов—Калин — идеолог на преродбенското движење во Воденско. — Современост, 1959, IX, 7, стр. 620—631.

Еден неосвоен потфат на македонските студенти во Русија во почетокот на овој век : (Художествен зборник „Македонија“ со прилози и од М. Горки и Л. Толстој). — Современост, 1959, IX, 9—10, стр. 915—918.

Македонскиот јазик во земјата и во странство. — Македонија, 1959, VII, 70.

Македонски речник од XVI век. — Разглед, 1959, I/III, 6, стр. 719—725.

Македонски речник од XVI век. — Македонија, 1959, VII, 69.

1960

Архимандрит Аци-Павел Божигропски : (живот и книжевноопштествена дејност). — Трудови, 1960, I, 1, стр. 53—62.

Д-р Александар Велиќ (1876—1960). — Разглед, 1960, II/III, 10, стр. 1055—1058.

Кој ја составил книгата „Враческия молитви“? — Трудови, 1960, I, 1, стр. 115—120.

Македонија во Малата советска енциклопедија : (со краток осврт и на Големата советска енциклопедија). — Разглед, 1960, II/III, 2, стр. 622—629.

Поглед врз метаморфозите на македонскиот јазик низ микрофонот на Радио Софија. — Разглед, 1960, II/III, 5, стр. 486—491.

Унијатството во Македонија (I) : Белешки за католицизмот и унијатството во Македонија до половината на XIX век. — Разглед, 1960, II/III, 9, стр. 908—936.

Унијатството во Македонија (II) : Кукушката унија од 1859 година — прв успешен обид на Словените во Турција да ѝ се наложат на Цариградската патријаршија. — Разглед, 1960, II/III, 10, стр. 1005—1029.

Унијатството во Македонија (III): Македонистичко-сепаратистичкото движење од 1873/74 година и натамошниот развој на унијатството до денеска. — Разглед, 1960, III/III, 1, стр. 72—90.

Унијатството во Македонија (IV). — Разглед, 1960, III/III, 2, стр. 158—189.

1962

По повод новиот „Slovenski pravopis“ (и што станува со македонскиот). Разглед, 1962, V/III, 2, стр. 172—178.

1963

Makedonska drama včeraj in danes. — Mestno gledališče ljubljansko, 1962—63, XIII, 4, стр. 102—106.

Novosti v makedonski leksikografiji, — Jezik in slovstvo, 1963, VIII, 5, стр. 155—157.

Поезијата на македонски во „Луч“. — Културен живот, 1963, VIII, 7—8, стр. 32—35.

Človek, pesnik in bорец : (Ob dvajseti obletnici tragične smrti makedonskega pesnika in borca Koče Racinа). — Problemi, 1963, 11, стр. 1061—1063.

1964

Една забелешка кон македонската лексикологија. — Литературен збор, 1964, XI, 3, стр. 30—31.

Идеите на весниците „Балкански гласник“ и „Балканџ“ и обидот да се создава литература на македонски јазик во 1903 година. — Разглед, 1964, VI/III, 7, стр. 690—713.

Како се формираше Мисирковата мисла. — Македонски јазик, 1964, XV, 1—2, стр. 3—81.

Македонската драма вчера и денес. — 20 години Народен театар — Битола, 1944—1964. — Битола, 1964, стр. 8—11.

Некои забелешки кон книгата „К. П. Мисирков“. — Литературен збор, 1964, XI, 1, стр. 23—26.

Po sledovih makedonske besede : prispevek k vprašanju kako so nastajali makedonski knjižni јазик, makedonska književnost in makedonski narod. — Sodobnost, 1964, XII, 9, стр. 856—870; 10, стр. 997—1011.

Прилог кон македонската литературна историја. Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на туѓи јазици. — Современост, 1964, XIV, 4 стр. 382—411; 5, стр. 503—530; 6, стр. 614—627.

160

Протокол на Вториот солунски окружен конгрес (одржан во Солун од 10 до 12. VIII 1905 година). — Современост, 1964, XIV, 3, стр. 305—319.

1965

Националната ориентација на Младата македонска книжевна дружина и на научно-литературното списание „Лоза“. — Просветно дело, 1965, XXI, 5—6, стр. 217—233.

По патот на македонскиот поетски збор. — Стремеж, 1965, XI, 3, стр. 3—12.

Поглед врз националната идеологија и научно-литературната активност на Ученичкото друштво „Вардар“ во Белград во 1893—1894 година. — Современост, 1965, XV, 5, стр. 242—250.

Поглед врз практичниот аспект на „Теорискиот нацрт за историско-книжевната периодизација“ аплициран врз историјата на југословенските литератури. — Литературен збор, 1965, XII, 5, стр. 18—21.

Предавањето на Мисирков во Белград. — Културен живот, 1965, X, 5, стр. 36—38.

Ученикувањето на К. П. Мисирков во Полтава и студирањето во Петроград и Одеса и неговата прва научна афирмација. — Просветно дело, 1965, XXI, 3—4, стр. 113—131.

1966

Една вонредна Мисиркова студија во списанието „Вардар“ од 1905 година. — Современост, 1966, XVI, 4, стр. 361—381.

Јазикот и содржината на Рациновата поезија. — Културен живот, 1966, XI, 10, стр. 5—6.

Крсте П. Мисирков (1874—1926) : кон 40-годишнината од смртта. — Литературен збор, 1966, XIII, 3, стр. 1—10.

Македонскиот „национален сепаратизам“ како идеја и како движење во врска со појавата и дејноста на К. П. Мисирков. — Крсте Мисирков : научен собир посветен на 40-годишнината од смртта : Скопје, 24—25 јуни 1966. — Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1966, стр. 23—54. — (Посебни изданија, кн. 6).

Народното творештво во делото на Мисирков. — Културен живот, 1966, XI, 5—6, стр. 25—30.

Настапот на српската пропаганда во Македонија преку македонскиот јазик. — Просветно дело, 1966, XXII, 5—6, стр. 236—251.

Некои аспекти на македонското прашање до Мисиркова. — Стремеж, 1966, XII, 4, стр. 49—59.

Од дејноста на Мисирков во 1903 година. — Развитие, 1966, III, 2, стр. 48—74.

Петроградското македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“. — Културен живот, 1966, XI, 4, стр. 20—24.

Поглед врз некои прашања од книгата „За македонските работи“. — Стремеж, 1966, XII, 2, стр. 32—54.

Прилог кон проучувањето на македонските национални научно-литературни друштва и афирмацијата на македонската национална и државносна мисла. — Развоток на државноста на македонскиот народ : Материјали од Симпозиумот по повод 20-годишнината од Првото заседание на АСНОМ одржан на 23 и 24 октомври 1964 година. — Скопје : Институт за национална историја, 1966, стр. 159—188.

1967

Еден начелен проблем на македонската литературна историја : кон која национална литература припаѓа Рациновата проза. — Четврти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1967, стр. 56—67.

Кон зборникот стихови „Траги“ од Христо Попсимов. — Траги / Христо Попсимов. — Скопје : Македонска книга, 1967, стр. 5—7.

1968

Васил Хаџиманов. Библиографија на позначајните објавени трудови на Васил Хаџиманов. — Македонски фолклор, 1968, I, 1, стр. 205—209.

Делото на К. П. Мисирков во македонската фолклористика. — Работата на XIII конгрес на Сојузот на фолклористите на Југославија во Дојран 1966 година. — Скопје, 1968, стр. 81—88.

Дискусија за авторизираната „народна“ песна. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 319—324.

Драмските текстови на Никола Киров Мајски. — Петти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1968, стр. 50—62.

Д-р Харалампие Поленаковиќ. Библиографија на позначајните фолклористички трудови на акад. проф. д-р Х. Поленаковиќ. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 313—317.

Еден начелен проблем на македонската литературна историја : кон која национална литература припаѓа Рациновата проза? — Стремеж, 1968, XIV, 8, стр. 23—34.

Јордан Пиперката во претставата на Македонецот. А. Современи легенди. Б. Македонски народни песни за Јордан Пиперката. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 226—285.

Кон збирката „Изгревите тлеат“. — Изгревите тлеат / Христо Попсимов. — Скопје : Култура, 1968, стр. 93—96.

Одразот на духот на Илинден во македонската народна песна. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 9—28.

Песните за Јордан Пиперката и создавањето народен идеал за борец за слобода. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 71—83.

Првиот балкански фестивал на народни песни и игри во Охрид. — Македонски фолклор, 1968, I, 2, стр. 325—327.

Прилог кон проучувањето на појавата и развотокот на македонскиот народ. — Погледи, 1968, V, 1—2, стр. 145—194.

Теоретските поставки и практичните зафати на јазично-правописната норма на К. П. Мисирков. — Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага. — Скопје, 1968, стр. 47—52. (Библиотека „Литературен збор“ 2).

Библиографија на поважните објавени и необјавени трудови на П. Д. Драганов од областа на македонистиката. — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 529—531.

Вистината за Македонија и „Историско-политичката информација“ на БАН : (Од предавањето одржано на собирот на научните и културно-просветните работници од Скопје на 3 март 1969 година). — Културен живот, 1969, XIV, 3, стр. 17—19.

Горански народни песни. — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 429—493.

Горџија М. Пулевски како поет и фолклорист. — Шести Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1969, стр. 70—83.

Кон историјата на македонската фолклористика. Еден необјавен ракопис на П. Д. Драганов. — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 423—428.

Кон проучувањето на народната поезија на Гораните. — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 137—157.

Крсте П. Мисирков и И. А. Бодуен де Куртене : (Прилог кон македонско-полските научно-културни врски). — Литературен збор, 1969, XVI, 6, стр. 8—15.

„Lozari“ v razvoju makedonske nacionalne misli. — Iz preteklosti makedonskega ljudstva. — Skopje, 1969, str. 129—147.

„Lozari“ u razvoju makedonske nacionalne misli. — Iz prošlosti makedonskog naroda. — Skopje, 1969, str. 133—152.

Македонскиот клуб во Белград и весникот „Автономна Македонија“ (1905), I. — Современост, 1969, XIX, 4, стр. 501—542.

Македонскиот клуб во Белград и весникот „Автономна Македонија“ (1905), II. — Современост, 1969, XIX, 5, стр. 619—639.

Петар Данилилов Драганов (1857—1928). — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 495—528.

Првата национална етнографска статистика на Македонците. — Etnološki pregled, 1969, (1966—1968), 8—9, str. 55—74.

Прв симпозиум за Балканскиот фолклор : (Охрид, 7 и 8 јули 1969), — Македонски фолклор, 1969, II, 3—4, стр. 4—5.

Прилог кон проучувањето на македонско-советските литературни врски меѓу двете светски војни. — Литературен збор, 1969, XVI, 4—5, стр. 33—37.

The „vinegrowers“ place in the development of macedonian nationalist thought. — From the past of the Macedonian people. — Skopje, 1969, str. 143—164.

Уште два значајни документа на Македонската колонија во Петроград. — Стремеж, 1969, XV, 6—7, стр. 520—525 и 572—578.

Брадин — непознат македонски книжевник. — Македонија, 1970, 201,

Дали не сме пребрзи во менувањето на концепциите. — Културен живот, 1970, XV, 10, стр. 6.

Дваесет години Институт за фолклор во Скопје. — Македонски фолклор, 1970, III, 5—6, стр. 5—8.

Д. Чуповски во народното творештво на родното село. — Македонски фолклор, 1970, III, 5—6, стр. 125—130.

Les „Lozars“ dans le développement de la pensée nationale Macédonienne. — *Du passé de peuple macédonien.* — Скопје, 1970, стр. 147—169.

„Лозары“ в развитии македонской национальной мысли. — Из прошлого македонского народа. — Скопје, 1970, стр. 141—161.

Мисирков за улогата на Македонија и Македонците во меѓусебните односи на соседите : (Последните пораки на К. П. Мисирков за јужно-словенското разбирателство). — Современост, 1970, XX, 2—3, стр. 221—240.

Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија. — Кирил Солунски : Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски, 23—25 мај 1969, Скопје—Штип. — Кн. 2, Скопје : МАНУ, 1970, стр. 319—337.

Нови истражувања и нови сознанија за Мисирков. — Современост, 1970, XX, 10, стр. 953—961.

1971

Анатомија на македонската литературна историја на македонскиот универзитет. — Погледи, 1971, VIII, 5, стр. 530—613.

Д. Д. Павле—Чуповски во историјата на македонскиот литературен јазик. — Македонски јазик, 1971, XXII, стр. 63—80.

Димитрија Димов Павле-Чуповски (1878—1940). — Современост, 1971, XXI, 1, стр. 89—123.

Кон класификацијата на македонските народни песни за борбата против поробувачите. — Rad XV-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije : U Jajcu 12—16. septembra 1968. — Sarajevo, 1971, стр. 251—256.

Програмата на Македонскиот револуционерен комитет во Петроград од 1917 година за Балканска Федеративна Демократска Република : (Прилог кон проучувањето на идејата за балканска федерација во македонското национално движење). — Историја, 1971, VII, 1, стр. 103—117.

Со научните вистини против обидите за негирање на нашата национална самобитност. — Дваесетта седница на ЦК СКМ : Афирмација на македонската култура. Скопје : Комунист 1971, стр. 64—71.

Статија на Д. Чуповски за Македонија од 1923 година. — Историја, 1971, VII, 2, стр. 180—184.

The Macedonian State (Article by Dimitrija Čupovski, 1913). — *Macedonian Review*, 1971, I, 1, стр. 27—33.

Што е тоа македонска преродба? : (Прилог кон периодизацијата на македонскиот национален развиток). — Погледи, 1971, VIII, 3, стр. 302—322

1972

Автобиографијата на Димитрија Чуповски : (Новопронајден документ од големо историско значење). — Историја, 1972, VIII, 1, стр. 159—170.

Дијамандија Трпков Мишајков (1872—1953) : По повод 100-годишнината од раѓањето. — Современост, 1972, XXII, 4, стр. 310—325.

На прославата на Илинден во Торонто. — Македонија, 1972, XIX, 234.

Народната песна како основа на мелодрамата „Срешта“ од В. Чернодрински и нејзиниот одзив во современиот македонски фолклор. — Македонски фолклор, 1972, V, 9—10, стр. 215—229.

Одзивот на мелодрамата „Срешта“ од В. Чернодрински (1903) во современиот македонски фолклор. — Rad. XVII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije — Poreč 1970. — Zagreb, 1972, str. 211—215.

1973

Димитар Миленски (1903—1931). — Современост, 1973, XXIII, 10, стр. 981—997.

[Дискусија]. — Ослободителната војна и Револуцијата во Македонија : Симпозиум „Развојот и карактеристиките на Народноослободителната војна и на Револуцијата во Македонија“ : Скопје, 9—10 декември 1971 година. — Скопје : МАНУ, 1973, стр. 743—747.

Кон проучувањето на македонските лазарски народни песни. — Македонски фолклор, 1973, VI, 12, стр. 31—39.

Кон творечкиот профил на писателот Марко Цепенков. — Развигот, 1973, XI, 2—3, стр. 231—238.

Културата во конституирањето и развитокот на македонската нација. — Современост, 1973, XXIII, 1, стр. 3—23.

Неколку одломки од обемната „Славјанскомакедонска општа историја“ на Ѓорѓија М. Пулевски од 1892 година. — Историја, 1973, IX, 2, стр. 321—358.

Од дејноста на Институтот за фолклор во 1972 година. — Македонски фолклор, 1973, VI, 11, стр. 159—162.

Ростислав Д. Чуповски (1909—1973). — Современост, 1973, XXIII, 9, стр. 920—921.

Специфичната улога на романтизмот во истражувањето на македонскиот фолклор и во македонското национално будење. — Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава. — Скопје, 1973, стр. 131—139.

Три советски фолклористички зборника и еден нефолклористички проблем. — Македонски фолклор, 1973, VI, 11, стр. 115—130.

The Macedonian Literary Society „Loza“. — Macedonian Review, 1973, III, 2, str. 139—148.

1974

Втора меѓународна конференција на словенските етнографи, Познањ — Блажејевко, 11—12. X 1974. — Македонски фолклор, 1974, VII, 14, стр. 303—305.

Еден интересен запис на „охридската песна“ „Жалосна песна за Македонците“. — Современост, 1974, XXIII, 1—2, стр. 113—118.

Кога стихотворбата требаше да станува песна : (Ј. Чешмеџиев, А. К. Попорушев и Н. Џеров). — Современост, 1974, XXIV, 5—6, стр. 451—469.

Кон проучувањето на Марко Крале во македонската обредна народна песна : (со осврт и врз некои битово-семејни, трудови и комични песни за Марко). — Македонски фолклор, 1974, VII, 14, стр. 201—223.

Кон проучувањето на фолклористичко-етнографските интереси на Мисирков и односот на П. А. Лавров кон Македонија : (Непознат труд на Мисирков на македонски јазик од 1900 год.). — Македонски фолклор, 1974, VII, 14, стр. 5—17.

Културата во конституирањето и развитокот на македонската нација. — Иселенички календар, 1974, стр. 42—48.

Македонското знаме од 1914 година на Македонската колонија во Петроград. — Музејски гласник, 1974, 3, стр. 119—126.

Македонското поетско дело на Томо Смиљаниќ-Брадина (1888—1969). — Современост, 1974, XXVI, 4, стр. 307—327.

Од работата на Институтот за фолклор во 1973 година. — Македонски фолклор, 1974, VII, 13, стр. 237—239.

Песната „Врни се во дом“ од Антон Панов. — Современост, 1974, XXIV, 3, стр. 250—256.

Поетот Борис Џонов (1913—1943) и Културно-просветното друштво „Вардар“ во Загреб. — Современост, 1974, XXIV, 8—9, стр. 714—743.

Поетот Никола Киров Мајски (1880—1962). — Современост, 1974, XXIII, 1—2, стр. 92—112.

Поетот Радослав К. Петковски (1916—1955). — Современост, 1974, XXIV, 10, стр. 844—863.

Рајна Скопјанката во народната песна од НОБ. — Македонски фолклор, 1974, VII, 14, стр. 229—238.

Раџиновите „Македонски народноослободителни песни“. — Современост, 1974, XXIV, 7, стр. 532—562.

Современата состојба на народната песна во Македонија низ три генерации. — Македонски фолклор, 1974, VII, 13, стр. 139—142.

37 песни од Радослав К. Петковски. — Современост, 1974, XXIV, 10, стр. 804—885.

Фолклорот и фолклористиката во Македонија. — „Македонија“, 1974, XXI, 251, стр. 4—6.

1975

Воислав И. Илиќ: 19 песни (1935—1940). — Современост, 1975, XXV, 9—10, стр. 97—108.

25 песни на Македонската колонија во Петроград (1913—1915). — Современост, 1975, XXV, 6, стр. 83—104.

Димитрија Чуповски (1878—1940) како поет и патриотската поезија на „Македонски глас“ (1913—1915). — Современост, 1975, XXV, 6, стр. 74—83.

Кон македонските револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули. — Современост, 1975, XXV, 1—2, стр. 72—87.

Машките еротски народни песни околу коледниот огин во некои места во Македонија. — Македонски фолклор, 1975, VIII, 15—16, стр. 219—227.

Народната култура во изградбата и афирмацијата на македонската национална мисла. — Гласник, 1975, XIX, 3, стр. 79—99.

Поетот Воислав И. Илиќ во историјата на македонската поезија од триесеттите години. — Современост, 1975, XXV, 9—10, стр. 79—108.

1976

Акциите на бугарската влада и на Егзархијата за конфронтирање на ТМОРО против МНЛД (1903—1904). — Гласник, 1976, XX, 3, стр. 67—101.

Elements turcs dans la poesie populaire macédonienne. — I. Uluslararası Türk folklor kongresi bildirileri. Cilt II. den Ayribasim, Ankara Üniversitesi basimevi. — Ankara, 1976, str. 279—290.

За усната лирска народна поезија на југословенските народи. — Стремеж, 1976, XX, 6, стр. 536—554.

Јане Сандански во македонската народна песна. — Јане Сандански 1915—1975. — Скопје : ИНИ, 1976, стр. 263—274.

Македонската револуционерна народна песна од Пулевски до Рацин. — Македонски фолклор, 1976, IX, 18, стр. 91—98.

Народната култура во изградбата и афирмацијата на македонската национална мисла. — Problemy kultury ludowej i narodowej. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Etnografów Słowiańskich. Poznań — Blazejwko 11/12. X 1974, PAN, Oddział w Poznaniu, Seria Etnografia, t.I, Warszawa — Poznań, — 1976, str. 148—169.

Предговор. — Преглед на македонските народни песни во Етнографската збирка на Архивот на Српската академија на науките и уметностите (1860—1960) / Д-р Илија Николиќ. — Скопје : Институт за фолклор, 1976, стр V—VII.

Прилози кон проучувањето на Кочо Рацин. Низ оставнината на К. Рацин (I—II). — Современост, 1976, XXVI, 4—5, стр. 73—121.

Родословие, спомени, народни кажувања и песни за родот на Димитрија Чуповски. — Стремеж, 1976, XX, 9, стр. 786—813.

Тажачките песни како фолклор, мистификации и литературни творби : (Непозната тажачка песна од 1891 год. од Костурско). — Македонски фолклор, 1976, IX, 18, стр. 11—22.

The oral lyric poetry of the peoples of Yugoslavia. — The Folk Arts of Yugoslavia. Papers presented at a Symposium, Pittsburgh, Pennsylvania, March 1976, str. 169—182.

Формирањето на македонската нација во светлоста на формирањето и афирмацијата на другите нации од овој дел на Балканот. — Бигорски научно-културни собири 1974—1975. — Скопје, 1976, стр. 103—120.

1977

Активноста на Македонците по објавувањето на Првата светска војна и меморандумот на Мисирков и Чуповски до руската влада од 1914 година. — Гласник, 1977, XXI, 2—3, стр. 21—50.

Бегството на Чернодрински од Софија во Белград во 1892 година. Нови документи за животот и дејноста на Војдан Чернодрински. — Современост, 1977, XXVII, 7—8, стр. 52—63.

Како е настаната песната „А бре Македонче“? — Народно стваралаштво, 1976—1977, XV—XVI, 57—64, стр. 42—47.

Кон ова издание. — Фолклорот на Јановенските села во Костурско / Михалис Раптис. — Скопје : Институт за фолклор, 1977, стр. 5—7.

Крушево во културно-националната историја. — Крушево. — Скопје [1977], стр. 79—98.

Македонската државност во програмата на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902—1917). — Симпозиум „АСНОМ — остварување на идеите за создавање на македонската држава“. — Скопје : МАНУ, 1977, стр. 341—356.

Марко Крале во македонската обредна народна песна. — Зборник од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија : Крушево 1972. — Скопје, 1977, стр. 305—315.

Напорите на МНПД за создавање македонски печат и за отворање училишта на родниот јазик (1904—1905). — Литературен збор, 1977, XXIV, 2, стр. 93—110.

Одзивот на основањето на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург и интригите на претендентите. — Современост, 1977, XXVII, 9—10, стр. 75—94.

Основањето и основачите на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург и неговата прва програма. — Историја, 1977, XIII, 2, стр. 59—103.

Составот, Статутот и дејноста на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург во 1903 година. — Развитие, Битола, 1977, XV, 4, стр. 334—358.

Уводен збор од претседателот на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија д-р Блаже Ристовски. — Зборник од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија : Крушево 1972. — Скопје, 1977, стр. 7—10.

Улогата и местото на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902—1917) во процесот на конституирањето и афирмацијата на македонската национална мисла. — Современост, 1977, XXVII, 5, стр. 112—121.

1978

Афирмацијата на македонскиот јазик во поезијата во Југославија во периодот меѓу двете светски војни. — Петнаесетти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1978, стр. 161—171.

Димитрија Чуповски во 1915—1916 година. — Разглед, 1978, XX, 8, стр. 959—980.

[Дискусија: Хероите на Мукос...]. — Прилеп и Прилепско во НОВ 1942 година. — Кн. 2. — Скопје : Култура, 1978, стр. 498—501.

Горѓија Пулевски и ослободувањето на Македонија : (Прилог и кон прашањето за односот на Македонците спрема Сан Стефано и Берлин). — Македонија во Источната криза 1875—1881. — Скопје, МАНУ, 1978, стр. 309—325.

„Македонски глас“ и неговото место во нашата историја. — Културен живот, 1978, XXIII, 7—8, стр. 18—20.

„Македонскиот глас“ и одразот на Македонија во рускиот печат во 1913 година. — Современост, 1978, XXIX, 10, стр. 43—67.

Македонскиот клуб во Белград и весникот „Балкански гласник“ во 1902 година : (По повод 76-годишнината од основањето). — Стремеж, 1978, XXII, 9, стр. 872—886.

Никола Карев и Веле Марков во народната песна. — Прилози за Илинден : Материјали од научните собири одржани во Крушево во рамките на манифестациите „Десет дена Крушевска Република“ во 1976 и 1977 година. — Крушево, 1978, стр. 239—257.

Поезијата на македонски јазик создавана во пазувите на ослободителното движење во Прилеп и Прилепско во 1941—1942 година. — Прилеп и Прилепско во НОВ 1942 година : (Материјали од научниот собир одржан на 13, 14 и 15 декември 1976 година). — Кн. 2. — Скопје : Култура, 1978, стр. 353—363.

Првата национална карта на етничка Македонија. — Разглед, 1978, XX, 5, стр. 630—640.

Проблемите и резултатите и перспективите на современата фолклористика. — Рад XVI-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Игалу, 1969. године. — Цетиње, 1978, стр. 293—298.

Формата на народната песна во афирмацијата на македонската уметничка поезија и во создавањето норма во изградбата на литературниот јазик. — Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб—Љубљана. — Скопје : Македонски славистички комитет, 1978, стр. 153—162.

1979

Бранко Заревски (1920—1979). — Современост, 1979, XXIX, 6, стр. 74—78.

Бранко Заревски: Петнаесет песни. — Современост, 1979, XXIX, 6, стр. 79—87.

Венијамин Мачуковски во македонскиот културно-национален развигот — Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата : Материјали од Симпозиумот одржан во Титов Велес и Штип од 22 до 24. XII 1977. Скопје : МАНУ, 1979, стр. 569—603.

Вистина без ретуширање. — Билтен за Вапцаров. — Скопје : ДПМ, 1979, стр. 1—7.

Вистина без ретуширање. — Творби / Никола Ј. Вапцаров : избор и предговор Гане Тодоровски. — Скопје : Мисла, 1979, стр. 401—407.

Кон изданиево. — Македонскиот народен раскажувач Димо Стенковски / Кшиштоф Вроцлавски. — I. Фолклористичка монографија. — Скопје : Институт за фолклор, 1979, стр. 5—6. — (Посебни изданија, кн. 5).

Кон проучувањето на литературното творештво на прогресивната младина во Куманово до ослободувањето. — Беседа, 1979, VIII, 17—18, стр. 19—38.

Македонија во рускиот парламент [во] 1913 година. — Културен живот, 1979, XXIV, 6, стр. 15—17.

Необјавени песни за Татковината од Никола Вапцаров. — Творби / Никола Ј. Вапцаров ; избор и предговор Гане Тодоровски. — Скопје : Мисла, 1979, стр. 391—399.

Песната „Ленка“ во развојниот пат на творештвото на македонски јазик на Кочо Рацин. — Шеснаесетти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1979, стр. 82—89.

„Петроградската група“ и програмата на Теодосиј. Обид на К. Мисирков, П. Попарсов и Т. Гологанов за отворање на Висока педагошка школа во Скопје во 1910 год. — Иселенички календар 1980, (1979), стр. 139—143.

Питу Гули во македонската револуционерна народна песна (Како се создаваше легендата за симболот за илинденското Крушево и за Мечкин Камен како апогеј на одбраната на слободата). — Прилози за Илинден 1978 : Материјали од научниот собир „Местото на Илинденското востание и Крушевската Република во борбата на македонскиот народ за национално и социјално ослободување“, одржан на 3, 4 и 5 август 1978 година во Крушево по повод 75-годишнината од Илинденското востание. — II. — Крушево, 1979, стр. 793—804.

По трагите на континуитетот на македонскиот стих (со посебен поглед врз поезијата помеѓу двата Илиндена). — Современост, 1979, XXIX, 4, стр. 54—82.

Прилог кон македонската литературна историја — Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на други јазици, 4. Литературата од Македонци на бугарски јазик. — Творби / Никола Ј. Вапцаров ; избор и предговор Гане Тодоровски. — Скопје : Мисла, 1979, стр. 355—390.

Прилози кон проучувањето на првиот развоен период на Кочо Рацин (1924—1934). — Разгledi, 1979, XXI, 3, стр. 129—183.

Уште некои сознанија за Коста Абрашевиќ (1879—1898) и за проучувањето на литературата на Македонците на други јазици. — Разгledi, 1979, XXI, 8—9, стр. 900—908.

1980

Како се претставени Македонците во најновото (трето) издание на „Опћа енциклопедија“ на ЈЛЗ од Загреб? — Современост, 1980, XXX, 8—9, стр. 110—113.

Кон проучувањето на почетниот период од творештвото на Ацо Шопов : По повод 35-годишнината од излегувањето на првата стихозбирка на македонски јазик во ослободената татковина. — Современост, 1980, XXX, 3—4, стр. 50—54.

Македонската илинденска револуционерна народна песна. — Зборник од XXV конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија, Берово 1978. — Скопје, 1980, стр. 21—28.

Од ракописите на Никола Вапцаров. Песни за Татковината. — Исленички календар, 1981, (1980), стр. 83—86.

Pesnik in nacionalni ideolog : Sto let prvih pesniških zbirk in slovnice makedonske književnosti. — Naši razgledi, 21. III 1980, 173.

Поглед кон националната активност на Никола Вапцаров и на Македонскиот литературен кружок во Софија. — Современост, 1980, XXX, 1, стр. 40—50.

Работничкиот поет Волче Наумчески (1916—1980). — Развиток, 1980, XVIII, 6, стр. 482—494.

Специфичности во македонскиот национален развој. — Исленички календар 1981, (1980), стр. 73—76.

Три необјавени песни на Ацо Шопов од времето на НОБ. — Современост, 1980, XXX, 3—4, стр. 54—58.

Трнливиот пат на еден заслужен Македонец. Македонскиот Словен К. П. Мисирков и неговите подготовки за служба на својата татковина. — Исленички календар 1981, (1980), стр. 69—72.

Улогата и местото на битолчанецот Дијамандија Мишајков во македонската културно-национална историја. — Научна мисла — Битола 1980: Материјали од научниот собир одржан во Битола на 6 декември 1980 година. — Битола, 1980, стр. 383—401.

1981

Даме Груев во извештаите на српскиот дипломатски застапник во Софија во 1905 година : Прилог кон проучувањето на српско-бугарско-македонските односи во овој период. — Даме Груев (1871—1906) : Истражувања и материјали. — Битола : ДНУ, 1981, стр. 40—72.

Даме Груев во македонската народна и уметничка литература. — Даме Груев (1871—1906) : Истражувања и материјали. — Битола : ДНУ, 1981, стр. 203—260.

Дамјан Груев. Кон статијата од „Македонски вест“ (1935). — Даме Груев (1871—1906). : Истражувања и материјали. — Битола : ДНУ, 1981, стр. 173—177.

Кон филолошко-литературната дејност на Петар Попарсов : По повод 40-годишнината од смртта. — Современост, 1981, XXXI, 4, стр. 115—133.

Некои аспекти на улогата на фолклорот и фолклористиката во процесот на македонската национална афирмација во XIX век. — Симпозиум посветен на животот и делото на Марко Цепенков : Прилеп, 15—17 ноември 1979. — Прилеп : Скопје : ДНУ : МАНУ, 1981, стр. 425—433.

Петар Попарсов : На Мокров (расказ од животот на Македонците). — Современост, 1981, XXXI, 4, стр. 133—146.

Стиховите на Антон Панов во историјата на современата македонска поезија. — Дојрански ракувања '81 : Реферати од Симпозиумот одржан во Стар Дојран 1981 година за животот и делото на Антон Панов. — Струмица, 1981, стр. 49—60.

Филип Николовски во развитокот на македонската национална мисла и неговите записи на народни песни во Мисирковиот „Вардар“ (1905). — Фолклорот и етнологијата во Битола и Битолско. Материјали од научниот собир одржан во Битола на 30, 31 мај 1980 година. — Битола : МАНУ : ДНУ : УНК „Илинденски денови“, 1981, стр. 683—695.

1982

Даме Груев во извештаите на српскиот дипломатски застапник во Софија во 1905 година. Прилог кон проучувањето на српско-бугарско-македонските односи во овој период — по повод 75-годишнината од смртта на Д. Груев. — Современост, 1982, XXXI, 1—2, стр. 57—72; 3, стр. 46—64.

Односот на Мисирков, Чуповски и Македонското научно-литературно другарство спрема Санстефано, Берлин и Кресна. — Кресненското востание во Македонија 1878—1879. Материјали од научниот собир одржан по повод 100-годишнината од востанието : Берово, 2—4 октомври 1978 година. — Скопје : МАНУ, 1982, стр. 589—598 : дискусија, стр. 660—661.

Прецизни научни информации. Македонците во советски универзитетски учебник. — Македонија, 1982, XXIX, 354, стр. 19.

Даме Груев во усното народно творештво. — Иселенички алманах, 1983 (1982), стр. 124—126.

[Дискусија]. — Македонски фолклор, 1982, XV, 27—28, стр. 158—159.

[Interventions]. — Actes IV (1). Comité International des Sciences historiques, XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10—17 août 1980. — Bucarest, 1982, str. 483—484.

Кон изложбата за животот и делото на Димитрија Чуповски. — Музејски гласник, 1982, 5, стр. 113—115.

Непознатиот Вапцаров : (Кон песните за Татковината). — Современост, 1982, XXXI, 9, стр. 31—65.

Никола Јонков Вапцаров : 15 песни за Татковината. — Современост, 1982, XXXI, 10, стр. 88—101.

Революционерот и писателот Тодор Чопов : На 60-годишнината од неговото стрелање. — Иселенички алманах 1983 (1982), стр. 119—121.

Тодор Чопов (1892—1923). — Разгледи, 1982, XXIV, 4, стр. 274—300.

1983

Библиографски преглед на објавените и необјавените трудови на Милан Ристески. — Македонски фолклор, 1983, XVI, 32, стр. 291—296.

Делото на Крсте Мисирков. — Културен живот, 1983, XXVIII, 9—10, стр. 17—22.

XI меѓународен конгрес на славистите во Киев : (Киев, 6—14 септември 1983), — Гласник ИНИ, 1983, XXVII, 3, стр. 383—384.

Илинден во печатот на македонската емиграција од 30-те години. — Прилози за Илинден 1983, V. Илинденското востание во Македонија : Научен собир посветен на 80-годишнината од Востанието (1903—1983) : одржан на 30 јуни и 1 и 2 јули 1983 година во Битола и Крушево. — Скопје : МАНУ, 1983, стр. 223—235 : дискусија, стр. 366—369.

Кон проучувањето на престојот на Даме Груев во Белград. — Прилози за Даме Груев : Материјали од тркалезната маса за Даме Груев одржана во Битола на 23 декември 1982 година по повод 75-годишнината од неговото загинавање. — Битола : ДНУ, 1983, стр. 29—53 : дискусија, стр. 199; 207—208.

Македонската општествена мисла во првиот период на националната преродба (во корелација со развитокот на славистиката и на општествената мисла кај соседните словенски народи). — Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев. — Скопје : Македонски славистички комитет, 1983, стр. 145—159.

Македонскиот патриотизам на Антон Попов. — Стремеж, 1983, XXVII, 3, стр. 280—296.

Македонското национално прашање во прогресивниот македонски печат во Бугарија во 30-тите години. — Прилози за Илинден 1979 : Материјали од Научниот собир посветен на борбата на македонскиот народ за национално и социјално ослободување и меѓународното работничко движење, што се одржа од 1 до 3 август 1979 година во Крушево. — III. — Скопје, 1983, стр. 539—565.

Macedonian Dictionary from the Sixteenth Century. — *Macedonian Review*, 1983, XIII, 1, str. 45—50.

Милан Димитриов Ристески (23. IV 1923 — 22. VII 1983). — Македонски фолклор, 1983, XVI, 32, стр. 287—289.

Некои аспекти на делото на Кирила и Методија во развитокот на македонската и општословенската култура. — Беседа, 1983, X, 29—30, стр. 82—93.

Непознати статии, кажувања и интервјуа на Крсте Мисирков во врска со убиството на конзулот А. А. Ростковски во Битола и Илинденското востание. — Гласник, ИНИ, 1983, XXVII, 3, стр. 261—297.

Престојот на Даме Груев во Белград и неговото национално-политичко формирање. — Стремеж, 1983, XVII, 4, стр. 374—397.

XVII научно заседание на Чехословачко-југословенската историска комисија : (Брно, 11—13 октомври 1983). — Гласник, ИНИ, 1983, XXVII, 3, стр. 385—386.

1984

Био-библиографски податоци. — Ведри кажувања на Итар Пејо / Милан и Драган Ристески. — I. — Скопје, 1984, стр. 81—84.

Визија врз проверени факти : (Научни објаснувања и доплнувања... за контроверзната личност на Цeko Стефанов Попиванов). — Екран, 20. IV 1984, XIV, 701, стр. 4—5 и 44—45.

Кој е Самоил Поп Стефанов од драмата „Македонише цуштенде“ од Јордан Плевнеш? (I) : Меѓу два огна. Белешки за животот и дејноста на комунистот, поетот, новинарот и босмот Цeko Стефанов Поп Иванов... — Екран, 17. II 1984, XIV, 692, стр. 14—15.

Кој е Самоил Поп Стефанов од драмата „Македонише цуштенде“ од Јордан Плевнеш (II) : Трагични последици на предавството. — Екран 24. II 1984, XIV, 693, стр. 14—15.

Кон проучувањето на историскиот развој на баладата „Црна се чума зааде“. — Македонски фолклор, 1984, XVII, 33, стр. 33—48.

Македонскиот поетски збор во периодот на НОБ. — *Kultura i nauka u narodnooslobodilačkom ratu i Revoluciji : Radovi sa naučnog skupa : Struga, 7—9. oktobar 1981, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ.* — Скопје, МАНУ 1984, стр. 343—353.

Националното чувство и татковината на Вапцаров. — *Културен живот*, 1984, XXIX, 9—10, 1984, 3—8.

Појава македонске националне мисли и формирање националног програма (до 1878. године). — *Настава историје*, 1984, 3—4, стр. 182—189.

Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (1934) во развојот на македонската национална култура. — *Културен живот*, 1984, XXIX, 7—8, стр. 12—18.

Тодор Чопов (1892—1923). Писател, учител и револуционер. — *Македонски исленички алманах '85* (1984), стр. 166—167.

The Work of Krstě Missirkov. — *Macedonian Review*, 1984, XIV, 1, стр. 38—47.

The Struggle of the Macedonian People for a National State. — *Macedonian Review*, 1984, XIV, 2, стр. 132—139.

Федералистичката концепција во Програмата на Македонскиот револуционерен комитет (1917). — *Културен живот*, 1984, XXIX, 6, стр. 18—25.

1985

Vznik makedonského národního myšlení a formování národního programu. — *Myšlenkový vývoj Čechů, Slováků a Jihoslovanů od poloviny 18. století do buržoazní revoluce 1848—1849 : (Sborník prací z vědeckého zasedání Československo-jugoslávské historické komise v Brně 11.—12. 10. 1983).* — Прага, 1985, стр. 104—129.

Значајна епизода инспирирана од Друштвото на народите (1925) околу статусот и карактерот на Македонците во грчко-бугарско-југословенските односи. — *Македонија*, 1985, XXXII, 390, стр. 28—29.

Изборот на Крсте Мисирков за постдипломските студии на Петербуршкиот универзитет. — *Историја*, 1985, XXI, 2, стр. 109—117.

Кога поточно е излезена стихозбирката „Молскавици“ од Коле Неделковски : (историјатот и значењето во нашиот литературен развој). — *Литературен збор*, 1985, XXXII, 2, стр. 9—19.

Креативниот чин на пејачот на епските народни песни. — Рад XXII-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Жабљаку 1975. године. — Цетиње, 1985, стр. 143—148.

Лазарополскиот учител, етнограф, фолклорист и национален деец Васил Икономов (1848—1934). — *Современост*, 1985, XXXV, 7, стр. 45—56.

Македонија во творештвото на Никола Вапцаров, Антон Попов и Михаил Сматракалев (познат под псевдонимот Ангел Жаров) е толку присутна што секој обид да се преиначи нивната националност е однапред осуден на неуспех. — *Македонски исленички алманах '86* (1985), стр. 146—149.

Македонскиот патриотизам на Антон Попов. — *Одбрани творби / Антон Попов; приредил Гане Тодоровски.* — Скопје : Мисла, 1985, стр. 190—218.

Македонците во Бугарија во борбата за национална афирмација. — Развитие, 1985, XXIII, 9—10, стр. 494—521.

Нелегалниот печат на Обединетата : По повод 60-годишнината од основањето и 50-годишнината од укинувањето на ВМРО (Обединета). — Културен живот, 1985, XXX, 9—10, стр. 13—17.

Никола Валцаров : Нафрлок за поетско-прозна репортажа. — Развитие, 1985, XXIII, 7—8, стр. 393—395.

Позначајни литературно-културни пројави во Прилеп и Прилепско во 1943—1944. — Прилеп и Прилепско во НОВ 1944 — 15 мај 1945 година : (Материјали од научниот собир одржан на 14, 15 и 16 март 1983 година). — Кн. I/2. — Скопје, 1985, стр. 335—343.

Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (1934) во развитокот на македонската национална култура. — Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 3—24. VIII 1984 година. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1985, стр. 241—262.

Школувањето на Крсте Мисирков во Русија : Нови податоци и сознанија за формирањето на Мисирковата мисла. — Гласник, ИНИ, 1985, XXIX, 1—2, стр. 105—144.

1986

Александар Македонски во историската свест на македонските писатели во XIX век. — XII научна дискусија : (Охрид, 12—15 август 1985), Семинар за македонски јазик, литература и култура. — Скопје, 1986, стр. 131—153.

Александар Македонски во историската свест на македонските писатели од XIX век. — Културен живот, 1986, XXXI, 9—10, стр. 22—30.

Борбата за македонски литературен јазик. — Дело 74, 1986, XIII, 3, стр. 169—176.

Значаен прилог во македонистиката и славистиката. Прва споредбена студија на словачкиот и македонскиот литературен јазик. — Литературен збор, 1986, XXXIII, 3, стр. 109—111.

К вопросу об издательской деятельности Македонского научно-литературного дружества в русской столице : Неизвестное издание Македонской колонии в Петрограде о Македонии и македонцах. — Review, 1986, XXX (I), 3 (1), стр. 355—369.

Кон историјата и основните карактеристики на првата македонска опера. — Македонскиот фолклор во музичкото и драмското творештво до 1945 година : Трудови од Научниот собир, Скопје, 8 и 9 декември 1980 година, МАНУ — УЦУ. — Скопје, 1986, стр. 73—80.

Кон проучувањето на сојузските години на Прличев (Г. Прличев во очите на П. Драганов и Ј. Крајничанец). — Животот и делото на Григор С. Прличев : (Симпозиум посветен на животот и делото на Григор Прличев, 10—11 мај 1985 на Филолошкиот факултет во Скопје), Институт за литература при Филолошкиот факултет во Скопје. — Скопје, 1986, стр. 60—72.

Крсте Мисирков и меѓународниот вештачки јазик идо : Нови податоци и сознанија. — Современост, 1986, XXXVI, 10, стр. 8—24.

Кружок на најистакнати дејци. По повод 50-годишнината од формирањето на Македонскиот литературен кружок во Софија (1936—1986). — Македонија, 1986, XXXIII, 403, стр. 24—25.

La Renaissance Nationale Macédonienne dans les Relations Typologiques de la Renaissance chez les Peuples Balkaniques Voisins. — Actés III. Grands thèmes, Methodologie, Sections chronologiques, Tables rondes, Organismes affiliés et commissions internes. XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985, Stuttgart, 1986, стр. 403—404.

Националноослободителната компонента во песните од НОБ во Македонија. — Зборник од XXXI конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија : Радовиш 1984. — Скопје, 1986, стр. 155—162.

По трагите на Рациновата кореспонденција. — Развоток, 1986, XXIII, 6—7, стр. 447—465.

Првото научно-литературно и општествено-политичко списание на современ македонски литературен јазик „Вардар“ (1905) на К. П. Мисирков. (По повод 80-годишнината од отпечатувањето). — Предавања на XVIII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 2—22. VIII 1985 година. Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1986, стр. 191—208.

Пред собраните песни на Валцаров. — Стремеж, 1986, XXX, 7, стр. 529—537.

Старословенската традиција и нашиот национално-културен развоток. — Македонски исленички алманах 1987 (1986), стр. 150—153.

The 1934. Comintern resolution on the Macedonian nation and language in the development of Macedonian national culture. — Review, 1986, INH, XXX (I), 3 (I), стр. 99—118.

1987

[Дискусија]. — АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ : Реферати од научниот собир од 29 до 31 октомври 1984 година во Скопје. — Скопје : МАНУ, 1987, стр. 442—454.

Коригирана историска неправда. — Национално-културната преродба на исламизираниите Македонци. — ЛИК, 25. XI 1987, II, 27, стр. 6—7.

Makedonska nacionalna misao (1878—1903). — Jugoslovenski istorijski časopis, 1987, XXII, 1—2, стр. 69—91.

Македонската свест како фактор за меѓубалканската соработка : (Непознати статии на К. П. Мисирков од 1923—1924 год.). — Нациите, малцинствата и балканската соработка : Научна средба, Делчево, 30, 31 мај и 1 јуни 1986. — Делчево : Совет на Манифестацијата „Гоцеви денови“, 1987, стр. 81—96.

Материалы, дискуссии. — Фольклористика, историческая проблематика, круглые столы. IX международный съезд славистов, Киев, сентябрь 1983 г., АН СССР — АН УССР — МКС — СКС. — Киев, 1987, стр. 89—90, 93, 103—104, 112—113 и 129—130.

Неки резултати македонске историографије о историји македонског народа. — Настава историје, 1987, 1—2, стр. 40—48.

По трагите на Рациновата кореспонденција. — Сознајните аспекти на книжевноста / XXI и XXII Радинови средби. — Титов Велес, Совет на Рациновите средби, 1987, стр. 121—142.

Развитак и афирмација македонске националне мисли (1878—1903). — Зборник радова са XVIII научног скупа : Београд, 1984. Идејна и политичка кретања код југословенских народа, Чеха и Словака у другој половини XIX века, Југословенско-чехословачка комисија историчара. — Београд : Историјски институт, 1987, стр. 121—152.

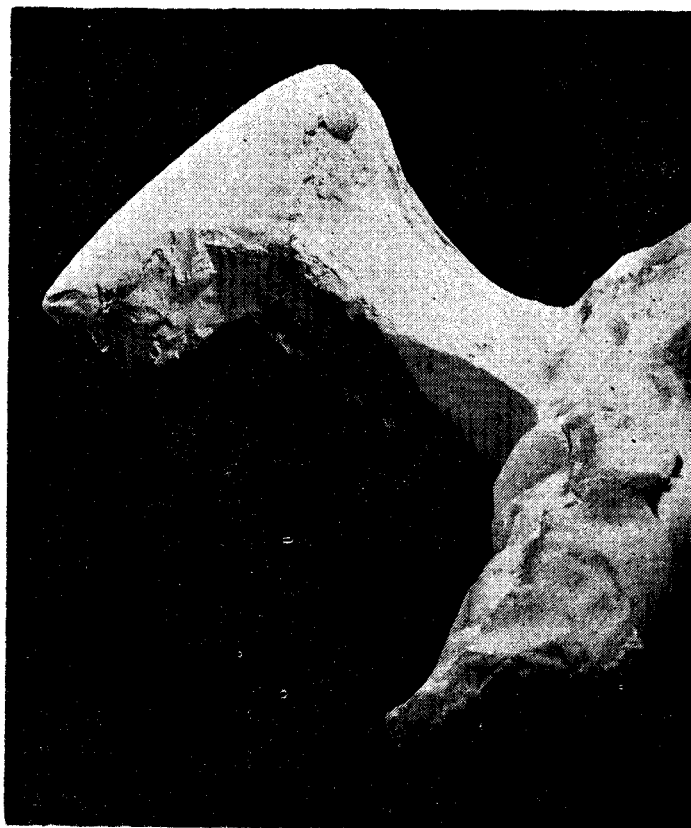
Развитак и афирмација македонске националне свести 1878—1903. — Настава историје, 1987, 3, стр. 127—138.

Томе Серафимовски

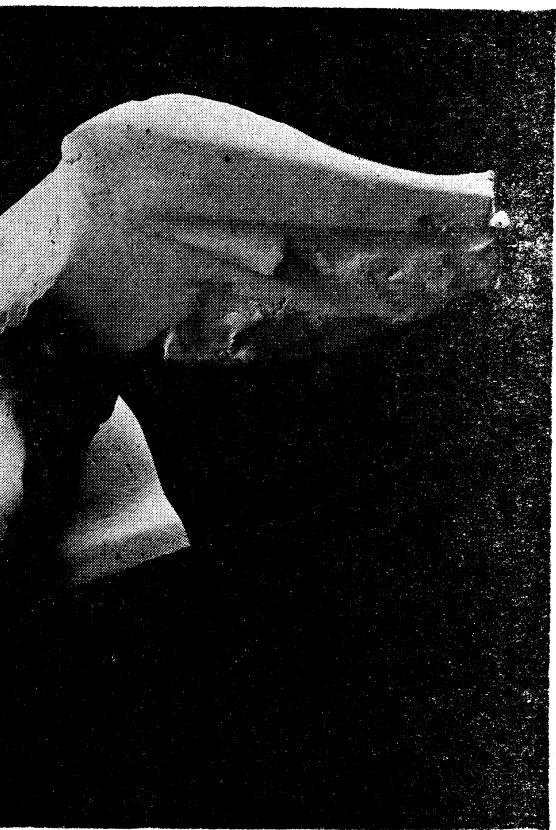
ТОМЕ СЕРАФИМОВСКИ е роден на 14 јули 1935 година во с. Зубовце (Гостиварско). Студирал на уметничкото училиште во Сплит и на Академијата за ликовна уметност во Загреб, каде што во 1963 година дипломирал. Во време на школувањето работел во мајсторската работилница на својот професор Антун Аугустинчиќ и престојувал и работел во Париз како стипендист на француската влада. Работел како гимназиски професор и на други должности. Сега активно се бави со уметничката дејност како скулптор.

Во своето творештво забележително место ѝ одделува на македонската историја, вклучувајќи ја во своите дела македонската духовна преродба и НОБ, ликовите и настаните од културната историја на Македонија од 9. век сè до денеска. Со ист афинитет пристапува кон портретирање на ликовите од светското културно наследство. Не помалку забележлива е и интимната пластика на неговото живеење и комуникации.

За дописен член на Македонската академија на науките и уметностите е избран на 7 октомври 1988 година.

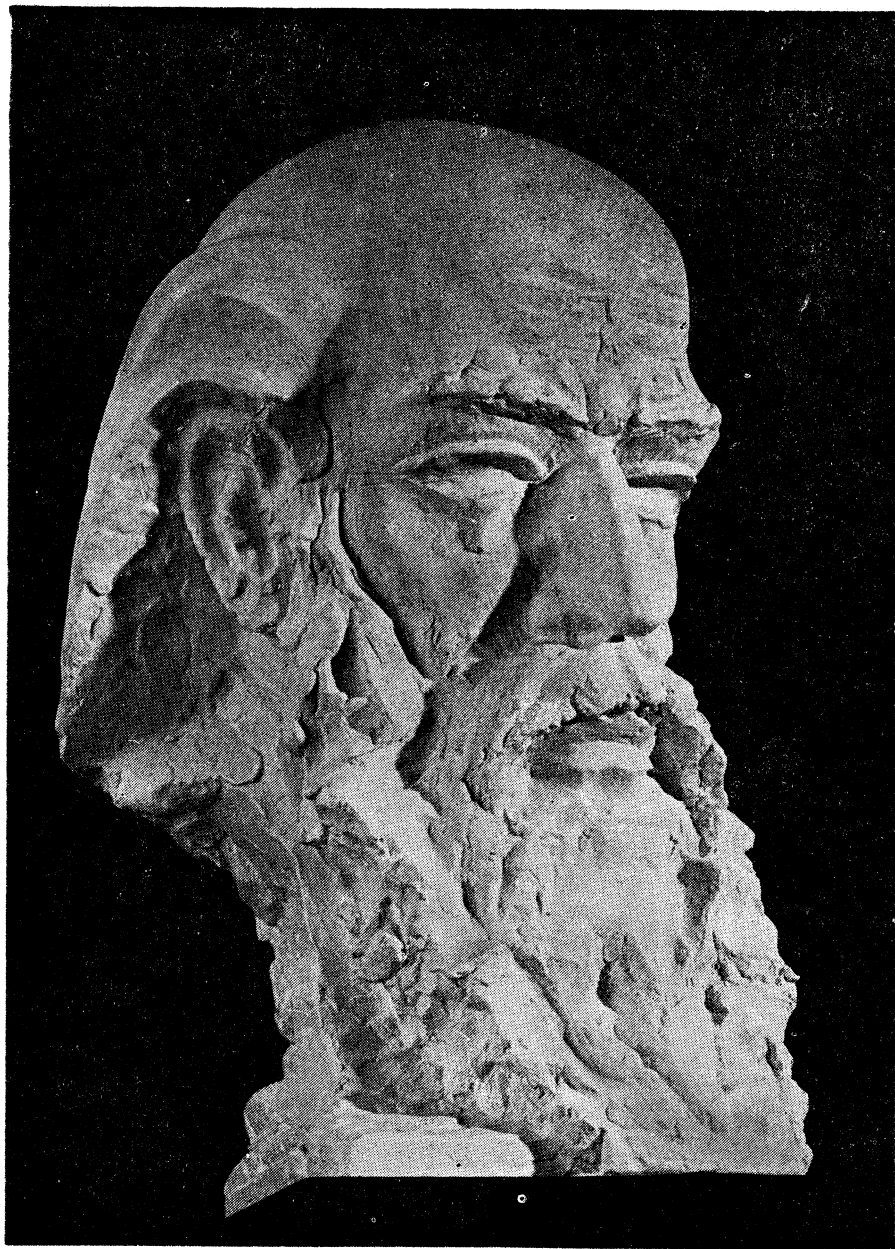

Раѓање

Кирил и Методиј (детал)

Методиј (портрет)

Јоаким Крчовски

Мaja (портрет)

ПОПИС НА ДЕЛАТА
НА ДОП. ЧЛЕН ТОМЕ СЕРАФИМОВСКИ

1. Портрет на рибар, 1956, камен, $40 \times 25 \times 25$, соп. С.О. Сплит.
2. Милување — галеби, 1957, дрво, $50 \times 30 \times 25$, соп. Хрвое Матиќ — Загреб.
3. Фигура по капење, 1959, бронза, $30 \times 25 \times 25$, соп. Крсто Петањек — Загреб.
4. Девојче со цвет, портрет, 1959, дрво-релјеф, 40×20 , соп. Крсто Петањек — Загреб.
5. Машко торзо, 1960, гипс, $70 \times 35 \times 35$, соп. Фрањо Палковиќ — Загреб.
6. Питачка, фигура, 1962, гипс, $35 \times 30 \times 30$, соп. авторот.
7. Портрет на Сава Ковачевиќ, 1964, бронза, $40 \times 30 \times 30$, соп. Уметничка галерија — Дом ЈНА — Ријека.
8. Сурлаш — мотив од Шар Планина, 1964, гипс, $30 \times 30 \times 25$, соп. Уметничка галерија — Дом ЈНА — Ријека.
9. Маркс—Енгелс, фигура, 1965, гипс $40 \times 30 \times 25$, соп. Уметничка галерија, Дом ЈНА — Ријека.
10. Спомен биста Владимир Гортан, 1964, бронза, 190 (со постамент), соп. училиште Владимир Гортан — Ријека.
11. Спомен биста Благоје Паровиќ, 1965, бронза, 200 (со постамент), соп. Касарна Трсат — Ријека.
12. Споменик „Наши Шпанци“, 1965, гипс, 500×200 , соп. Касарна Трсат — Ријека.
13. Разурнато Скопје, 1963, женска фигура, 1965, бронза, $100 \times 60 \times 40$, соп. Андреја Зафировиќ — Скопје.
14. Разурнато Скопје 63, машки акт, 1965, гипс, $120 \times 60 \times 40$, соп. Градски музеј — Скопје.
15. Сурлаш, фигура, 1968, теракота, $40 \times 30 \times 30$, соп. Паскал Сотировски — Париз.
16. Женски акт, 1968, бел цемент, $50 \times 30 \times 30$, соп. Алиција Пеналба — Париз.
17. Игра со птица, 1970, бронза, $40 \times 25 \times 25$, соп. Методиј Смиленски — Скопје.

18. *Игра со птица*, 1970, бронза, 40 × 25 × 25, соп. Медицински факултет — Загреб.
19. *Игра со птица*, 1970, бронза, 40 × 25 × 25, соп. Томе Буклевски — Скопје.
20. *По капење*, 1970, бронза, 30 × 25 × 25, соп. Републички секретаријат за култура — Скопје.
21. *По капење*, 1970, гипс, 30 × 25 × 25, соп. Д-р Владимир Серафимовски — Скопје.
22. *Спомен биста „Владимир Илич Ленин“*, 1971, бронза, 230 (со постамент), Гостивар (Парк Дом на култура).
23. *Богство* — решение за споменик „Жена борец“, 1971, гипс, 30 × 50 × 25, соп. Градско собрание — Скопје.
24. *Стрелање* — фигура, 1972, бронза, 40 × 15 × 15, соп. авторот.
25. *Стрелање* — споменик, 1973, бронза, 220 × 80 × 80, соп. Леуново — Маврово.
26. *Портрет на Петре Прличко*, 1973, гипс, 50 × 30 × 30, соп. Петре Прличко — Скопје.
27. *Кирил Пејчиновиќ*, басрелјеф, 1973, бронза, 45 × 25, соп. авторот.
28. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, бронза, 50 × 15 × 15, соп. Харалампие Поленаковиќ — Скопје.
29. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, бронза, 40 × 20 × 20, соп. Извршен совет на Собранието на СРМ — Скопје.
30. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, бронза, 40 × 15 × 15, соп. авторот.
31. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, гипс, 40 × 15 × 15, соп. Кочо Тулевски — Тетово.
32. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, гипс, 40 × 15 × 15, соп. Томе Момировски — Скопје.
33. *Кирил Пејчиновиќ*, фигура, 1973, гипс, 40 × 15 × 15, соп. Марко Апостоловски — Тетово.
34. *Споменик на Кирил Пејчиновиќ*, 1974, бронза, 350 × 100 × 100, соп. Парк — Тетово.
35. *Ѓорѓи Пулевски*, портрет 1975, бронза, 50 × 35 × 35, соп. МАНУ — Скопје.
36. *Ѓорѓи Пулевски*, портрет 1975, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Музеи на Херцеговина — Мостар.
37. *Ѓорѓи Пулевски*, портрет, 1975, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Извршен Совет на СО — Гостивар.
38. *Рајко Жинзифов*, портрет, 1974, бронза, 45 × 30 × 35, соп. Друштво на писатели на Македонија.
39. *Панајот Ѓиновски*, портрет, 1974, бронза, 50 × 30 × 30, соп. Велимир Ѓиновски — Скопје.
40. *Григор Прличев*, портрет, 1974, бронза, 50 × 35 × 35, соп. МАНУ — Скопје.

41. Григор Прличев, портрет, 1974, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Фестивал Охридско лето — Охрид.
42. Григор Прличев, портрет, 1974, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Друштво на писатели на Македонија — Скопје.
43. Браќа Миладиновци, фигура, 1975, гипс, 50 × 25 × 15, соп. авторот.
44. Браќа Миладиновци, фигура, 1975, бронза, 50 × 25 × 15, соп. Друштво на писатели на Македонија.
45. Марко Цепенков, седечка фигура, 1975, гипс, 35 × 35 × 30, соп. Томе Саздов — Скопје.
46. Марко Цепенков, седечка фигура, 1975, бронза, 35 × 35 × 30, соп. МАНУ — Скопје.
47. Ѓорѓи Пулевски, фигура, 1974, бронза, 50 × 12 × 12, соп. Скопски саем — Скопје.
48. Марко Цепенков, портрет, 1975, бронза, 40 × 25 × 25, соп. Македонски народен театар — Скопје.
49. Јордан Хаџи Константинов Џинот, 1974, бронза, 50 × 20 × 20, соп. авторот.
50. Јордан Хаџи Константинов Џинот, 1974, бронза, 50 × 20 × 20, соп. Извршен совет на СР Македонија — Скопје.
51. Кузман Шапкарев, фигура, 1974, бронза, 40 × 15 × 15, соп. Извршен совет на СРМ — Скопје.
52. Отец Теодосие Синаитски, фигура, 1975, бронза, 50 × 15 × 15, соп. Извршен совет на Собранието на СРМ — Скопје.
53. Крсте Мисирков, портрет, 1974, бронза, 40 × 30 × 20, соп. Филолошки факултет — Скопје.
54. Крсте Мисирков, портрет, 1974, бронза, 40 × 30 × 20, соп. Ксенте Богоев — Скопје.
55. Маја, портрет, 1976, бронза, 40 × 20 × 20, соп. Извршен совет на Собранието на СРМ — Скопје.
56. Ѓорѓија Пулевски, фигура, 1975, бронза, 35 × 15 × 15, соп. Претседателството на СРМ — Скопје.
57. Јосип Броз Тито, погрсе, спомен обележје, 1976, бронза, 120 (со постамент), соп. Касарна Сутјеска — Тетово.
58. Елаборат-скулптура — конкурс за споменик од НОВ во Струга, 1974, гипс, 40 × 100 × 80, соп. Собрание на општината Струга.
59. Соња, портрет, 1975, бронза, 40 × 25 × 25, соп. авторот.
60. Партение Зографски, седечка фигура, 1974, бронза, 35 × 30 × 30, соп. Собрание на општината „Врачар“ — Београд.
61. Ѓурчин Кокале, фигура, 1974, бронза, 45 × 10 × 10, соп. авторот.
62. Јоаким Крчовски, седечка фигура, 1975, бронза, 35 × 15 × 10, соп. „Готекс“ — Гостивар.
63. Димитрија Чуповски, седечка фигура, 1974, бронза, 40 × 30 × 30 соп. Извршен совет на Собранието на СРМ — Скопје.

64. *Елисије Поповски Марко*, биста, 1975, бронза, 220 (со постамент), соп. Парк СО — Гостивар.
65. *Елисије Поповски Марко*, биста, 1975, бронза, 220 (со постамент), соп. Смучарски центар Маврово.
66. *Ило Антевски-Смок*, фигура, 1975, бронза, 35 × 10 × 10, соп. авторот.
67. *Ило Антевски-Смок*, фигура-споменик, бронза, 1975, 350 см., соп. СО Тетово, пред Музејот на КПМ Тетово.
68. *Арександар Рес*, портрет, 1975, бронза, 35 × 20 × 20, соп. Михаел Рес — Штутгарт.
69. *Чеде Филиповски-Даме*, попрсје, 1976, бронза, 250 (со постамент), соп. парк Центар — Радовиш.
70. *Македонка*, стоечка фигура, 1973, гипс, 60 × 20 × 20, соп. Македонски салон СИБ — Београд.
71. *Макета за споменик на партизанскиот одред „Кораб“*, 1974, гипс, 80 × 40 × 10, соп. авторот.
72. *Споменик на партизанскиот одред „Кораб“*, 1974, бронза, 1000 × 400 × 50, соп. Ново Село — Гостиварско.
73. *Рудар*, фигура, 1974—1975, бронза, 30 × 10 × 10, соп. Рудници Саса — Македонска Каменица.
74. *Споменик на рударите*, 1974—1975, бронза, 350 × 80 × 80, соп. Македонска Каменица.
75. *Јосип Броз Тито*, попрсје, 1976, бронза, 220 (со постамент), соп. Војна болница — Скопје.
76. *Денче Дејановски*, попрсје, 1976, бронза, 220 (со постамент), соп. училиште Маврови Анови.
77. *Елаборат скулптура — конкурс споменик НОВ*, 1977, гипс, 100 × 80 × 40, соп. СО Тетово.
78. *Мапа со 25 цртежи — Живот и дело, Григор Прличев*, 1976, 30 × 50, соп. Библиотека — Охрид.
79. *Христо Узунов*, попрсје, 1976, бронза, 200 (со постамент), соп. училиште Охрид.
80. *Панче Поповски*, попрсје, 1977, бронза, 200 (со постамент), соп. Пионерски дом — Гостивар.
81. *Седек Костовски*, попрсје, 1979, бронза, 180 (со постамент), соп. Училишен дом Маврови Анови.
82. *Јосип Броз Тито*, попрсје, 1981, бронза, 200 (со постамент), Централен хол на Економскиот факултет — Скопје.
83. *Јосип Броз Тито*, попрсје, 1981, бронза, 180 (со постамент), соп. Совет на Сојуз на синдикати на СРМ — Скопје.
84. *Милтон Манаки*, портрет, 1977, бронза, 50 × 35 × 35, соп. „Вардар-филм“ — Скопје.
85. *Милтон Манаки*, портрет, 1977, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Кино Култура — Гостивар.
86. *Јана*, портрет, 1975, бронза, 40 × 25 × 25, соп. Јана Јаневска — Скопје.

87. Јосип Броз Тито, портрет, 1981, бронза, 160 (со постамент), соп. Извршен совет на СРМ — Скопје.
88. Ристо Крле, попрсје, 1979, бронза, 170 (со постамент), соп. Драмски театар — Скопје.
89. Војдан Чернодрински, 1979, бронза, 170 (со постамент), соп. Драмски театар — Скопје.
90. Јосип Броз Тито, попрсје, 1978, бронза, 190 (со постамент), соп. Југохром — Јегуновце.
91. Гоце Делчев, портрет, 1979, бронза, 70 × 60 × 40, соп. „Мисла“ — Скопје.
92. Гоце Делчев, портрет, 1979, бронза, 70 × 60 × 40, соп. Училиште „Гоце Делчев“ — Гостивар.
93. Леар, фигура, 1978, бронза, 20 × 10 × 10, соп. Југохром — Јегуновце.
94. Рудар, портрет, 1978, бронза, 15 × 10 × 8, соп. „Југохром“ — Јегуновце.
95. Едвард Кардељ, попрсје, 1980, бронза, 220 × 300 (со фундамент), соп. Југотурбина — Карловац.
96. Едвард Кардељ, портрет, 1983, бронза, 50 × 40 × 40, соп. Пепца Кардељ — Љубљана.
97. Димче Мирчев, спомен обележје, бронза, 1983, 210 (постамент), соп. Парк „Центар“ — Титов Велес.
98. Благој Страчков, спомен обележје, бронза, 1983, 210 (постамент), соп. Парк „Центар“ — Титов Велес.
99. Јане Сандански, спомен обележје, бронза, 1981, 220 (постамент), соп. Дрвно-индустриски комбинат — Македонски Брод.
100. Јосип Броз Тито, бронза, спомен обележје, 1984, 220 (постамент), соп. училиште, Жировница — Гостивар.
101. Клесар на Силекс, седечка фигура, бронза, 1984, 25 × 10 × 10, соп. авторот.
102. Споменик — Клесар на Силекс, седечка фигура, 1984, бронза, 170 × 110 × 80, соп. „Силекс“ — Кратово.
103. Вера Јоциќ, фигура, 1984, бронза, 25 × 10 × 10, соп. авторот.
104. Вера Јоциќ, споменик, 1985, бронза, 280 × 80 × 80, соп. Парк „Центар“ — Македонска Каменица.
105. Рафаело Алберти, портрет, 1979, бронза, 50 × 30 × 30, соп. Струшки вечери на поезијата — Струга.
106. Харалампие Поленаковиќ, портрет, 1979, бронза, 42 × 35 × 35, соп. д-р Момир Поленаковиќ — Скопје.
107. Славко Јаневски, портрет, 1981, бронза, 50 × 30 × 30, соп. Славко Јаневски — Скопје.
108. Томе Момировски, портрет, 1977/78, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Томе Момировски — Скопје.
109. Миљан Миљаниќ, портрет, 1980, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Миљан Миљаниќ — Београд.
110. Јосип Броз Тито, попрсје, 1983, бронза, 200 (постамент), соп. „Македонија табак“ — Скопје.

111. *Пробив*, скулптура, 1984, бронза, $60 \times 10 \times 20$, соп. авторот.
112. *Пробив*, споменик, 1985, бронза, $300 \times 85 \times 60$, соп. Мост на Корана — Карловац.
113. *Никита Станеску*, портрет, гипс, 1982, $40 \times 30 \times 30$, соп. „Мисла“ — Скопје.
114. *Светозар Цеповски*, спомен обележје, 1986, бронза, 190 (со постамент), соп. Медицински центар — Гостивар.
115. *Моша Пијаде*, погрсе, 1985, бронза, 200 (со постамент), соп. Училишен центар — Тетово.
116. *Иво Лола Рибар*, спомен обележје, 1985, бронза, 200 (со постамент), соп. Основно училиште — Ростуше.
117. *Јосип Броз Тито*, погрсе, 1985, бронза, 200 (со постамент), соп. Народ на банка на Југославија — (Војни сервис).
118. *Мани Мадукар*, портрет, 1984, гипс $40 \times 30 \times 25$, соп. авторот.
119. *Рчна Мадукар*, портрет, 1984, гипс, $40 \times 30 \times 25$, соп. авторот.
120. *Харалампие Поленаковиќ*, спомен биста, 1986, бронза, 180 (со постамент), соп. Дом на културата — Гостивар.
121. *Гоце Делчев*, релјеф-портрет, 1986, бронза, $50 \times 35 \times 35$, соп. „Макпетрол“ — Скопје.
122. *Јосип Броз Тито*, погрсе, 1986, бронза, 180 (со постамент), соп. „Макпетрол“ — Скопје.
123. *Билјана*, фигура, 1986, гипс, 35×70 , соп. авторот.
124. *Ѓура Јакшиќ*, портрет, 1986, бронза, $60 \times 45 \times 35$, соп. Спомен-куќа Ѓура Јакшиќ — Белград.
125. *Мирослав Крлежа*, портрет, бронза, 1986, $40 \times 35 \times 35$, соп. Библиотека Иван Горан Ковачиќ — Карловац.
126. *Маријан Матковиќ*, портрет, 1986, бронза, $40 \times 35 \times 35$, соп. Библиотека Иван Горан Ковачиќ — Белград.
127. *Јован Јовичиќ*, портрет, 1987, бронза, $50 \times 35 \times 35$, соп. Јован Јовичиќ — Белград.
128. *Мија Алексиќ*, портрет, 1986, бронза, $40 \times 35 \times 35$, соп. Мија Алексиќ — Белград.
129. *Стојан Христов*, портрет, 1985, гипс, $50 \times 40 \times 35$, соп. авторот.
130. *Маргарет Христова*, портрет, 1985, гипс, $40 \times 35 \times 30$, соп. авторот.
131. *Михаило Апостолски*, портрет, 1985, бронза, $40 \times 35 \times 35$, соп. авторот.
132. *Благој Попов*, портрет, 1986, бронза, $40 \times 35 \times 35$, соп. Благој Попов — Скопје.
133. *Паскал Сотировски*, портрет, 1986, бронза, $35 \times 30 \times 30$, соп. Паскал Сотировски — Париз.
134. *Матеја Матевски*, портрет, 1985, бронза, $45 \times 35 \times 35$, соп. Матеја Матевски — Скопје.
135. *Јордан Поп Јорданов*, портрет, 1986, бронза, $45 \times 35 \times 35$, соп. Јордан Поп Јорданов.

136. *Ежен Гилвик*, портрет, 1986, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Ежен Гилвик — Париз.
137. *Вукан Диневски*, портрет, 1985, бронза, 40 × 35 × 30, соп. Вукан Диневски — Скопје.
138. *Георги Старделов*, портрет, 1986, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Георги Старделов — Скопје.
139. *Блаже Конески*, портрет, 1986, бронза, 40 × 35 × 35, соп. авторот.
140. *Крум Томовски*, портрет, 1986, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Крум Томовски — Скопје.
141. *Маја Серафимовска*, портрет, 1986, бронза, 45 × 40 × 30, соп. авторот.
142. *Бане Вукашиновиќ*, портрет, 1987, бронза, 40 × 35 × 35, соп. Бане Вукашиновиќ — Белград.
143. *Радомир Ивановиќ*, портрет, 1987, бронза, 50 × 35 × 35, соп. Радомир Ивановиќ — Белград.
144. *Јосип Броз Тито*, погрсе, 1987, бронза, 220 (со постамент), соп. Југотурбина — Карловац.
145. *Јосип Броз Тито*, портрет, 1987, бронза, 170 (со постамент), соп. Градска болница — Карловац.
146. *Лазар Колишевски*, портрет, 1987, бронза, релјеф, 45 × 35, соп. Макпетрол — Скопје.
147. *Едвард Кардељ*, погрсе, спомен обележје, 1987, бронза, 200 (со постамент), соп. Пацио, Нов дом на ЈНА — Карловац.
148. *Јосип Броз Тито*, погрсе, спомен обележје, 1987, бронза, 200 (со постамент), соп. Пацио, Нов дом на ЈНА — Карловац.
149. *Владимир Бакариќ*, погрсе, спомен обележје, 1987, бронза 200 (со постамент), соп. Пацио, Дом на ЈНА — Карловац.
150. *Споменик на крава*, 1987, бел мермер и бел цемент, 310 × 190 × 85, соп. РО Ким — Карловац.
151. *Раѓање, Перун*, фигура, 1988, гипс, 50 × 60 × 50, соп. авторот.
152. *Климент Охридски*, фигура, 1988, гипс, 60 × 20 × 15, соп. авторот.
153. *Теофилакт*, фигура, 1988, гипс, 45 × 25 × 20, соп. авторот.
154. *Кирило и Методиј*, фигура, 1988, гипс, 55 × 35 × 20, соп. авторот.
155. *Наум Охридски*, фигура, 1988, гипс, 50 × 20 × 15, соп. авторот.
156. *Ѓорѓи Пулевски*, цртеж, 1975, јаглен 70 × 50, соп. авторот.
157. *Ѓорѓи Пулевски*, портрет-цртеж, 1975, крајон, 50 × 40, соп. Матеја Матевски — Скопје.
158. *Кирил Пејчиновиќ*, цртеж, крајон, 1975, 70 × 50, соп. Харалампие Поленакловиќ — Скопје.
159. *Кирил Пејчиновиќ*, цртеж, јаглен, 1975, 70 × 50, соп. Драги Костовски — Скопје.

160. Кирил Пејчиновиќ, цртеж, крајон, 1974, 50 × 40, соп. авторот.
161. Димитрија Чуповски, цртеж, 1975, 70 × 50, соп. авторот.
162. Јордан Хаци Константинов-Џинот, цртеж, 1975, 70 × 50, соп. авторот.
163. Партение Зографски, цртеж, 1975, 50 × 40, соп. Томе Момировски — Скопје.
164. Партение Зографски, цртеж, јаглен, 1986, 70 × 50, соп. Нада Печанац — Мостар.
165. Димитрије Миладинов, цртеж, јаглен, 1976, 70 × 50, соп. авторот.
166. Мапа, 15 цртежи Македонски фолклор, 50 × 40, 1978, соп. авторот.

ИЗЛОЖБИ

Самостојни изложби

- 1955 година — Гостивар
- 1956 година — Сплит
- 1957 година — Гостивар
- 1965 година — Риска
- 1987 година — Париз
- 1974 година — Скопје и Делчево
- 1975 година — Белград
- 1976 година — Охрид
- 1981 година — Охрид
- 1982 година — Белград
- 1983 година — Охрид и Карловац
- 1986 година — Мостар
- 1987 година — Белград, Карловац и Скопје

Групни изложби

Од 1962 година учествува речиси на сите годишни изложби на ДЛУМ.

- 1957 — Втора изложба на млади во Сплит.
- 1965 — Скопје 1963, Низ ликовни творби. Скопје.
- 1972 — 10 години Салон на Домот на ЈНА — Риска.
- 1980 — Тито во делата на вајарите на Југославија — Белград.